KÜRT SORUNU

Yerel Dinamikler ve Çatışma Çözümü

E. Fuat Keyman & Ayşe Köse Badur



AYRINTI
Yakın Tarih

E. FUAT KEYMAN

İstanbul Politikalar Merkezi Direktörü, Sabancı Üniversitesi Kurumsallaşma ve Toplumsal Katkı Süreçlerinden Sorumlu Rektör Yardımcısı ve Sabancı Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Profesörüdür. Keyman, demokratikleşme, küreselleşme, uluslararası ilişkiler, Türkiye-AB ilişkileri, Türk dış politikası ve sivil toplumun gelişimi konularında uzmanlaşmıştır. Bu konularda yurt içi ve dışında yayınlanmış 25 kitabı bulunan Keyman, Bilim Akademisi üyesidir, 2013 yılında, 7. Tasam Stratejik Vizyon Ödülleri kapsamında Stratejik Vizyon Sahibi Bilim İnsanı Ödülü kazanmıştır ve Akil İnsanlar Heyeti üyesi olarak Kürt meselesiyle ilgili çözüm sürecinde çalışmıştır. Prestijli birçok ulusal ve uluslararası kuruluşun danışma kurulu üyeliğini yürüten Keyman, çok sayıda önemli uluslararası akademik derginin yayın kurulunda da görev yapmaktadır. Aynı zamanda, Avusturya Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (OIIP) ve Küresel Çoğulculuk Merkezi'nin bilimsel danışma kurullarında görev almaktadır. Peter Berger ve Samuel Huntington'ın Çoklu Küreselleşmeler; Sürdürülebilir Kent Politikaları: Yaşam Kalitesi Açısından Türkiye'de Kent-Bölgeler; Türkiye'de Kuvvetler Ayrılığını Güçlendirme; Avrupa Vatandaşlığını Yürürlüğe Koyma Projesi; 21. Yüzyılda Devlet (Türkiye Direktörü); ve Türkiye'de Sivil Toplumun Haritalandırılması gibi çeşitli projelerin araştırma direktörlüğünü yürütmüştür. 2002'den beri, akademik çalışmalarına ek olarak, gazeteler ve TV programları aracılığı ile Türkiye ile ilgili fikir ve analizlerini topluma aktarmaktadır.

AYŞE KÖSE BADUR

2000 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. Çalışma hayatına üniversitede İktisadi Kalkınma Vakfı'nda Avrupa Birliği projeleri ile adım atmıştır. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde tarih alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Şu anda, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde doktora çalışmasına devam etmektedir. Doğan Kitap tarafından yayınlanan "*68'in Kadınları*" isimli röportaj kitabı 2010 yılında okuyucuyla buluşmuştur. Ayrıca çeşitli gazete ve dergilerde akademik makale, söyleşi ve çevirileri yayınlanmıştır. Üniversitede Modern Türkiye Tarihi üzerine ders veren Ayşe Köse Badur, Ocak 2015'ten beri Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi'nde Yerel Demokrasi ve Yerel Yönetişim Forumu Proje Koordinatörlüğü görevini de üstlenmektedir.

Ayrıntı: *1343*
Yakın Tarih Dizisi: *39*

Kürt Sorunu
Yerel Dinamikler ve Çatışma Çözümü
E. Fuat Keyman & Ayşe Köse Badur

Yayıma Hazırlayan
İlbay Kahraman

Son Okuma
Ahmet Batmaz

© E. Fuat Keyman & Ayşe Köse Badur 2019
Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
AFP / ILYAS AKENGIN / GETTY IMAGES TURKEY

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Kâni Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 33160

Birinci Basım: *Ekim 2019*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-407-6
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

t itter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Kürt Sorunu

Yerel Dinamikler ve Çatışma Çözümü

E. Fuat Keyman & Ayşe Köse Badur



YAKIN TARİH DİZİSİ

Bizi Güneşe Çıkardılar
Aysel Sağır

Direniş, Sürgün ve Ölüm Günleri
Ersin Ergün K. & Harun Korkmaz
Osman Zeybek & Tarık Uygun

Bir Zamanlar Mülkiye
1964-1970
Savaş Dizdar

Sinançа
Şirin Cemgil Sinan Cemgil'i Anlatıyor
Şirin Cemgil

Cepheden Anılar
Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları
Söyleşi: İlbay Kahraman

Devrimcilerin Filistin Günlüğü
1968-1975
Yaşayanlar Anlatıyor
Oktay Duman

Keşiş'in Torunları
Dersimli Ermeniler
Kâzım Gündoğan

Tek Yola Sığmayan Devrim
Bir TKP/ML Sanığının Günlükleri
İbrahim Çelik

Görülememiştir
Ali Türker Ertunca

Üç Devrimci Tiyatro Bir Meddah
Anılar
Erdoğan Akduman

Muzaffer Oruçoğlu Anlatıyor
Zavot'dan Vartinik'e
Söyleşi: İbrahim Ekinci

Yolculuk Sürer...
Nuri Salman

Bizum Cihan
Cihan Alptekin Kitabı
Nuran Alptekin Kepenek

Merhaba Kör Kadı
Mahir Çayan'ın Avukatının Anıları
Faik Muzaffer Amaç

Çizmeleri Çıkarayım mı?
Soma... 13 Mayıs 2014
Onur Yıldırım & Uğur Şahin
Umman

Devrimcilerin Filistin Günlüğü 2
1976 - 1985
Oktay Duman

Sabo
Sabahattin Kurt Kitabı
Murat Bjeduğ

Işid ve Türkiye
"Katili Tanıyoruz"
Erk Acarer

Ha Bu Nasul Dev-Genç'tur
Uşağum?
Mustafa Korkmaz

10'lardan Biri
Devrimci Subay Saffet Alp Kitabı
Murat Bjeduğ

Porsuk Durgun Akardı Mustafa
Çalıkuşu Anısına
Ersin Toker

Gülay Ünüvar (Özdeş) Kitabı
Adsız Kahramanlar
Ahmet Tuncer Sümer

Kivamini Tutturamaduk
Recep Memişoğlu

Giresun Yol Hikâyeleri
Ziya Gül

Bir Kürt Devrimcisi
Niyazi Usta
Ruşen Arslan

Necmettin
Bir Devrimcinin Hatırası
Can Şafak

Kürt Sorunu
Yerel Dinamikler ve Çatışma Çözümü

İçindekiler

Önsöz 9

Giriş: Kürt Sorununun Değişen Parametreleri ve Kentleşen Türkiye 11

Diyarbakır 31
Yerleşik Hayatın İlk İzlerinden Bugüne... 32
Diyarbakır'da Yaşam... 34
Bölgenin Merkezi Diyarbakır, Kentin Merkezi Sur..... 40
Diyarbakır'da Yerelleşmenin Açmazları... 46
Diyarbakır İçin Sonuç ve Öneriler 50

Van..... 52
Van'ın Ekonomisinin Anahtarı: İran 55
Van Depremi ve Ekonomik Artçıları 58
Mültecilik: En Uzun Geçici Olma Hali 60
Van'ın Ev Sahipleri, Aktörleri, İktisadi Yaşamı... 62
Van'da Yerel Dinamikler..... 71
Çocuklar, Gençler ve Kutuplaşma... 77
Yerel Aktörlerin Çözüm Önerileri ve Eleştirileri..... 78
Van İçin Öneriler ve Sonuçlar..... 80

Mardin 83
Mardin'in Sırrı... 83
Ekonominin Siyasallaşması 85
Mülteciler: İnsani Sorun, Toplumsal Sınav 91
Mardin'de Yerel Dinamikler 93
Çatışma Sürecinde Yerel Yönetimler 97
Mardin İçin Öneri ve Sonuçlar 103

Tunceli 106
Tunceli'nin Sakinleri 108
Tunceli'den Yükselen Sesler... 110
Tunceli'nin Ekonomik Açmazı 113
Doğa ve Turizm... 122
Tunceli için Öneriler ve Sonuçlar 126

Bingöl 128
Ekonomik Gelişmenin Anahtarı Normalleşmede 129
Bingöl'de Yerel Dinamikler... 132
Bingöl İçin Öneri ve Sonuçlar 135

Sonuç 137

Önsöz

Türkiye siyasetinde ve kamusal tartışma alanında dış politikadan iç siyasete, ekonomiden çevre sorunlarına, kutuplaşmadan ötekileştirme süreçlerine kadar uzanan geniş yelpazede yaşanan tüm gelişmeleri yatay olarak kesen ya da bu gelişmelerin ortak paydalarından biri olan "Kürt sorunu"na karşı ilginin hem yurtiçinde hem de yurtdışında yeniden canlandığını gözlemliyoruz. Aynı zamanda, çatışma çözümü alanında son dönemde yapılan çalışmalara baktığımız zaman, bu çalışmalar içinde kentleşme, kent mekânının yönetimi ve yerel dinamiklere artan biçimde ilgi gösterildiğini görüyoruz. Buna karşın, Türkiye'de, çatışma çözümü alanında yapılan çalışmalarda bu tür bir ilginin hâlâ yeterince gelişmediği gerçeğiyle de karşı karşıyayız. Bu nedenle Türkiye örneğinde Kürt sorununu yerel dinamikler-çatışma çözümü ilişkisi içinde değerlendirmenin gerekli olduğu düşüncesinden hareketle elinizdeki kitap çalışmamızı gerçekleştirdik. Bu kapsamda Diyarbakır, Van, Mardin, Tunceli ve Bingöl'de kentleşme ve çatışma çözümü süreçlerine bakarak Kürt sorununun çözümlenmesine ve çözümüne küçük bir katkı yapmak istiyoruz. Bu kentler, kendi özgünlükleri içinde Kürt sorunu tartışmasının kilit kentleridir. Birbirlerinden farklılık göstermekte ve kendi özgünlüklerini dile getirmekteler, ama aynı zamanda aralarında ortak payda oluşturacak benzer yorumları ve önerileri de ortaya koymaktadırlar. Kentlerin öykülerini dinlemek bize önemli ipuçları verecektir.

Kürt sorununun "kentleşmesi" kadar, özellikle son sekiz yıldır yaşanan Suriye meselesiyle "bölgeselleşmesi" sürecini de yaşamaktayız. Bu nedenle Kürt sorununu bölgeselleşme-kentleşme ekseninde yeniden düşünmek ve tartışmak

gerektiğine inanıyoruz. Bu tartışmanın şüphesiz ki akademik, kuramsal ve kamusal alanlarda gerçekleştirilmesi lazımdır ancak bununla birlikte alan ve kamuoyu araştırmaları aracılığıyla yerel aktörlerin ve vatandaşlarımızın sesini duyurmak da eşit derecede önemli ve değerlidir. Bu kitap çalışmamızı, ikisinin harmanlanmasına dayalı bir yöntem izleyerek yaptık.

Çalışmamızda ortaya konan yorumlardan, saptamalardan, çözümlemeden ve önerilerden biz sorumlu olmakla birlikte, kitabımız çokboyutlu yaptığımız ortak çalışmanın ürünüdür.[1] Bu temelde de, aşağıdaki kurumlara ve isimlere, çalışmamıza yaptıkları değerli katkılardan dolayı teşekkür ederiz: Türkiye Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED); Diyarbakır, Van, Mardin, Tunceli ve Bingöl'deki Kalkınma Ajanslarına, Ticaret ve Sanayi Odaları Birlikleri'ne, Sanayi ve İş İnsanları Dernekleri'ne, Esnaf ve Sanatkâr Odaları'na; KAMER'e, Baro ve Tabip Odaları'na ve oldukça zor bir dönemde bizimle konuşan ve bizleri ağırlayan tüm aktivist, hekim, akademisyen ve işinsanlarına teşekkür ederiz. Ayrıca alan araştırması sırasında bizlere destek olduğu için Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Mehmet Kaya'ya, Mardin HDP Milletvekili Mithat Sancar'a, akademisyen Dr. Cuma Çiçek'e, DOĞUSİFED Yönetim Kurulu Üyesi Müslüm Erbay'a ve Ömer Sakalsız'a; değerli katkılarından dolayı Eylem Yılmaz, Veli Aksoy, Egesu Sayar ve Ayrıntı Yayınları adına İlbay Kahraman'a teşekkür ederiz.

1. Bu çalışma Kürt sosunu ve kentleşme alanında gerçekleştirdiğimiz pek çok çalışmamızdan yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışmalar:
   1. "Diyarbakır Sur'da Yaşanan Olayların Kent Ekonomisine Etkilerinin Analizi Projesi", T.C. Kalkınma Bakanlığı, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul Politikalar Merkezi, İnsani Gelişme Vakfı (İNGEV), Şubat 2017.
   2. TÜBİTAK 1001-Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme programının desteği ile hazırlanmış olan 116K444 numaralı "Barış Sürecini Kalıcı Kılmak: Çatışma Sonrası İnşa Sürecinde Toplumsallaşma" Raporu, Sabancı Üniversitesi, 1 Mart 2019.
   3. "Promoting Dialogue and Sustainable Conflict Resolution on the Kurdish Question and increased Polarization in Turkey" Projesi, İstanbul Politikalar Merkezi, 2018.
   4. "Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiye'sine" Raporu. Türkiye Girişim ve İş Dünyası Konfedersayonu (TÜRKONFED) ve İstanbul Politikalar Merkezi (İPM), Nisan 2017.

Giriş
Kürt Sorununun Değişen Parametreleri ve Kentleşen Türkiye

31 Mart 2019 yerel seçimlerinin sonuçları; 23 Haziran'da tekrarlanan İstanbul Belediye Başkanlığı seçim sonucu; iki seçim arasında 6 Mayıs günü Abdullah Öcalan'ın kamuyla paylaşılan mesajı; Suriye'nin geleceğiyle ilgili tartışmaların canlanması: Türkiye'nin Suriye'de güvenli bölge kurulmasıyla ilgili girişimleri; Türkiye-Amerika ilişkilerinde yaşanan kriz derinleşirken, Türkiye-Rusya ilişkilerinde yaşanan gelişmeler; Türkiye siyasetinde AK Parti çevresinde ve muhalefet alanında yaşanan ilginç ve önemli gelişmeler; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi üzerine yapılan tartışmalar; Suriyeliler ve sayıları beş milyonu aşan mülteciler sorununda yaşanan olumsuzluklar; yargı, ekonomi, çevre, haklar ve özgürlükler alanlarında reform girişimlerinden protestolara kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkan hareketlenmeler. Bu liste elbette uzatılabilir. Türkiye siyasetinde ve kamusal tartışma alanında yaşanan tüm bu gelişmeleri yatay olarak kesen ya da bu gelişmelerin ortak paydalarından biri olan "Kürt sorunu"na karşı ilginin hem yurtiçinde hem de yurtdışında yeniden canlandığını gözlemliyoruz.[1]

1. Son dönemde, Kürt sorunu ya da Kürt meselesi teriminin kullanılmaması gerektiği üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan farklı siyasi ya da kuramsal görüşlerde olan çevrelere kadar yaygınlaşan bir görüşün ya da yaklaşımın olduğunu biliyoruz. Çözüm Süreci döneminde ve sonrasında kültürel haklar ve özgürlükler için yapılanları ya da bu terimin kavram olarak içerdiği sorunları neden olarak göstererek farklı terim ve başlık önerileri ortaya kondu. Bu kapsamda Terör sorunu, PKK sorunu, Demokrasi sorunu, Türk

Kürt sorunu, gerek içerik, gerek aktörler, gerekse de mekânsal yapısı içinde, her zaman dinamik, değişen, gelişmelere göre yeniden şekillenen bir sorun olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminden Erken Cumhuriyet'e, II. Dünya Savaşı sonrası 1960'lı yıllardan, 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası döneme, 2000'li yıllara ve Çözüm Süreci'ne, Kürt sorunu söylemsel ve siyasi olarak ciddi değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde İslami ve aşiret dili Kürt sorununa eklemlenirken, 1960-80 arası dönemde akademik çevreler Marksist ve antiemperyalist bir dil kullanmıştır. Tüm bu dönemler içinde, eklemlenilen farklı dil ve söylemlere rağmen, özünde bir "kimlik sorunu" olarak Kürt sorunundan konuşabiliyoruz. 1980 darbesinden sonra, dünyada yaşanmaya başlanan küreselleşme ve postmodernleşme süreçleriyle birlikte, Kürt sorunu gerek söylem gerek öz itibariyle, bir kimlik sorunu olarak yaşanmış, tartışılmış ve kimlik siyasetine dönüşmüştür. 2000'li yıllarda Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra yaşanan "negatif barış dönemi"nden sonra, 2011 yılında başlayan yeni ve demokratik anayasa çalışmalarında ve 2013-15 yılları arasında yaşanan Çözüm Süreci'nde Kürt sorunu, kimlik-vatandaşlık ekseni içinde, söylemsel düzeyde "eşit vatandaşlık" çerçevesinde tartışılmaya başlanmıştır. Kürt sorunu tartışması içinde eşit vatandaşlık kavramına gönderme yapmanın bugün de güçlü olarak devam ettiğini görüyoruz. Tüm bu kısa atıfları da Kürt sorunun yaşanması ve tartışılmasındaki dinamizmi vurgulamak için yapıyoruz.

Kürt sorunu üzerine bölgede yaptığımız akademik ve alan çalışmaları ve kamuoyuna dönük projeler temelinde,

sorunu vb öneriler dile getirildi. Bu tartışmanın ve yapılan önerilerin farkındayız. Bununla birlikte, gerek yaptığımız alan çalışmaları ve kamuoyu araştırmaları temelinde edindiğimiz izlenimler, gerekse de aramızda yaptığımız kuramsal ve sosyolojik tartışmaların sonucunda Kürt sorunu terimini kullanma kararı aldık. Kürt sorununa dair tartışma içinde de çok ciddi değişimler, dönüşümler ve hatta kırılmalar yaşanıyor. Bunları "Giriş" kısmında ayrıntılı olarak tartışıyoruz. Bununla birlikte, kimlik hakları, farklı olanları ötekileştirme, kutuplaşma sorunları içinde süreklilikler de yaşanıyor. "Kırılma" ve "Süreklilik" süreçlerinin eşzamanlılığı bugünün doğasını şekillendirdiği için bu kitap çalışmamızda "Kürt sorunu" terimini-kavramını kullanmaya karar verdik.

bugün Kürt sorununda önemli değişim ve dönüşümlerin, kırılma ve sürekliliklerin yaşandığını görüyoruz. Bu kitap çalışması, Kürt sorunu üzerine yerel dinamikler ve çatışma çözümü ilişkisinde gözlemlediğimiz, önemli bulduğumuz, yaşanılan, tartışılan değişim ve dönüşümlerin bir çözümlemesini okurla buluşturma çabamızı içermektedir. Kitap içinde çoğu saptama, alan araştırmalarımızdan ve kamuoyu araştırmalarımızdan gelmekte ve Kürt vatandaşlarımızın görüşlerini yansıtmaktadır. Kürt sorunu üzerine tartışmanın yeniden canlandığı bu dönemde, kitap boyunca ve kentler temelinde anlattığımız öykünün önemli ipuçları ve saptamalar içerdiğini ve katkı verici olduğunu düşünüyoruz. Diyarbakır, Van, Mardin, Tunceli ve Bingöl'de yaptığımız araştırmalar sonucunda bu kentlerde yaşayan Kürt vatandaşlarımızın ve siyasi, ekonomik, sivil toplum aktörlerinin görüşleriyle kendi akademik ve kuramsal çalışmalarımızı harmanlayarak bu kitabı yazdık.

Kürt sorunun değişim ve dönüşüme dönük dinamik yapısı içinde son dönemde sorunun söylem, siyaset ve müzakere boyutlarına etki eden yeni parametreler ortaya çıkmıştır. Bu yeni ve değişen parametreler Kürt sorununun bugünkü doğasını şekillendirmektedir. Parametreleri kısaca açımlamadan önce başlıklar halinde sıralayalım: Kürt sorununda son dönemde ortaya çıkan öncelikli parametreler olarak, (a) *bölgeselleştiğini*; (b) *kentleştiğini*; (c) kentlerde *orta sınıflaşma* ve *Kürt seçmeninin kilit aktör* konumuna geldiğini görüyoruz. Bu üç gelişmenin Kürt sorununun tarihselliği içinde bugün önemli kırılma noktalarını oluşturduğunu ve bugünün doğasını şekillendirmede belirleyici rol oynadığını düşünüyoruz. Bu kırılma yaratan gelişmelere ek olarak, (d) HDP'nin siyasi konumuyla; (e) *PKK*'nın geleceğiyle ilgili karar alma noktasına gelmesinin ve (f) "kayyumlar"[2] ile bölge insanının ve kentlerin tanışmasının kritik öneminin altını çizmeliyiz. Bu altı kendi içinde özgün ama birbirleriyle bağlantılı gelişmeler ciddi kırılmalar yaratmış, bununla birlikte Kürt sorunu bir

2. Türkiye'de kayyumluk kavramı için hem kayyum hem de kayyım sözcükleri kullanılmaktadır. Hukuken kayyım terimi daha doğru olsa da yerel aktörlerin tercihi nedeniyle kitabımızda "kayyum" kelimesini tercih ettik.

kimlik sorunu olarak da bölgede vatandaşlar ve aktörler tarafından dile getirilmektedir. Kürt sorunu da bu altı parametre içinde yeniden şekillenmekte ve yaşanmaktadır. Kitap boyunca çözümlediğimiz kentlerin her birinde ve tümünde de bu değişen parametrelere gönderim yapıldığını göreceğiz. Şimdi bu parametrelerden ne kastedildiğini aşağıda kısaca açıklayalım:

Birincisi, Kürt sorununda bölgesel ve küresel aktörlerin ve dinamiklerin ulusal ve yerel boyutun önüne geçmesi ve belirleyici unsur konumuna gelmesi: Tarihsel olarak Kürt sorunu her zaman birincil olarak ulusal ve yerel bir sorun olmuştur. Ulusal ve yerel boyut gerek sorunun yaşanması ve tartışılmasında, gerek değişim ve dönüşüme uğramasında belirleyici konumda olmuştur. Her zaman da ulusal ve yerel boyutlara bölgesel ve küresel aktörler ve süreçler bağlanmıştır. Osmanlı'da da, Erken Cumhuriyet döneminde de, II. Dünya Savaşı sonrası 1950'de Türkiye'nin demokrasiye geçiş, 1980'de küreselleşmeye açılma süreçlerinde, 1990 sonrası Soğuk Savaş döneminde, 2000'in ilk on yılında Avrupa Birliği tam üyelik müzakerelerinin başlaması döneminde ve son olarak 2013-15 yıllarında yaşanan Çözüm Süreci'nde, Kürt sorunu, şüphesiz ki bölgesel ve küresel aktörler ve dinamiklerden çok etkilenmiştir, ama özünde ulusal ve yerel bir sorun olarak yaşanmıştır. Ta ki, Arap Baharının başlaması ve Suriye'de iç savaş çıkmasıyla birlikte oluşan "çökmüş devlet" (failed state) sorununa kadar.

11 Eylül 2001 teröründen sonra 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgaliyle başlayan süreç, Irak'ta kimlikler temelinde parçalanmaya ve devletin egemenliğinin zayıflamasına ve bir "çökmüş devlet" sorununa yol açmıştır. Irak artık hem içişlerini hem de sınırlarını kontrol etme noktasında "egemen devlet" olma kapasitesini ve kimliğini kaybetmiştir. 2010 yılında, Tunus ve arkasından Mısır'da başlayan Arap Baharı sürecinin başladığı günlerde Kuzey Afrika ve Ortadoğu Coğrafyasında, halkların kendi kaderini tayin hakkı temelinde otoriter ve yolsuzluğa gömülmüş rejimlerin vatandaşlığa ve kapsayıcı kurumlara dayalı yeni bir devlet-toplum/birey

ilişkileri çerçevesinde şekil almasını isteyen bir değişim ve dönüşüm talebi karşımıza çıkıyordu. Bu talebi yapanların çoğunluğunun gençler olması, yapılan taleplerin demokrasi-hukuk-ekonomi-insani güvenlik temelinde yapılması, bu coğrafyada içeriden, halktan aşağıdan-yukarıya hareket eden değişimin mümkün olduğunu gösteriyor, bu temelde de geleceğe karşı umutları artırıyordu. Bu umut iklimi, maalesef Libya'dan başlayarak Suriye'de iç savaşın patlak vermesiyle büyük bir insani trajediye dönüştü: Mısır'da darbe oldu, Libya işgal edilerek parçalanmaya gitti ve Suriye'de iç savaşı tüm bu coğrafyadaki umutların endişeye, değişimin şiddet ve savaşa, ekonomi-demokrasi olasılığının emperyalist tasarımlara dönüşmesine ve çökmüş devlet olgusunun tüm bölgeyi etkileyecek biçimde ortaya çıkmasına neden oldu. Irak işgali sonrası Irak'ta yaşanmaya başlanan çökmüş devlet sorunu, Suriye'de iç savaşla birlikte yaşanmaya başlandı. Irak'ta olduğu gibi, Suriye'de de devlet egemenlik kapasitesini ve kimliğini kaybediyor ve çökmüş bir devlet niteliğine bürünüyordu. Suriye devleti kendi insanına büyük acılar yaşatırken, ne içişlerini ne de sınırlarını kontrol edebiliyordu. Suriye'de çökmüş devlet sorunun en belirgin göstergesi, aynı anda Irak ve Suriye'de devlet olma iddiasını dile getiren yapı ise terör örgütü DEAŞ oldu. Bir terör örgütü iki ülkede aynı anda varlığını sürdürecek bir devlet kurup bu devletin de "halifelik" temelinde yönetileceği savını dile getirirken bu amaç doğrultusunda eylemler yapıyor ve daha da önemlisi kendisine büyük ölçüde insanın katılmasını başarıyordu. Kısa bir süre içerisinde uluslararası toplum Suriye coğrafyasında oluşan bir devlet-altı örgütün mevcut devlet aygıtından daha fazla güçlendiğine, örgütün kontrol ettiği alanı hızla büyüttüğüne, Türkiye'den başlayarak, Avrupa'ya ve dünyaya ciddi bir terör riski ürettiğine hızla şahit oluyordu. Böylece, Türkiye başta olmak üzere ki bu nokta her zaman Batı'daki kamusal tartışmalarda göz ardı ediliyordu, Avrupa-Amerika-Rusya ve dolayısıyla uluslararası toplum ciddi bir DEAŞ sorunuyla karşı karşıya kaldı. Bunun sonucunda, Rusya'nın Suriye içinde askeri harekâtlara başlamasıyla Suriye meselesi,

sadece iç savaş ve terör değil, aynı zamanda, büyük güçlerin hegemonyalarını genişletme mücadelelerini yürüttükleri bir "vekâlet savaşı"na da dönüşüyordu. Suriye meselesi, bir yanıyla, "iç savaş-terör-vekâlet savaşı ekseninde" hareket eden bir savaş alanını, diğer yanıyla da ölümlerden işkenceye, zorunlu göçten mülteci sorununa kadar uzanan büyük çapta bir "insan trajedisi"ni içeriyordu.

Arap Baharıyla başlayan ama Suriye meselesi odağında belirginleşen bu gelişme, Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasının siyasi ve kurumsal boyutta yeniden şekillenmesi, sınırların yeniden çizilmesi, bazı devletler ortadan kalkarken yeni devletlerin kurulması anlamına geliyordu. Suriye meselesi, Irak'tan sonra, Suriye'de de devletin çökmesine sahne olmakla birlikte "Suriye'nin geleceği ve bu bağlamda Kürtlerin yeri ve konumu" sorusunu da tüm bölge için belirgin ve öncelikli bir hale getiriyordu. Tam da böyle bir tarihsel ve siyasal bağlam içinde, Türkiye dışında başlayan bir süreç, Türkiye için, Derrida'nın[3] terminolojisini kullanırsak, "kurucu-dışarısı" konumuna geliyordu. Irak'tan sonra Suriye'de çökmüş devlet sorunu yaşanması, bu ülkede bir tür Kürt devleti kurma olasılığını artıyor, en azından böyle bir algı Türkiye'deki devlet aklı içinde güçleniyordu. Suriye'de DEAŞ'a karşı mücadelede Kobani'de Kürtlerin başarılı olması ve bu örgüte ilk yenilgisini yaşatması; PKK'nın uzantısı olan PYD ve YPG'ye karşı hem Amerika'nın, hem de Rusya'nın ilgisini artırıyor, bu ülkeler ile PKK arasındaki ilişkiyi güçlendiriyordu. Amerika, DEAŞ'a karşı mücadelesinde, Türkiye yerine PYD ve YPG'yi ittifak ortağı olarak seçiyor ve Suriye meselesine de bu ittifak temelinde yaklaşıyordu. Aynı şekilde, Rusya bu örgütlerle ilişkisini güçlendiriyor, bu örgütlerin Moskova'da büro açmalarına izin veriyordu.

PKK-PYD-YPG de bu süreçte, Batı ve Rusya ile ilişkilerine önem veriyor, kendisini sadece "etnik kimlik temelli bir örgüt" değil, aynı derecede, "seküler bir örgüt" olarak sunuyordu. Kürt aktörlerin seküler-etnik kimlik birleşiminde DEAŞ'a karşı verdikleri mücadele Amerika, Rusya ve

3. Jacques Derrida (1930-2004), Fransız filozof.

genel olarak Batı kamuoyu içinde çok olumlu bir biçimde algılanıyordu. Tüm bu gelişmeler, *Kürtleri, sadece Ortadoğu denkleminde "yeni ve etkili aktör" konumuna getirmiyor, aynı zamanda, Irak'tan sonra, Suriye'de güçlü bir siyasi aktör, devlet kurma kapasitesi gelişen bir siyasi oluşum haline getiriyordu. İşte bu olasılık, Türkiye içinde hem devlet hem PKK için Kürt sorununun tarihsel bağlamının değişmesi, diğer bir deyişle kurucu boyutun "bölgeselleşme" haline gelmesi anlamına geliyordu.*

Suriye meselesini ve Kürt sorununun bölgeselleşmesini, bu kitabın yazarlarından Fuat Keyman, Ayrıntı Yayınları'nın yayın programında olan *Çözüm Süreci'nden Suriye Meselesine Kürt Sorunu* kitabında detaylı olarak çözümlemektedir. Bu nedenle bu çözümlemeyi bu noktada durduruyoruz.

Şu noktanın altını çizmeliyiz: Suriye meselesi ve Kürt Sorunun bu bağlamdaki değişimi çok boyutlu ve kapsamlı bir tartışmayı gerektiriyor. Bizim için bu noktada önemli olan, Suriye meselenin 7 Haziran 2015 Seçimlerinden sonra Çözüm Süreci'nin bitmesi ve hendek çatışmalarının başlamasında belirleyici rol oynamasıdır. Dahası, bugün geldiğimiz noktada, 2013'te Çözüm Süreci'nin başlamasının da büyük ölçüde Suriye meselesiyle bağlantılı olduğunun anlaşılmasıdır. Şu saptamayı yapabiliriz: 2015'te başlayan hendek çatışmalarından bugüne Kürt sorununda paradigmatik bir değişim ve bir kayış yaşanmaktadır. Gerek aktörleri ve söylemi gerekse de siyasi amaç ve siyasi strateji düzeylerinde 2015'ten bugüne Kürt sorunu giderek bölgesel ve küresel dinamikler ve gelişmeler tarafından belirlenmektedir: Tarihsel olarak bölgesel ve küresel boyutları ve yansımaları olan ama özünde ulusal ve yerel bir sorun olan Kürt sorunundan, ulusal ve yerel sonuçlar doğuracak ama esas olarak bölgesel ve küresel bir Kürt sorunu gerçeği ve yapısıyla karşı karşıya geldik. Bölgesel bir sorun olan Suriye meselesi Türkiye bağlamındaki Kürt sorununu ve geleceğini belirleme kapasitesine sahiptir. Kürt sorunu, bu anlamda, hem mekânsal hem siyasal olarak *bölgeselleşiyor*. Bu süreçte Suriye meselesi, sadece bölgenin geleceği

için değil, Türkiye'ninki için de belirleyici olmuştur. Çatışma sonrası dönemin ve çatışmadan müzakereye geçiş sürecinin odağında *Suriye meselesi*, daha somut olarak ise *Suriye'nin geleceğinin şekillenmesinde Kürt aktörlerin yeri ve rolü* tartışması olacaktır. Bu noktanın, kitap boyunca, beş kentimizdeki aktörler tarafından da dile getirildiğini göreceğiz. 2013-15 dönemindeki Çözüm Süreci'ne ya da benzeri bir yapıda müzakereye dönmeyeceğiz; ama bir tür müzakere sürecine, Suriye meselesinden başlayıp onun Türkiye ve Kürt sorunu için yansımaları ve sonuçlarını tartışmaya çalışacağız.

İkincisi, bölgeselleşmeye paralel olarak, Kürt sorunu son yıllarda giderek artan bir biçimde "kentleşiyor" ve "kentli" bir nitelik kazanıyor. Türkiye artık köyden kente göç eden bir toplum değil. %70'lerin üzerinde kentli bir Türkiye tablosuyla karşı karşıyayız. 1950'lerde başlayan kentleşme süreci, 1980'lerden sonra, özellikle de 2000'li yıllarda büyük bir ivme kazandı. Türkiye sadece merkezi kapsayan bölgelerde değil, çevrede de hızlı bir kentleşme süreci yaşıyor. Şerif Mardin'in meşhur merkez-çevre modeli[4] içinde, 2000'li yıllar çevrenin hızla kentleşmesine sahne olmuştur diğer bir deyişle, Anadolu coğrafyası artık kentlerden oluşan bir coğrafyadır. Türkiye kentleşirken elbette aynı zamanda da "orta sınıflaşıyor". Kentleşme süreci, bu orta sınıflaşma süreci ile birlikte çarpık yapılaşmadan doğanın yok edilmesine, yoksulluk ve işsizlik sorunlarından kutuplaşmaya dek kendi içinde ciddi sorunlar da barındırıyor.

Kentleşen Türkiye gerçeğinin bir yansıması da Kürt sorununun yoğun biçimde yaşandığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu coğrafyalarında ortaya çıkıyor. Kürt sorununun yaşanması ve tartışılmasının mekânsal bağlamı artık "kentler" olmuştur. Biz de bu kitap çalışmamızda, kentleşme sürecinin beş kentte izlerini sürdük, nasıl yaşandığını anlamaya çalıştık. Bir taraftan çatışma ve şiddet alanı kente kayarken ki Hendek çatışmaları özünde kent çatışmalarıdır; diğer taraftan,

4. Mardin, Şerif. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Post-Traditional Societies (Kış, 1973), MIT Press. https://turkishsociology.files.wordpress.com/2015/02/center-periphery-serif-mardin1.pdf

kentleşmeyle birlikte sınıf farklılaşmaları da ortaya çıkıyor. Sosyolojik olarak, Kürtler, özellikle *Kürt gençliği*, çok ciddi *işsizlik, yoksulluk, dışlanma sorunları* yaşarken bir diğer kesim de "orta sınıflaşıyor" ki bu sınıfın önemi ve etkisi her geçen gün daha da artıp görünür olmaktadır.

Bu gelişmeler ışığında şu saptamayı yapmak istiyoruz: Kürt sorunun ya da çatışma çözümünün tarihsel bağlamı artık kenttir. Kentleşme ve kent yönetimi süreçlerini anlamadan, Kürt sorununun tartışılmasındaki çokboyutlu ve çok katmanlı yapıyı değerlendirmek de zorlaşmaktadır. Biz de bu nedenle kent odaklı bir tartışma tarzının daha anlamlı ve ufuk açıcı olacağını önermek istiyoruz.

Üçüncüsü, kentleşme sürecinin çok önemli bir sonucu olarak, *Kürt seçmenin*, son seçimlerde de net olarak ortaya çıktığı gibi; *HDP ve PKK'dan ayrışan bir hareket tarzına* sahip olmaya başladığını görüyoruz. Bu durumu hem Kürt seçmeninin oy verme eğilimlerinden, hem de seçim yoluyla vermek istediği mesajlardan görmek mümkündür. *Kürt seçmen kimlik hakları kadar, ekonomik durumunda olumlu bir gelişme ve günlük yaşamında da normalleşme görmek istiyor.*

31 Mart yerel seçimleri bu bağlamda önemli bir kırılma yaratıyor. Kürt seçmen, sadece Güneydoğu ve Doğu Anadolu kentlerinde değil, İstanbul'dan başlayarak büyük kentlerde seçim sonuçlarını etkileyecek kilit bir öneme sahip oldu. Kürt seçmeninin birincil partisi HDP olmakla birlikte bu durum sadece HDP'ye de indirgenemeyecek bir farklılaşma ve çeşitlilik göstermektedir. Şunu vurgulamak gerekir ki, *Kürtler, seçmen olarak siyasi alanda artık tüm siyasi partilerin dikkate alması gereken ya da göz ardı edemeyecekleri bir "kilit aktör" konumundadır* ve Kürt seçmenler bu konumlarını seçimler yoluyla hükümete ve diğer aktörlere verdikleri önemli mesajlarla da sürdürmektedirler. Kürt seçmenler tüm bu mesajlarında, Türkiye içinde ötekileştirilmeden eşit vatandaşlar olarak yaşamak istediklerini; çatışma, şiddet ve teröre karşı günlük yaşamda ve siyasi alanda normalleşme ve müzakere ile sorunların çözümünü istediklerini dile getirmektedirler. Kürt seçmenlerin bu önemli mesajı, son dönemde yaşanan

altı kritik eşikte de aynı şekilde verdiklerini görüyoruz: *Birincisi, Çözüm Süreci'ne "Evet"* dediler ve çok büyük oranda destek verdiler. *İkincisi, Kürtler, Hendek ya da Şehir Savaşları* olarak adlandırılan son dönemde yaşanan çatışma, şiddet ve terörden en fazla zararı görenler oldu; evlerinden, işlerinden oldular, günlük yaşamları altüst oldu: Fakat bu şiddet ortamında *PKK'yı desteklemediler, PKK'nın Demokratik Özerklik söylemine ve yarattığı çatışmaya karşı çıktılar, "Biz, normalleşme istiyoruz"* dediler, Hükümete de normale dönüş için gerekenleri yapması çağrısında bulundular. Üçüncüsü, Kürtler, *15 Temmuz Darbe Girişimine güçlü bir tepki verdiler, karşı çıktılar* ve darbeye karşı demokrasinin ve Türkiye'nin yanında yer aldılar. Bu üç önemli eşikte Türkiye'nin yanında yer aldıktan sonra, Kürtler yaşadıkları tüm olumsuzluklara rağmen, Sn. Erdoğan'a ve AK Parti Hükümetine, bölgedeki Evet oylarını artırarak, Barış ve Normale Dönüş isteklerini ilettiler. *Dördüncüsü*, AK Parti-MHP ortak tasarımı olarak topluma sunulan Anayasa Değişiklik Paketi'ne 16 Nisan Referandumu'nda bölgede Hayır oyu çıkmakla birlikte, Evet oyları da beklenenden fazlaydı. Bu durum *Kürtlerin, dördüncü kez Türkiye'ye ve Hükümete uzattığı el olarak okunabilir. Bu elin tutulması gerekiyor. Beşincisi*, 24 Haziran 2018 Başkanlık ve Parlamento seçimlerde de benzer yönde davrandılar. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kürt sorunun yaşandığı yerlerde, eski dönemler kadar oy almasa da beklenenin üzerinde bir oya sahip oldu. *Altıncısı*, 31 Mart Yerel Seçimlerinde ve 23 Haziran'da tekrarlanan İstanbul Belediye Başkanlığı seçiminde bu sefer *muhalefetin yanında yer alarak*, günlük yaşamda ve ekonomik alanda normale dönüş ve eşit vatandaşlık taleplerini dile getirdiler.

Kürt sorununda son dönemde yaşanan bu üç kırılma noktası yaratan değişime, diğer bir değişle, bölgeselleşme, kentleşme ve Kürt seçmeninin kilit aktör konumuna gelmesine ek olarak üç tane daha değişimi simgeleyen parametreden bahsedilebilir. Bu bağlamda *dördüncü olarak, HDP'nin yaşadığı tüm olumsuzluklara rağmen son seçimlerde sürekli %10 ülke barajının üstünde kalarak siyasi alandaki yerini*

pekiştirmesini söyleyebiliriz. Dokunulmazlıkların kalkmasıyla eşbaşkanları ve önemli milletvekilleri tutuklanmış, siyasi manevra alanı daralmış ve siyasi alandan dışlanmış olan HDP, 15 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı, 7 Haziran 2015 Milletvekili seçimlerinden 24 Haziran 2018 Başkanlık ve Milletvekili seçimleri ve son olarak da 31 Mart 2019 Yerel seçimlerine kadar uzanan bir dönemde HDP'nin sürekli %10'nun üzerinde oy alması Kürt seçmenleri gibi kendisini de *siyasal alanın önemli ve hatta kilit aktörlerinden biri konumuna* getirmektedir. Seçimlerde HDP'yi hesaba katmayan bir stratejinin çalışmayacağı son seçimlerde net olarak ortaya çıkmıştır. Nasıl Kürt seçmen oy verme eğilimleriyle kilit aktör konumuna geldiyse, HDP de siyasi alanın şekillenmesinde kilit aktör olarak ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte, 7 Haziran'dan bugüne HDP bir taraftan devletin güvenlikçi yaklaşımı benimsemesiyle, diğer taraftan PKK'nın siyaset yerine çatışma, şiddet ve terör yaklaşımını tercih etmesiyle ve Suriye meselesini belirleyici stratejik konumda görmesiyle, *devlet* ile *PKK arasında* sıkışmış ve siyasi manevra kabiliyeti çok azalmıştır. Bu sıkışmadan HDP büyük zarar gördü: HDP'nin siyaset yapma alanı çok daraldı; eşbaşkanları dahil milletvekillerinin ve belediye başkanlarının çoğu hapse girdiler ya da milletvekili konumlarını kaybettiler; Kürt sorununun tartışma alanı Suriye'ye kayınca HDP'nin söylemsel ve siyasi önemi azaldı; HDP'nin güçlü olduğu kentlere "kayyumlar"ın atanması ile HDP-kent ilişkisi bozulmaya başladı. Tüm bu olumsuz gelişmeler HDP üzerinde ciddi bir ikilem yarattı. Seçimler ve siyasi alanda sürekli %10 ülke barajının üzerinde kalarak varlığını ülke yönetiminin belirlenmesinde "kilit aktör" olarak sürdüren HDP buna rağmen siyasi, söylemsel ve dönüştürücü kapasite kapsamında eski etkisini ve önemini sürdürememiştir.

HDP'nin devletin güvenlikçi söylemi ile PKK'nın şiddet/terör ve Suriye meselesini tercih eden yaklaşımı arasında sıkışmasından çok büyük zarar gördüğü doğru olmakla birlikte, HDP'nin Kürt sorununun bölgeselleşme, kentleşme ve Kürt

seçmeninin siyasi ve sosyolojik olarak güçlenmesi süreçlerine göre kendini yeniden yapılamada yetersiz kaldığı gerçeğini de vurgulamalıyız. *HDP'nin de, söylemini, siyaset yapma anlayışını ve tarzını, en önemlisi de kendi seçmeni/bölgesi ile Türkiye arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmesi ve yapılandırması gerekmektedir. Kürt sorununun değişen parametreleri HDP'yi, siyasi alanda kilit aktör konumunun içini değişim ve dönüşüme uygun bir biçimde doldurmaya zorlamaktadır. Kürt sorununda müzakereye ve siyasete dönüşün ana aktörü HDP olmalıdır.* Kitap boyunca anlatacağımız beş kentin öyküsü de yerel aktörlerin ve Kürt seçmeninin HDP'yi bu konumda görmek istediğini ortaya koymaktadır.

Beşinci değişen parametre, *PKK'nın* son dönemde *Suriye meselesiyle birlikte yaptığı tercih ve yeni stratejisidir.* PKK, 7 Haziran seçimlerinden sonra, çok net bir biçimde *Kürt sorunun odağı olarak Suriye'yi görmüş, Suriye'nin geleceğinde de ya bir tür devlet ya da siyasi olarak otonom aktör konumunda olmayı tercih etmiştir.* Bu sebepledir ki PKK için HDP'nin seçim başarısı ikincil bir öneme sahip olmuştur. Bu durum da siyasete karşı çatışmayı, parlamento yerine hendekleri ve demokratik özerklik adı altında yerel egemenlik alanları yaratmaya dönük bir politikayı tercih etmek anlamına geliyor.

Suriye İç Savaşı'nın ardından PKK'nın tüm dikkati ve enerjisi Suriye'ye kaydı. Bu süreç içerisinde PKK, HDP'nin oy oranına rağmen sahadaki güç kaybı ve hatta işlevsizleşmesini; çatışmaları, terör eylemlerini, insan trajedisini; kent mekânlarının yok olmasını göze aldı. PKK'nın bu tercihi, Kürt sorununun mekânsal ve politik olarak yerel ve ulusal ölçekten çıkıp bölgesel ve küresel bir sorun olması sürecinde kritik bir rol oynadı.

PKK, Suriye meselesinde konumunu güçlendirmek için, PYD/YPG örgüt adları altında Amerika ve Rusya ile ilişkileri birincil derecede önemli olarak değerlendirdi. Suriye ve Ortadoğu bölgesi üzerinde jeopolitik hegemonya kurma savaşı yapan ve Suriye'ye vekâlet (Proxy) savaşı olarak yaklaşan Amerika ve Rusya ile ilişkilerini güçlendirme stratejisi

PKK'nin Kürt sorununda temel stratejisi oldu. Bir taraftan DEAŞ ile mücadele içinde Batı ile sembolik ve ideolojik ilişkilerinde kendi yararına hamleler yapan PKK, diğer taraftan Suriye'nin geleceği masasında konumunu güçlendirmek için Amerika ve Rusya ile ilişkilerini Türkiye'de Kürt sorununun öncesine konumladı. PKK *Kürt sorununun bugünkü ve yarınki temel alanının Suriye olduğunu* sürekli vurgulandı.

Bugünden geriye baktığımız zaman görüyoruz ki Çözüm Süreci'ni başlatan da, bitiren de Suriye meselesiydi; Kürt sorununda çatışma sonrası döneme geçiş ve müzakerelerin başlamasının odağında da yine Suriye meselesi olacak. *Türkiye'de Çözüm Süreci'ne dönmeyeceğiz, bu doğru. Ama Suriye meselesi odaklı bir tür müzakere süreci başladı ya da başlayacak, bu da doğru. Kürt sorununu tartışmada, demokrasi, haklar ve özgürlükler, eşit vatandaşlık ve günlük yaşamda normale dönüş vurgularını yaparak, Suriye konuşmasından Türkiye konuşmasına doğru yol almanın önemini vurgulamalıyız.*

Bu bağlamda da şu öneriyi yapmalıyız: *PKK, artık kendisi, yeri ve geleceğiyle ilgili bir karar vermek durumundadır.* Son dönem stratejisini Suriye odaklı yaptığına göre, Suriye'de mi kalacak? Suriye odaklı bir kimlikte mi devam edecek? Silah ve çatışmayı tümden bırakacak mı? HDP için gerekli siyasi alanı yaratacak mı? Demokratik özerklik yerine yerel yönetimlerin güçlenmesi için bu alanı seçilmiş yerel yönetim aktörlerine bırakacak mı? En önemlisi de, *PKK, çatışmadan siyasete dönüşü; Kürt seçmeninin çokboyutlu yapısını, seçimlerdeki kilit konumunu, normalleşmeye dönüş tercihini, HDP'yi siyasi aktör olarak görmesini kabul edecek mi?*

PKK'nın bu sorulara vereceği yanıt çok önemli. PKK'nın bu kararı, özellikle Amerika ve Rusya'dan bağımsız tek başına vermeyeceğini de biliyoruz. Bölge, devletin güvenlikçi söylemi kadar, hatta ondan daha fazla, çatışma, şiddet, terör ve dolayısıyla PKK yorgunu. PKK, Türkiye içinde şiddet ile yerel alanda egemenlik yaratma düşüncesi üzerine inşa edilen demokratik özerklik söylemi ile ve Suriye üzerinde hegemonya mücadelesi yapan aktörlerle ilişkisini ön plana çıkartma ile bir yere varamayacağını artık görmelidir.

Altıncısı ve son olarak, "kayyumlar" temelinde yaşanan gelişmelerden bahsetmeliyiz. Son dönemde Kürt sorununun yaşanmasında ve tartışılmasında ortaya çıkan bir diğer önemli unsur da, HDP'nin yerel seçimlerde aldığı oylarla kazandığı kentler ve ilçelerdeki belediye başkanlıklarının, belediye başkanlarının görevden alınarak kayyuma devredilmesi ve kayyumlarla birlikte bölge kentlerinde gerek ekonomik alanda gerekse de yönetim boyutunda yaşanan gelişmelerdir.

Bölgede yaptığımız araştırmalar, Diyarbakır, Van, Mardin, Tunceli ve Bingöl'de yaptığımız görüşmeler ve bu kentlere farklı dönemlerde yaptığımız ziyaretler sonucunda edindiğimiz izlenim, kayyum atamaları ve sonrası ortaya çıkan gelişmelerin üzerinde ciddi olarak durulması, çalışılması ve tartışılması gerekliliğiydi. Kayyum ataması, sadece seçimle başa geçmiş belediye başkanlarının görevinin ve konumunun merkezi yönetim tarafından atanan kişilere verilmesi, dolayısıyla demokrasi ve hukuk sorunu olarak görülmemelidir. Demokrasi ve hukuk sorunu, kayyum atamasında ele alınması gereken en önemli noktadır. Ama gerek kayyumların atamalarından ve göreve başlamalarından sonra kent mekânlarında yaşanan gelişmeler, gerekse de kayyumların mekânı ve yerel aktörler arasındaki ilişkileri dönüştürme kapasiteleri de ciddiye alınması gereken gelişmelerdir.

Kayyumlar üzerine gözlemlerimiz ve yaptığımız kısa bir çalışma sonucunda şu saptamayı yapabiliriz: Kente ya da ilçeye hizmet getirme ve yatırım yapma yoluyla kayyumlar çalıştıkları belediyelerde ve yönettikleri mekânlarda "müşteri ağırlıklı" (klientalizm) ve "kayırmacılık ve ayrımcılık" (nepotizm) dayalı ilişkiler kurmuşlardır. Kendilerine yakın, hatta geldikleri kentlerden hemşerilik yoluyla ilişkili oldukları kişileri yönetim yapısına yerleştirmiş, kent yönetiminde nepotizm temelli bir yapı oluşturmuşlardır. Kent ya da ilçe mekânında da, yaptıkları hizmet ve yatırımlardan nemalanmak isteyen yerel aktörlerle de "içerseme-dışlama" temelli ilişki kurmuşlardır. Böylece, mekân içinde nepotizm ve klientalizm yoluyla yeni ilişkiler ağı inşa etmişlerdir. Bu

yönetim ilişkisini de, HDP'li belediye başkanlarının hizmet vermedeki eksikliklere ve PKK ile ilişkilerine gönderimle meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Kayyumlar, bu yöntem sayesinde içerseme-dışlama yoluyla mekânı dönüştüren bir işlev görmüş, bu yolla da, kent halkının HDP ile ilişkisini ve HDP'nin bölgedeki güçlü konumunu zayıflatmak istemişlerdir.

Kayyumların bölgede kent mekânının ve yaşamının örgütlenmesinde yarattığı değişimler bugüne kadar çok çalışılmadı. Kayyumların atanmışlıkları ve göreve gelişleri antidemokratik olduğu için sadece bu temelde eleştirildiler. Tekrar etmek isteriz: Kayyumlar, atandıkları tüm bölge kentlerinde özellikle inşaat sektörü ve hizmet alanlarında yatırımlar yapmaya başladılar. Kent dışından olan ve kendilerine yakın kişileri kent yönetiminde önemli yerlere getirdiler. Yönettikleri kentlerdeki ekonomik aktörlerin bazılarıyla işbirliği yaparken, bazılarını da dışladılar. Kentte yaşayanlara hizmet verme temelinde girişimlerde bulundular. Tüm bunları yaparken, *kayyumlar, kent yönetimi ve ekonomik hayatında, müşteri a*ğırlıklı, kayırmacılığa dayanan *ve içerseme-dışlama yöntemleri kullanan bir hareket tarzına* sahip oldular. Antidemokratik olarak atandıkları kentlerde, günlük yaşamı ve ekonomik alanı bu temelde dönüştürme amacı güttüler.

Kayyum atama tercihinin Kürt sorununun kentleşmesiyle de bağlantılı olduğunu vurgulamalıyız. Kayyumların ekonomik yatırım ve hizmet alanına odaklanarak "kent mekânını bozarak dönüştürme kapasitesi" dikkate alınmalıdır. HDP kentleşme gerçeğine bağlı olarak kendini yapılarken, kenti iyi, adil ve halka hizmet götürerek yönetme amacını ön plana çıkartmalıdır. Kürt vatandaşlarımızın normalleşeme isteklerinde de, kentin iyi ve adil yönetim talebi olduğunu biliyoruz. Bölge kentlerinde tekrardan kayyumlara dönülmemesi çok önemlidir ve bunun için "kentin yönetimi" sorusu demokratik özerklik tartışmalarının önüne geçmeli, ekonomi alanı, dolayısıyla yerel halka iş, aş, hizmet, yatırım alanındaki çalışmalarla ilişkiye girmek kimlik talebi kadar önemli görülmelidir.

Yukarıda sıraladığımız ve kısaca açıkladığımız Kürt sorunun değişen altı parametresi ışığında bölgeselleşme ve kentleşme süreçlerinin eşzamanlı olarak ayrıntılı çalışılması ve tartışılması, bu amaca ulaşırken de yerel aktörlerin ve halkın görüşlerinin ön plana çıkarılması gerekliliğini önermek istiyoruz. Bu da elinizde tuttuğunuz kitap çalışmamızın temel önermesidir. Gerek akademik çalışmalarımız, gerekse de alan ve kamuoyu araştırmalarımız temelinde, yerel dinamiklerin ciddiye alınmasının çatışma çözümünün başarılı olmasının önkoşulu olduğunu söyleyebiliriz. Kürt sorunun bölgeselleşmesi Suriye meselesinin doğru okunması ve aktörler-kapasite-strateji ekseninde doğru kararların alınmasını gerekli kılarken, sorunun kentleşmesi de ülke içi değişim ve dönüşümlerin doğru okunmasını ve aktörlerin kendilerini bu değişime göre yeniden yapılandırmalarını gerekli kılmaktadır. Giriş kısmının başında vurguladığımız gibi, Kürt sorunu dinamik, çokboyutlu, çok aktörlü ve çok katmanlı bir sorundur; söylem ve siyasi düzeyde tarihselliği içinde değişim ve dönüşüm geçiren bir dinamizme sahiptir. Bugün, bu dinamizm, bölgeselleşme-kentleşme ekseninde hareket ederken, Kürt seçmeninin de önemini artırmaktadır. Tüm bunlar, kimlik sorunları kadar, ekonomi-gündelik yaşamın güvenliği-geleceğe bakışta "normalleşme" ya da "normale dönme" taleplerini de öncelikli bir konuma taşımaktadır. Kürtler, farklılıkları içinde, "normalleşme ve eşit vatandaşlık" temelinde bir talebi ortak payda olarak dile getirmekte; Türkiye'de her vatandaş gibi günlük yaşamlarını normal ve eşit vatandaş olarak yaşamak istemektedirler. Suriye meselesinin Kürt sorununun yeni bağlamı olduğu ortaya konulurken, normalleşme ve eşit vatandaşlık talebinin de çatışma çözümü için kritik bir öneme sahip olduğu görülmelidir.

Çatışma Sonrası Döneme Geçiş: Abdullah Öcalan'ın Mektubu

Giriş bölümünü bitirmeden, çatışma sonrası döneme geçiş ve bölgeselleşme-kentleşme ekseninde önemli gördüğümüz bir gelişmeyi vurgulamak istiyoruz. Çatışma yerine siyaset ve

müzakere yoluyla Kürt sorununa çözüm arayışında önemli gelişmeler yaşanıyor. Suriye meselesinde çatışma sonrası döneme geçme olasılığının güçlenmesinden Türkiye içinde yaşanan siyasi, ekonomik ve sivil toplum alanlarındaki gelişmelere dek uzanan geniş yelpazede, bu kitabın, dolayısıyla yerel dinamikler temelinde Kürt sorununu çözümlemenin önemi ve zamansallığı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Kürt sorunu tartışmasının yeniden canlanması dönemine giriyoruz. Yeniden canlanmayı tetikleyen gelişmelerden birisi de Abdullah Öcalan'ın uzun bir sessizlik döneminden sonra gelen mesajı oldu. Bu mesaj üzerine görüşlerimizi dile getirerek Giriş bölümünü bitirmek ve beş kentin öyküsünü anlatmaya başlamak istiyoruz.

Asrın Hukuk Bürosu avukatları 2 Mayıs 2019 günü İmralı F Tipi Kapalı Cezaevi'nde uzun zaman sonra Abdullah Öcalan ile görüştüler. 6 Mayıs tarihinde, Öcalan'ın mesajı Türkiye kamuoyu ile paylaşıldı. Öcalan'ın son yıllarda verdiği mesajların önemini ve sonuçlarını da hesaba kattığımız zaman, 6 Mayıs'ta Öcalan'ın Türkiye kamuoyuyla paylaşılan mesajının ne anlama geldiği, neyi amaçladığı ve ne tür sonuçlar doğurabileceği soruları önem kazanmaktadır. Özellikle, Suriye meselesinde çatışma sonrası döneme geçiş için adımlar atılırken Öcalan'ın mesajının kamuoyu ile paylaşılması mesajın önemini artırmaktadır.

Öcalan'ın mesaj üç çok önemli noktayı içeriyor. Bunları alıntılayalım:

Birincisi, Suriye meselesinde, "Türkiye'nin ve hatta bölgenin sorunlarını, başta savaş olmak üzere, fiziki şiddet araçlarıyla değil, yumuşak güçle yani akıl, politik ve kültürel güçle çözebiliriz.

İnanıyoruz ki Suriye Demokratik Güçleri (SDG) kapsamında Suriye'deki sorunların çatışma kültüründen uzak durularak; içinde bulundukları konumun, durumun Suriye'nin bütünlüğü çerçevesinde Anayasal güvenceye kavuşturulmuş yerel demokrasi perspektifinde çözüme ulaştırılması amaçlanmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin hassasiyetlerine de duyarlı olunmalıdır."

İkincisi, içerde, açlık grevleriyle ilgili, "Cezaevleri içindeki ve dışındaki arkadaşların direnişlerine saygı duymakla birlikte, sağlıklarını tehlikeye atacak ve ölümle sonuçlandıracak konumlara taşıracak noktaya taşımamalarını önemle belirtmek isteriz. Bizim için onların akli, fiziki ve ruhsal sağlıkları her şeyin üstündedir. Ayrıca en anlamlı yaklaşımın zihinsel ve ruhi duruşun geliştirilmesiyle bağlantılı olduğuna inanıyoruz."

Üçüncüsü, HDP ve PKK'ya, "Onurlu bir barış ve demokratik siyaset"e dönmenin zamanı gelmiştir mesajı verilmektedir.

Bu üç noktanın dikkatle okunması bize, Öcalan'ın mesajının devlet ile müzakere edildikten sonra, diğer bir deyişle iki aktörün birbirleriyle konuşmalarından, mesajın içeriğini müzakere etmelerinden sonra kamuoyuyla paylaşıldığını göstermektedir. Mesaj yayınlandıktan sonra, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Birimi, Öcalan'ın mesajından "Çözüm Süreci'ne dönüş" gibi bir düşüncenin çıkmayacağını, bunun mümkün olmadığını söylediler. Bu doğru olmakla birlikte ki Çözüm Süreci'ne, o dönem yaşandığı ve örgütlendiği bir biçimde dönüş olmayacağı üzerinde kamusal alanda bir fikir birliği vardır, Öcalan'ın mesajının, şiddetin, terörün, çatışmanın bitmesine; normalleşme ve çatışma çözümüne dönülmesine katkı vereceği ve bu amaçla hazırlandığı da aşikârdır.

Öcalan'ın mesajında Suriye meselesi üzerine söylediklerinin kritik öneme sahip olduğunu düşünüyoruz. *"Suriye'nin bütünlüğü", "Anayasanın önemi", "yerel demokrasi" ve "Türkiye'nin hassasiyetlerine duyarlı olunması" vurguları, hem Türkiye'nin Suriye'nin geleceği üzerine tezlerini kabul eden, hem de çatışma çözümü sonrası Suriye'nin şekillenmesinde Türkiye-Kürtler arası işbirliği olasılığını artıran niteliktedir.* Öcalan'ın Suriye meselesinde Türkiye'nin alansal ve ulusal güvenlik temelinde endişelerini tanıyan, aynı zamanda, bu endişelerin giderilmesinde Türkiye-Kürtler işbirliğini olası gören mesajı, *sadece Suriye'de değil, Türkiye içinde de çatışma çözümü noktasında çok önemlidir.*

Öcalan'ın mesajındaki kodlar, Kürt sorunun bölgeselleşeme-kentleşme ekseninde değişen parametrelerini doğru okuyan niteliktedirler ve çatışma çözümünün ve barışın, Türkiye'nin Suriye meselesindeki hassasiyetlerine duyarlı olunan bir yolla ülke içinde normalleşmeye dönülmekle mümkün olabileceğini söylemektedirler. Öcalan'ın mesajından sonra, ölüm oruçlarının ve açlık grevlerinin bitmesi de mesajın etki kapasitesini güçlendirmektedir. Şüphesiz ki, Öcalan'ın mesajının önemi ve etki gücü belli bir yere kadardır. Önemli olan çatışma sonrası dönemde normalleşmeye dönüşün toplumun desteği ile karar vericilerinin iradesiyle yapılmasıdır.

Kürt sorununda yerel dinamiklerin, yerel aktörlerin ve Kürt vatandaşların görüşlerinin ciddiye alınması, çatışma çözümünün başarılı olmasının gerekli koşuludur. Bosna, İrlanda, Güney Afrika, Kolombiya, Filipinler örneklerinde kentlerin, yerel dinamiklerin ve aktörlerin dikkate alınarak kimlik-ekonomi-demokrasi ekseninde hareket etmenin çatışma çözümü ve başarısı için ne derece önemli olduğu görülmektedir. Bosna'daki barış sürecinde yaşanan başarısızlık tek bir neden bu olmamakla birlikte, yerel aktörlerin de dile getirdiği üzere ekonomik sorunlara ve işsizliğe yanıt verilemediği için ortaya çıkmıştır. Güney Afrika ve İrlanda örneklerinde kentin ve kent yönetiminin çatışma çözümü ve sürdürebilirliği için önemi ise sonradan anlaşılmıştır. Tüm bu modeller temelinde Türkiye örneğine baktığımız zaman, Kürt sorununu yerel dinamikler-çatışma çözümü ilişkisi içinde düşünmenin gerekliliğini görüyoruz.

Bu kitap çalışmasında da, Diyarbakır, Van, Mardin, Tunceli ve Bingöl'de kentleşme ve çatışma çözümü süreçlerine bakarak Kürt sorununun çözümlenmesine ve çözümüne küçük bir katkı yapmak istiyoruz. Bundan sonraki sayfalarda, hem her kentin kendi içinde öyküsünü dinleyeceksiniz hem de hepsinin ortak olarak dile getirdiği saptamaları, yorumları ve önerileri duyacaksınız. Bu kentler, kendi özgünlükleri içinde Kürt sorunu tartışmasının kilit kentleridir. Birbirlerinden

farklılık göstermekte ve kendi özgünlüklerini dile getirmekteler, ama aynı zamanda aralarında ortak payda oluşturacak benzer yorumları ve önerileri de ortaya koymaktadırlar. Kentlerin öykülerini dinledikten sonra, Sonuç kısmında bu ortak noktaları sıralayacağız.

Diyarbakır

Ey fırtınalı bayır, ey mazlum Diyarbakır
Dağlarında kızıl ateş, alnında kızıl bakır
Çiğdemler solar gibi, anneler yanar gibi
Dizlerine döküldüm, ağlama Diyarbakır[1]

"Kent geçmişini dile vurmaz, çizik, çentik, oyma ve kakmalarında zamanın izini taşıyan her parçasında, yazılı geçmişini bir elin çizgileri gibi barındırır içinde".[2] Kentlere kimliğini veren sadece bugünkü önemi, işlevi ve pırıltısı değil, aynı zamanda o mekân ile büyümüş, bütünleşmiş ve izlerini bırakmış olan yaşanmışlık hissi ve kültürel birikimidir. Diyarbakır bu bölgenin en eski kent merkezlerinden biri olarak gücünü bu yaşanmışlıktan, gidenlerin hasretinden, kalanların birlikteliğinden ve geçmişin derin izlerinden almaktadır. Bu kentin tam da yüreğinde meydana gelen çatışmalar sadece Diyarbakırlıları ve tüm bölge halkını değil aynı zamanda sonu gelmeyen çatışmalara rağmen iki yıllık tecrübenin ardından ortak yaşam tahayyülüne inanan herkesi derinden etkilemiştir. Biz de tam bu çatışmaların yaşandığı dönemde Diyarbakır'ı üst üste ziyaretler ederek hem bu kadim kentin yanında durmağa hem de onun sesini dinlemeye çalıştık...

1. "Diyarbakır Ortasında Vurulmuş Uzanırım" türküsü, Ahmet Kaya.
2. Calvino, I. *Görünmez Kentler*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 62.

Yerleşik Hayatın İlk İzlerinden Bugüne...

Diyarbakır'ın derin geçmişi Ergani İlçesi yakınlarındaki MÖ 7500'lerden kaldığı düşünülen Çayönü höyüğüne kadar gitmektedir. Mezopotamya-Anadolu kültürel etkileşimlerinin izlerini taşıyan bu höyük kesintisiz olarak Yukarı Mezopotamya'da ilk tarım yapan köy topluluğuna ait çok önemli bulgular ve yerleşik hayata geçişin 2 binyıllık serüveninden ipuçları sunar. Avcı-toplayıcı toplumdan yerleşik tarım toplumuna geçilmesi, buğday ekimine başlanması, yabani hayvanların evcilleştirilmesi ilk burada gerçekleşmiştir. Kent MÖ 1260'da Asurlular döneminde önemli bir ticari ve askeri merkez haline gelmiştir. Büyük İskender tarafından Perslerden alınan Diyarbakır uzun süre Ermeni-Bizans-Sasani mücadelelerine sahne olmuştur. İslamiyetin doğuşu ve yayılmasının başlamasının ardından en erken fethedilen Bizans kentlerinden birisidir Diyarbakır. Kent Müslümanların eline geçtiği 27 Mayıs 639 tarihinden itibaren İslamiyetin en önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Kentin bu kadar önemli bir merkez olması şüphesiz ki onu fethetmek isteyenlerin sayısını artırmış, ancak Diyarbakır'ı kuşatıp ele geçirenler, bir süre yönettikten sonra yerlerini kentin surlarına dayanan yeni ev sahiplerine bırakmışlardır. Sırası ile Abbasiler (750-869), Şeyhoğulları (869-899), tekrar Abbasiler (899-930), Hamdaniler (930-978), Büveyhoğulları (978-984), Mervaniler (984-1085), Büyük Selçuklular (1085-1093), Suriye Selçukluları (1093-1097), İnaloğulları (1097-1142), Nisanoğulları (1142-1183), Hasankeyf Artukluları (1183-1232), Mısır ve Şam Eyyubileri (1232-1240), Anadolu Selçukluları (1240-1302), İlhanlılar (1302-1394), Timur orduları (1394-1401), Akkoyunlular (1401-1507), Safeviler (1507-1515) egemenliğinde kalan kent en sonunda Yavuz Sultan Selim döneminde, 15 Eylül 1515'te Osmanlı topraklarına katılmıştır (Karakoç, 2019). Bu kadar köklü bir tarihe sahip olan Diyarbakır; Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Süryaniler, Ezidiler, Keldaniler, Araplar, Kürtler, Zazalar ve Türkmenlerin bir arada yaşadığı, aynı kaderi paylaştıkları bir kenttir.

İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde kentin çokkültürlü yapısı tek tipleşmeye başlamış, nüfus hareketleri sonucunda bölge insan kaynağını ve beşeri sermayesini önemli ölçüde değiştirmiştir. 1915 Ermeni Tehcirinin ardından Milli Mücadele ve Erken Cumhuriyet dönemindeki isyanlar kentin nüfus yapısını toplumsal ve ekonomik olarak Kürt-Türk ve Müslüman ağırlıklı bir hale getirmiştir. Gayrimüslimler arasından ise bu sürece en çok dayanan ve direnen kadim Süryani halkı olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1925-38 yılları arasında birçok Kürt isyanı yaşanmıştır. Bunların ilki Cumhuriyet tarihi açısından önemli olan Şeyh Sait İsyanı'dır. 1925 yılı şubat ayı ortalarında, bu gün Bingöl'ün bir ilçesi olan Genç ilinde, Şeyh Sait isimli, Nakşibendi tarikatına üye bir din adamının önderliğinde çıkan Kürt isyanında önce Palu ilçesi ve Elazığ merkez alınmış ardından da Diyarbakır kuşatılmıştır. Gerek laik politikalar gerekse de dinsel ve etnik bir ayırım yapmayan "anayasal yurttaşlık" anlayışı bölgede eleştirilmiştir. Ayrıca 1921 Anayasası'nın öngördüğü yerel özerklik anlayışının 1924'te merkeziyetçi yönetim tercihlerine bırakılması da tepki çekmiştir. Musul sorunun Lozan Antlaşması sonrası bırakıldığı günlerde bölgesel dinamikler de oldukça aktiftir. Nitekim Genç'ten başlayıp tüm bölgeyi etkisine alan Şeyh Sait Ayaklanması kısa sürede bastırılmış, hızla yapılan yargılamaların ardından Şeyh Sait dahil 47 kişi idam edilmiştir. Ancak isyan sonrasında İstiklal Mahkemelerinde yargılamalar, cezalandırmalar ve sürgünler devam etmiştir. Bunlar dışında en sonuncusu 1937 Dersim İsyanı olmak üzere bölgede çeşitli çatışmalar olmuş ve hepsi de Diyarbakır'da olduğu gibi toplumsal ve ekonomik yıkımlara neden olmuştur. Ezcümle, Diyarbakır'ın yukarıda anlatılan o çokkültürlü ortak yaşam alanının izlerine bugün, Sur'daki yıkım nedeniyle artık daha da az olarak rastlansa da o günlerin ruhunu kavrayabilmemiz ne yazık ki oldukça zordur. Diyarbakır diğer bölge kentleri gibi farklı kültürlerin, dillerin ve ayak izlerinin birbirine karıştığı bir kentten bugün o izlerin yavaş yavaş silindiği bir kent olma tehlikesi ile karşı

karşıyadır. Diyarbakır'ın en büyük tesellisi ise, o izlere sahip çıkan insanlarıdır.

Diyarbakır'da Yaşam...

Bugün yaklaşık 1,8 milyon kişiye ev sahipliği yapan Diyarbakır Kürt kimliği ile özdeş bir bölge merkezi konumundadır.[3] Bu özdeşlik hali kenti, Türkiye'de benzer büyüklükte ya da konumda herhangi başka bir şehir için söz konusu olmayan biçimde, ulusal ve ulus-üstü ölçeklerdeki siyasal süreçlerin tam da orta noktasına yerleştirmiştir. Çok katmanlı siyasal, kültürel ve askeri çatışma dinamiklerini aynı anda ifade eden "Kürt sorunu", on yıllara yayılan süreç içerisinde evirildiği biçimiyle Diyarbakır'ı bir dizi siyasal sürecin kilit taşı konumuna taşımıştır. Diğer yandan, kent Türkiye'de azgelişmişlik ve sosyoekonomik anlamda bölgesel eşitsizlik sorunlarının en kesif biçimde biriktiği bölgenin de odağında yer almaktadır. Diyarbakır Güneydoğu Anadolu bölgesinin kırsalından, kasabalarından ve şehirlerinden aldığı göçle, bölgesel ölçekte üstlendiği ticari faaliyetleri ve hizmet sektörü ile bu azgelişmiş bölgenin iktisadi merkezi konumundadır.

Bu durum Cumhuriyet tarihi boyunca bölgedeki siyasal ve kültürel çatışma dinamiklerinin kamusal alanda salt bir azgelişmişlik sorunu olarak ele alınmasına ve sosyoekonomik yapının dinamiklerine dair bir tartışmayı da daha başından sorunlu hale getirmiştir. Nitekim kalkınma söylemi bölge dinamiklerinin karmaşıklığını düzleştiren bir işlev görmüştür.[4] Bu çalışmada bölgenin merkezi olan Diyarbakır'ın gelişme sürecine de odaklanarak bu çok katmanlı sorunlar irdelenerek çatışma süreci için de en uygun yerel çözüm önerilerine odaklanılmaya çalışılacaktır.

19. yüzyıl öncesinde kentin zenginliği üç temel kaynağa dayanmaktadır. İlki, Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra

3. Nufusu. "Diyarbakır Nüfusu". https://www.nufusu.com/il/diyarbakir-nufusu Son erişim tarihi: 26 Şubat 2019b.

4. Genç, F., Keyder, Ç., Keyman, F., Köse, A. 2017. *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler: Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiye'sine*. İstanbul, TÜRKONFED, s. 147.

örgütlenmesi içerisinde bir idari merkez konumunda olan Diyarbakır'ın askeri ve sivil idarecilere ev sahipliği yapmasıdır. İkincisi, kentin geniş hinterlandı içinde tarım ve hayvancılıkla geçinen kırsal nüfus için bir bölgesel pazar konumunda olmasıdır. Üçüncüsü ve hepsinden önemlisi ise Diyarbakır'ın güneyde Şam ve Halep'ten kuzeyde Ankara ve Trabzon'a, doğuda Van ve Tebriz'e uzanan geniş bir ticaret yolları ağının ortasında yer alması ve bundan dolayı kervan ticaretinin en önemli düğüm noktalarından birini temsil etmesidir. Bu kapsamda başta ipek olmak üzere kervan ticaretine konu olan ürünler üzerinden elde edilen harç gelirleri kentin zenginliğinin temelini oluşturmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır, Ermeni ve Süryanilerin etkin olduğu bir zanaat şehri olmuş, dokumacılık, metal işlemeciliği ve taş ustalığı alanlarında öne çıkmıştır. 20. yüzyıl başına gelindiğinde bir küçük sanayi birikimi yaratacak olan bu dönüşüm, Diyarbakır'ın İzmir gibi liman kentleriyle ve Fransa gibi dış pazarlarla yeni ticaret ilişkileri kurmasını ve nihayetinde de bir imalat ve ihracat şehri olmasını mümkün kılmıştır. İdari merkez ve bölgesel pazar işlevlerinin yanı sıra bu ekonomik atılım Diyarbakır'ın Osmanlı İmparatorluğu dönemi boyunca önemini koruyan kentsel merkezlerden birisi olmasını sağlamıştır. Ancak imparatorluğun son yıllarında, I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Ermeni tehciri sırasında kentte yaşayan Ermenilerin çoğunluğunun göç ettirilmesi, hayatını kaybetmesi ve bir daha geri dönmemesi nedeniyle beşeri sermayesinin kıymetli bir kısmını kaybetmiş, milli iktisat politikalarına uygun olarak malların el değiştirmesi de aynı bilgi, beceri ve birikimi kısa sürede yerine koyamamıştır. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra özel bir askeri-bürokratik idari yapı (Umumi Müfettişlikler) altında yönetilmeye başlamasıyla birlikte Diyarbakır ağırlıkla bir idari merkez işlevi üstlenmiştir. 1929 ekonomik krizini izleyen devletçi kalkınma döneminde sanayi yatırımları bir dizi Anadolu kentine yönlendirilmiş olsa da, Diyarbakır bu dönemde sahip olduğu altyapıya rağmen bu yatırımlardan yeterince faydalanamamıştır. 1932'de açılan Tekel fabrikası za-

yıf bir işletme olarak yeterli istihdam yaratma kapasitesinden uzaktır. 1941'e gelindiğinde ise Tekel fabrikası hariç sadece buz, un, kereste ve ipek üreten yedi küçük işletme vardır.[5]

Demografik ve ekonomik açıdan bu durağan yapı kısmen 1950'li yıllarda değişmeye başlamıştır. Bu yıllarda bir dizi kamu işletmesi faaliyete geçse de kentin birincil ekonomik kaynağı ticaret ve hizmetler gibi alanlarda bölgesel ölçekte başat bir konuma sahip olmuştur. Özellikle ithal ikameci kalkınma döneminde iç pazara üretim yapan firmaların bölgesel bayiliklerinin Diyarbakır'da kurulması kısmi de olsa bir ticaret sermayesinin birikmesini mümkün kılmıştır. İmalat sanayi alanında ise beklenen ivme 1963-68 yılları arasında yaşanan planlama döneminde kentin kalkınma öncelikli yöre ilan edilmesiyle göreli olarak yakalanmıştır. 1952'de kurulan Sümerbank Çuha Fabrikası'na 1960'ların sonu itibariyle et, süt ürünleri ve tütün işleyen kamu işletmeleri eklenmiştir. Ancak tarımsal ürünlere yaslanan bu imalat tesisleri istihdam sorununu çözecek boyutlarda değildir. Metal ve gıda işleyen küçük ölçekli özel imalat firmalarının sayısı da son derece azdır. Türkiye'de Kürt sorunun çatışma sürecine girdiği 1984'ten sonra çatışma süreciyle birlikte 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'ların ilk yarısı boyunca devam eden zorunlu göç ulusal ölçekte kabul edilen yeni ekonomi politikaları ile üst üste geldiğinde Diyarbakır ekonomik açıdan oldukça sıkıntılı bir sürece girmiştir. Kentin ekonomisi bu dönemde istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı oluşu, ağırlıklı olarak bölgesel idari ve ticari hizmetlere yaslanması, imalat sanayinin az sayıdaki kamu işletmesinden ibaret olması nedeniyle bütünüyle işlemez bir hale gelmiştir. Ülke genelinde kamu işletmelerinin tasfiye edildiği, üstelik kırsal alanda hızlı bir çözülmenin yaşandığı bu dönemde, kent ekonomisinin gelen göçmenlere istihdam yaratma kapasitesi söz konusu bile değildir. Bu dönemde istihdamın büyük çoğunluğu informel, beceri gerektirmeyen, düşük ücretli inşaat işçiliği, şoförlük, hamallık, seyyar satıcılık, garsonluk gibi gündelik işlerden

5. Genç, F., Keyder, Ç., Keyman, F., Köse, A. 2017. *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler: Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiye'sine*. İstanbul, TÜRKONFED, s. 148.

sağlanmaktaydı. Bölge ekonomisinin temel dönüşümünü sağlayacağı umulan, geniş kapsamlı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) de kentin kaderini değiştirmeye yetmemiştir.

2000'li yıllarda tüm Türkiye'de olduğu gibi Diyarbakır ekonomisinde de bölgeye dönük kalkınma politikalarıyla birlikte belirgin bir farklılaşma yaşanmıştır. "Bütüncül toplumsal kalkınma" anlayışı bu dönemde yerini "sürdürülebilir beşeri kalkınma" anlayışına bırakmıştır. Kamu kesimiyle iş çevreleri arasında daha doğrudan bir bağı olduğunu varsayan bu yeni kalkınmacılık anlayışı, bilhassa bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasıyla birlikte yasal-idari mimarisine de kavuşmuştur. Diyarbakır açısından bu dönemdeki merkezi politikaların üç önemli sonuç ortaya çıkardığını söylemek mümkündür: Birincisi, ulaşım altyapısına yapılan büyük ölçekli yatırımlarla bu dönemde hem bölgenin kendi içerisinde hem de bölgeyle Türkiye'nin kalanı arasındaki dolaşım ağları iyileştirilmiştir. İkinci olarak ayni ve nakdi yardımları içeren kapsamlı bir sosyal yardım programı yoksunluğu ve yoksulluğu yönetmek maksadıyla devreye sokulmuştur. Son olarak ise, bölgedeki yatırım sorunlarını aşmak için özel kesime yönelik yeni teşvik mekanizmaları devreye sokulmuştur. Bu kapsamda örneğin GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi'nin koordinasyonu altında örgütlenen ve AB tarafından finanse edilen Girişimci Destekleme Merkezleri vasıtasıyla yerel girişimciliğin önü açılmak istenmiştir. Diyarbakır'ın da içerisinde yer aldığı bölge, teşvikler açısından öncelikli kabul edilerek yatırımcılara doğrudan kamu desteği sağlanmıştır.[6]

Çatışmasızlık döneminde Diyarbakır Havalimanı'ndan yollarına, altyapılardan köylere götürülen hizmetlere kadar birçok konuda kamu yatırımlarında çok ciddi bir artış sağlandığı belirtilmiştir. Yerel aktörler bu süreçte, Türkiye geneline bakıldığında toplam yatırımların %80'ine yakınını özel sektör, %20 kadarını da kamunun yaptığını belirterek, bölgede dengenin tersine döndüğünü, özel sektörü bölgesel

6. Genç, F., Keyder, Ç., Keyman, F., Köse, A. 2017. *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler: Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiye'sine.* İstanbul, TÜRKONFED, s. 149.

kalkınmada daha etkili bir aktör haline getirerek piyasayı daha fazla canlandırmak gerektiğini ifade etmektedirler.

Diyarbakır'ın kentsel ekonomisinin gelişme sürecini özetledikten sonra çatışma sürecinde de önemli olan zorunlu göç-kentleşme-kurumsallaşma ve orta sınıflaşma diyebileceğimiz toplumsal ve kentsel gelişmelere yer vermemiz gerekmektedir. 1984 yılında başlayan çatışma süreci ilk olarak kırsalda başlamış, 1990'lar köylerden zorla göç ettirilen insanların kentlere akınına sahne olmuştur. Bu durum aynı zamanda Kürt siyasi hareketinin kentleşme sürecini doğurmuştur. 1999'daki seçimler neticesinde hem Diyarbakır'ın hem de bölgedeki diğer kentlerin Kürt siyasi hareketine geçmesi hareketin legalleşmesine ve belediye ile birlikte sivil toplum, medya gibi kurumların inşası ile kurumsallaşmasının yolunu açmıştır. 2000'li yıllar bölgede orta sınıflaşma eğiliminin yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur. Hatta Diyarbakır'da kentsel dönüşüm dalgası ile kurulan Diclekent bölgesi yeni orta sınıfın sembolü olmuştur. Ancak bu durum kenti toplumsal olarak bir nevi ikiye ayırmıştır: Orta sınıflar ve onların desteklediği yasal Kürt hareketi ile kentin çatışma sürecinde son dönemde daha aktif olan yoksul mahalleleri... Elbette ki Kürt sorunun nedeni ekonomiye indirgenemez, ancak kentte son dönemde meydana gelen bu değişiklik en azından sosyoekonomik konuların önemine de işaret etmektedir.

Diyarbakır'ın ekonomisi 2013-15 arasında yaşanan ve genel olarak Çözüm Süreci olarak adlandırılan çatışmasızlık döneminde merkezin de desteği ile gelişme kaydetmiştir. Ancak hem 7 Haziran 2015 seçimlerinin sonuçları hem de Suriye'deki gelişmeler nedeniyle başlayan çatışma süreci Diyarbakır'da "Hendek veya Şehir Savaşları"nı başlatarak kenti yine kederli bir sessizliğe ve durgunluğa büründürmüştür.

Çatışma sürecine geri dönülmesinde Diyarbakırlı aktörler Rojava sürecinin etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Siyasi aktörler ve akademisyenlere göre, Suriye İç Savaşı ve Rojava'da yaşananlar 2006'da Irak Kürdistan Bölgesi'nin kurulmasından sonraki en önemli kırılma noktasıdır ve Kürt sorununu Türkiye'nin sınırları içinden tamamen bölgesel ve ulus ötesi

bir boyuta taşımıştır. Buradaki temel nokta Irak'taki Kürtlerle olduğundan daha fazla Suriyeli Kürtlerle ortak paydaların olmasıdır. Bunlar Kürt siyasi hareketinin iki bölgede de aynı lider gruba bağlı olması, Kürtçenin lehçelerinden biri olan Kurmançiyi konuşması, iki bölge arasındaki yakın ekonomik ilişkiler ve coğrafi yakınlıktır. Gerek Çözüm Süreci gerekse de öncesinde Kürt siyasi hareketinin ABD ve Rusya ile pazarlık yapacak denli güçlü bir aktör haline gelmesi Türkiye'nin bölgeselliği bağlamında bir beka sorunu yaratmıştır. Diyarbakırlı bir görüşmecinin "Türkiye'nin Rojavalaşma" tehlikesi olarak adlandırdığı bu tehdit bölgede 2015 yılının yaz aylarından itibaren seçim sonuçları ile birlikte çatışma sürecine geri dönülmesinin ana sebeplerinden biri olarak görülmektedir.

Çatışmaların kırsal yerine artık tüm dünyada olduğu gibi yaşamın merkezi olan kentlerde cereyan etmesi elbette ki şaşırtıcı değildir. Zaten Kürt siyasi hareketi 1990'lardaki zorunlu göç nedeniyle hızla kentleşmiştir. Bu da çatışmaların ekonomi üzerine olumsuz etkilerini artırmakta ve tüm kentin, bölgenin ekonomisi üzerindeki olumsuz etkiyi büyütmektedir. Çatışma ortamlarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin gelişme sürecini şu şekilde özetlemek mümkündür: Sermaye birikimi ve beşeri sermaye zarar görüp azalırken, kamu harcamaları üretken olmayan alanlara doğru kaymakta, doğal kaynaklar verimsiz kullanılmakta ve hızla tükenmektedir. Ancak çatışmalar sadece ekonomik faaliyetlerin azalmasına değil; aynı zamanda sektörler ve üretim mekânına yönelik tercihler arasında da farklılıklar oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle sermaye yoğun ve ihracat odaklı kimi sektörler bu süreçte gerilerken, kayıt dışı faaliyet alanları genişlemekte ve çatışmadan yoğun olarak etkilenen bölgeler geride kalırken, ekonomik faaliyet de çatışmalardan etkilenmeyen yerlere kaymaktadır. Ancak çatışma çözümüyle beraber, üretim faktörlerinin kullanımı; firma tipolojisi; pazar, mekân ve sektör seçimi gibi bir dizi parametrede olumlu değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir.[7] Bu

7. Genç, F., Keyder, Ç., Keyman, F., Köse, A. 2017. Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler: Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiye'sine. İstanbul, TÜRKONFED, s. 147-157.

noktada 2015 yılından sonra hendek savaşlarının meydana geldiği kentin tarihsel belleğinin, zanaatinin ve turizminin merkezi olan Sur için ayrı bir başlık açmak gerekmektedir.

Bölgenin Merkezi Diyarbakır, Kentin Merkezi Sur

Sur, Diyarbakır'ın merkezinde kentin tüm tarihini bir araya getiren ve onu yüzyıllardır itina ile saklayan, ilk kez gidenlerin daracık sokaklarında ve duvarlarında geçmişin izlerine dokunabildiği bir bölgedir. Diyarbakır'daki görüşmeciler Sur için "İstanbul'un Sultanahmet'i neyse Diyarbakır'ın Sur'u da odur" demişlerdir. 4 Temmuz 2015 tarihinde Hevsel Bahçeleri ile birlikte UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne giren Sur'da farklı medeniyetlere ve dönemlere ait iki kale (5.800 metre), 18 idari yapı ve köşk, 53 dinsel mimari (cami-kilise), 51 su mimarisi (hamam, çeşme, değirmen), üç eğitim yapısı (medrese), 12 ticari yapı (han ve çarşı), 19 türbe, 447 sivil mimari (ev), iki mimari kalıntı ve arkeolojik sit (höyük) olmak üzere 612 kültür varlığı belgelenmiştir. Sur'un UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne girmesi "bir müjde" olarak nitelenirken hâlâ Sur hakkındaki kentsel dönüşüm iddiaları tüm Diyarbakır'da rahatsızlık yaratmaktadır. 2010'da Sur'daki Alipaşa ve Lalebey mahallesinde TOKİ, Bakanlık ve Belediye işbirliğindeki kentsel dönüşüm kapsamında 850 yapının 330'u yıkılmış; 4 Aralık 2012'de Afet Yasası olarak bilinen 6306 sayılı kanun kapsamında Sur'un tamamı riskli alan ilan edilmiştir. Ancak halkın yoğun tepkisini çeken bu süreç 2013 yılının sonunda belediye tarafından durdurulmuştur. Kentin ticaret ve turizm faaliyetlerinin merkezi olan Sur'un kendisi ve tüm Diyarbakır için yarattığı ekonomik ve beşeri zarara aşağıda değinilecektir. Ancak bölgede çatışmaların bittiği andan itibaren kentsel dönüşüm tartışmalarının ve düzenlemelerinin merkez tarafından yeniden ve ivedilikle gündeme getirildiğini belirtmek gerekir.[8]

7 Haziran 2015 seçimlerinin ardından Ağustos ayında Sur da dahil olmak üzere bölgedeki bazı il ve ilçelerdeki

8. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39736513, Baysal, N. 2018. *O Sesler*. Ankara, Dipnot Yayınları.

özyönetim talebinin ifade edilmesinin ardından Sur Belediyesi eşbaşkanları göz altına alınıp tutuklanmışlardır. Bunun ardından Eylül ayı başlangıcında pek çok kentte olduğu gibi Sur'da da hendek ve barikatlar yükselmiştir. 6 Eylül 2015'te ilan edilen ilk sokağa çıkma yasağı büyüyecek olan çatışma ve operasyonların habercisi olmuştur. 25 Kasım'da Sur'da yaşanan çatışma sırasında Diyarbakır'ın sembolü olan Dört Ayaklı Minare zarar görmüş, bundan üç gün sonra 28 Kasım 2015 tarihinde bu durumu protesto eden ve dokuz binyıllık geçmişinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu kadim bölgede silah, çatışma ve operasyon istemediklerini dile getiren Diyarbakır Baro Başkanı Tahir Elçi kimliği belirsiz kişilerce vurularak hayatını kaybetmiştir. 9 Mart 2016 tarihine kadar süren uzun sokağa çıkma yasakları ve operasyonlar sırasında başta çocuk, genç ve kadın olmak üzere pek çok sivil ve asker hayatını kaybetmiş, ağır bireysel ve toplumsal kayıpların yaşandığı yoğun çatışmalar sonucunda 15 mahalleden sekizinde ağır büyük yıkımlar meydana gelmiştir. Bugün Sur'da hâlâ kapalı olan altı mahalle vardır. Çatışmalarla bir kısmı tahrip olan Sur'un yıkımı sokağa çıkma yasağının bittiği günün ertesinde hemen başlamış, yasaklı olan altı mahalleye kepçeler ve kamyonlar girmiştir. 21 Mart 2016 tarihinde çıkarılan Bakanlar Kurulu kararı ile Sur'un %82'si "kamu düzeni" gerekçe gösterilerek kamusallaştırılmış, buna karşılık Diyarbakır Barosu, Sur'a ilişkin "acele kamulaştırma" kararını yargıya taşımıştır. Sur'da evi ve işyeri olan binlerce insan, belediye ve sivil toplum örgütlerinin ortak oluşturduğu platforma başvurularını yaparak kamulaştırmaya karşı hukuki itiraz dilekçelerini sunmuşlardır.[9]

Bu süreçte Sur'un bazı tarihsel mahallerindeki tüm yapıların yıkılmasından etkilenen Diyarbakır halkı hendek savaşlarına karşı gelmiştir. Diğer taraftan da kendilerine daha etkin biçimde destek olmasını bekledikleri HDP'yi eleştirmişlerdir. Nitekim bugün çatışma sürecinden en çok

9. https://m.bianet.org/bianet/yasam/197542-nurcan-baysal-dan-sur-kronolojisi; Baysal, N. 2018. *O Sesler.* Ankara, Dipnot Yayınları.

zarar gören doğup büyüdükleri evlerini terk eden Surlular ve Sur'un kendisi olmuştur.

2016 yılında İstanbul Politikalar Merkezi, Diyarbakır Ticaret Odası ve İnsani Gelişme Vakfı (İNGEV) başta olmak üzere ortaklaşa gerçekleştirilen "Diyarbakır Sur'da Yaşanan Olayların Kent Ekonomisine Etkilerinin Analizi" isimli projenin raporu 2017 yılında yayınlanmıştır.[10] Bu çalışmanın saha araştırması ise çatışma ve operasyonların büyük oranda bittiği 2016 yılında gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'na (DTSO) kayıtlı 1.002 işletme ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek hazırlanan araştırmanın sonucunda şu bulgulara erişilmiştir. DTSO üyesi 319 işletmenin 32'sinin kapanmış veya taşınmış olduğu; 2015-16 yılları arasında enflasyondan arındırılmış sabit fiyatlarla Sur içi işletmelerinde %25, Sur dışındaki işletmelerde %11 ciro kaybı yaşandığı; Sur içinde faaliyetine devam eden işletmelerin %19'unun fiziksel/maddi hasara uğradığı; Diyarbakır'da yapılması planlanan 8 fuarın iptal edildiği tespit edilmiştir. Bu küçülme, ciro kayıplarında ve yıllara göre ihracat ve ithalat verilerinde de kendisini göstermektedir. Emek alanına baktığımızda ise çalışanların %82'si Sur olayları sırasında çalışamadıklarını, %65'i olaylar sırasında maaşını/ücretini alamadığını belirtmiştir. Maaşını alamayan çalışanların %87'si ise bu dönemde borçlandıklarını dile getirmişlerdir. Oysa Diyarbakır gibi hem genç nüfusun oldukça yüksek olduğu hem de işsizliğin Türkiye ortalamasının bir hayli üzerinde seyrettiği bir kentte bu gelişmeler kritik bir önem taşımaktadır.

Önemli bir diğer sonuç da özellikle müşteri talebindeki ve sayısındaki düşüşün nedeni olarak, çatışma ve operasyonlar sona erse de Sur'daki kapalı mahalleler ve güvenlik tedbirleri Diyarbakırlıların Sur'dan ayağını kesmesine sebep olmuştur. Bu durumun müşteri sayısının azalması, ticari durgunluk ve genel bir talep daralması gibi ekonomik sonuçları olmakla birlikte tedirgin bir ruh halinin kente egemen olması şeklinde

10. İnsani Gelişme Vakfı. *Diyarbakır Sur'da Yaşanan Olayların Kent Ekonomisine Etkilerinin Analizi Projesi Araştırma Raporu.* http://ingev.org/wp-content/uploads/2017/03/sur_raporu_2017.pdf Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019a , s. 18-42

özetlenebilecek toplumsal sonuçlar doğurduğu da görülmektedir. Çözüm Süreci ile başlayan ve hem toplumsal hem de ekonomik hayata yansıyan iyimser havanın böyle şiddetli, hızlı ve kesin biçimde yok olması kentte büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştır. Bu duruma Sur olaylarının yarattığı ağır ticari hasar da eklenince kentin ekonomik aktörlerinin gelecek konusunda karamsar bir ruh haline büründüğü gözlemlenmektedir. İşletmeciler Sur olayları sonrasındaki durumlarının Çözüm Süreci öncesinden de kötü olduğunu dile getirmektedirler. Faaliyetini devam ettirmekte olan Sur içi işletmelerinin %77'si geleceklerini kötü, %9'u vasat olarak değerlendirmektedir. İyimser olan işletmelerin oranı ise %14'tür. Kapanmış olan Sur işletmelerinin %77'si ise uygun koşullar doğarsa işyerlerini tekrar açmak istemektedirler.

2000'li yıllarda ulusal ölçekte tasavvur edilen ve kalkınma ajansları gibi idari aygıtlar üzerinden hayata geçirilmeye çalışılan ve "cazibe merkezleri" kavramı ile de kendisine yer bulan yeni bir yerel kalkınma anlayışı ortaya çıkmıştır. Diyarbakır, bu dönemde, ülkenin başka köşeleriyle kıyaslandığında müzmin bir yatırım noksanlığının başat olduğu ama kendi geçmişiyle kıyaslandığında ise hayli dikkat çekici bir iktisadi canlanma yaşamıştır. Yatırımların odak noktası ise inşaat sektörü olmuştur. Şehir merkezinin bir kültür ve tarih turizmi merkezi haline getirilmesi hedefi, kalkınma ajansı ve valiliğin koordinasyonunda harekete geçirilen yerel kamu idaresi birimlerinin, Toplu Konut Dairesi Başkanlığı (TOKİ) ya da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gibi merkezi kurumların yatırım önceliklerini belirlemektedir. Birçoğu tekrardan harabe haline gelen Suriçi'ndeki anıtsal yapıların restorasyonunun ya da TOKİ eliyle yürütülen kentsel dönüşüm projelerinin varlık nedeni de turizm odaklı yerel kalkınma perspektifidir. Kamu idaresinin bölgesel ölçekte tarımsal üretim ve altyapı alanlarında, kent ölçeğinde ise turizm alanında başlattığı yatırımlar, özel sektörün imar faaliyetlerinin hızlanmasına, böylelikle de kent ekonomisinin belirgin bir ivme kazanmasına neden olmuştur. Diyarbakır 2004-14 arasında mevcut yapı stoğunun en yüksek oranda

yenilendiği kentlerden biri olmuştur. AK Parti'nin hayata geçirdiği bu yeni yerel yönetim modeliyle birlikte açılan aralık ve bu döneme karakterini veren "rekabetçi bir aradalık" durumu, ana akım Kürt siyasal hareketinin temsil gücünü kırmak bir yana artırmıştır. Belediyeler eliyle kazanılan kurumsal imkânlar, hareketin hegemonik kapasitesini artırmasını sağlamıştır. Paradoksal biçimde, kent mekânında denetim altına alınması hedeflenen kentli yoksulların siyasal ve toplumsal eylem kapasiteleri artarken, modernleşen kentin cazibesiyle saf değiştirmesi beklenen orta sınıflar ise, 1999 sonrasında yeniden tanımlandığı biçimiyle, yasal Kürt hareketine daha fazla yakınlaşmıştır. Diyarbakır'ın en tarihsel mahallesinde yaşayan yoksul kesimlere karşı yükselen orta sınıf başta Kayapınar'daki Diclekent olmak üzere sitelerden oluşan konutlara yerleşmişlerdir. Ancak kentleşme ve sosyoekonomik göstergelerin ayırdığı Diyarbakırlılar siyasal olarak bölünmemişlerdir. Nihayetinde, şiddeti bu denli açık biçimde yeniden ortaya çıkaran, siyasal dinamiklerin Suriye İç Savaşı'yla açığa çıkan bölgeselleşme dinamiğiyle çakışması olmuştur. Diyarbakır, yerel, ulusal ve de ulus-üstü ölçeklerin üst üste binmesi nedeniyle sözcüğün bire bir anlamıyla yıkımın sahnesi haline gelmiştir.[11] Diyarbakır'da yapılan tüm görüşmeler de bu bulguların altını çizmekte, 1990'lardan sonra zorunlu göç ile Kürt siyasi hareketinin kentleşme sürecinin başladığı 1999'da belediyelerin kazanılmasının ardından gelen legalleşme ve kurumsallaşma dönemlerinin başlamasının önemli bir süreç ve kazanım olduğu ancak yoksulların taleplerinin özellikle Çözüm Süreci'ndeki iki yıllık hızlı orta sınıflaşma döneminde karşılanmadığı ifade edilmiştir. Bu da aslında politik ve etik bir sorun olmuş; genç nüfusun yoğun olduğu bölgede siyasi kurumların eğitim ve ekonomik kaynaktan yoksun gençlere kalıcı biçimde yeni alanlar açamaması çatışma süreçlerini daha da kaçınılmaz bir hale getirmekle birlikte ona artık sınıfsal bir ton da katmaya başlamıştır. Kısacası görüşmeciler politik kimlik ile orta sınıflaşmanın karşı karşıya geldiğini; orta sınıflar daha çok

11. Genç, F. 2018. "Diyarbakır: Yıkıma Giden Yol", Sosyal Demokrat, 87/88.

HDP'yi yani, yasallaşan, merkezleşen hareketi desteklerken yoksul kesimden gelen gençlerin kendilerini örgüte daha yakın hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu da artık yaşamın ve siyasetin bütünüyle kentlere taşındığı bölgenin kırılgan noktalarından birini oluşturmaktadır.

Suriçi'ndeki ilk yerleşim mahallesi olan 7 binyıllık Hançepek 2015'te yeniden başlayan çatışma sürecinde ne yazık ki yok olmuştur. Mayıs 2017'de Sur'un yine tarihsel mahalleleri olan Alipaşa ve Lalebey'de "kentsel dönüşüm" adı altında yıkım başlamıştır. Bu mahallelerdeki aileler zorla evlerinden çıkarılmıştır. Sur'daki yıkımdan camiler, minareler ve Surp Giragos Ermeni Kilisesi de etkilenmiştir. Bu arada 23 Ekim 2017 tarihinde Danıştay, Sur'daki yapılar için verdiği "riskli alan" ve "acele kamulaştırma" kararlarına yapılan itirazları kabul etmiş ancak yine de Sur'da başlayan yıkım durdurulmamıştır. Görüşmeciler Sur'daki çatışmanın bir fırsata çevrildiğini ve şimdi de Diyarbakırlıların görüşleri dikkate alınmadan TOKİ idaresi tarafından yeni inşaatlar yapıldığının altı çizilmektedir. Kentteki yerel aktörlerin bu konudaki en büyük endişesi Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin elindeki Sur planları yerine farklı planların tatbik edilmesidir ki bu da UNESCO mevzuatı ile de uyumlu değildir. Çünkü Sur'da yapılacak tüm mimari çalışmalar bu mevzuata uygun olmak zorundadır.

Sur'da evlerini yitirenlerin Kayapınar'a taşınarak TOKİ'nin yaptığı binalara yerleştiğini belirten görüşmeciler buradaki yaşama alışma zorluğu çektiklerini ifade etmişlerdir. Sur'un bahçe içindeki mahalle kültürünün burada olmaması nedeniyle insanların kültürel ve yaşamsal rahatlıklarının olmadığını ifade etmişlerdir. Bu da kentleşme, kurumsallaşma ve orta sınıflaşmanın ardından gelen farklılaşmayı daha da ileri taşıyabilecek sorunlara işaret etmektedir. Ancak şimdilik bu sınıfsal farklılaşmaların soyut izlerine özellikle çatışma sürecindeki farklı mahallelerde yaşayan insanlar arasında rastlansa da yine de elbette ki ne Diyarbakır'daki ne de tüm bölgedeki siyasi eğilim ve iklim değişmemekte ve çatışma sürecinin yarattığı insani ve toplumsal yıkım etrafında bir-

leşme halini etkilememektedir. Yine de bu durumun kentte yeni bir çatışma dinamiği oluşturabileceği öngörüldüğünden siyaset kurumunun kentteki yoksullar için sokak dışında sürdürülebilir ve kalıcı alanlar açılmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Son olarak şunu da eklemek gerekir ki, kentsel dönüşüm yani çatışmaların yaşandığı merkezdeki kıymetli arazide bulunan dar gelirli mahallelerinin tahliyesi ekonomik açıdan olduğu kadar çatışmanın kente taşınmasından ötürü kentin yeniden inşası anlamına da gelmektedir.

Diyarbakır'da Yerelleşmenin Açmazları...

7 Haziran seçimlerinin ardından Suriye ve Rojava'daki gelişmelerin de etkisiyle çatışma süreci tüm bölgede yeniden başlamıştır. Bu süreçte yaşanan çatışmalar, operasyonlar ve sokağa çıkma yasakları ağır insani, toplumsal, ekonomik ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. Ardından 15 Temmuz Darbe Girişiminin neticesinde ilan edilen OHAL ile bu süreç daha da derinleşmiştir. 11 Eylül 2016 günü Diyarbakır ve Sur belediyelerine kayyum atanmıştır. Kayyum Sur belediyesine 10 TOMA, 10 akrep ve 10 otobüs çevik kuvvet polisi ile birlikte gelmiştir. Bu süreçte kentte yazılı ve görsel yayın yapan pek çok medya kuruluşu kapatılmıştır. KHK marifetiyle ile tam okullar açılmadan evvel sadece Diyarbakır'da 4.314 öğretmen açığa alınmış, yine çoğu Diyarbakır olmak üzere 370 sivil toplum kuruluşu kapatılmıştır.[12]

Yapılan saha araştırmasında 1990'lardan başlayan zorunlu göç ve yarattığı ağır sosyoekonomik, mekânsal ve kültürel sorunlar; geri kalmışlık ve bu durumun yarattığı ağır yoksulluk ve işsizlik; şehirdeki devlet/hükümet kurumları ile seçilmişler (belediyeler) ve STK'lar arasında ikili bir yapının oluşmuş olması ve tarafların ortak bir biçimde çalışamaması; tarihsel ve kültürel değerlere sahip çıkılmaması Diyarbakır'ın en önemli zayıf noktaları olarak tespit edilmiştir. Yatırımların olmaması; şiddet ve çatışma ortamının devam etmesi ve bu-

12. https://m.bianet.org/bianet/yasam/197542-nurcan-baysal-dan-sur-kronolojisi; Baysal, N. 2018. *O Sesler*. Ankara, Dipnot Yayınları.

nun yarattığı istikrarsızlık; katılımı sınırlayan mevzuat-yasalar ve bürokratik yapılar/engeller; Kürtçe başta olmak üzere farklı kültürlerin yok sayılması ve asimilasyon politikalarının devam etmesi; birlikte yaşayan farklı kültürlerin çatışma potansiyelinin var olması ve muhtemel yeni göç dalgası kentin önündeki tehditler olarak değerlendirilmiştir. Kürt siyasi hareketi 1999'dan beri Diyarbakır'ı yönetmekte ama görüşmeciler Diyarbakırlıların kentte söz sahibi olmadıklarını belirtmektedirler. Bunda hem merkezi politikaların ve denetiminin sıkı olmasının hem de belediyelerin işleyişindeki bazı aksamaların payı olduğu dile getirilmiş ve gözlenmiştir.

Diyarbakır'da görüşme yapılan HDP'liler, ekonomik ve toplumsal aktörler öncelikle yerel halkın hem hükümete hem de örgüte dur dediklerini, Çözüm Süreci'nde görüşmeler sürerken yine de kalekolların inşa edilmesine ya da dağa insan çıkmasına karşı olduklarını dile getirmişlerdir. Bugün de kendilerini arafta hissetmektedirler; çatışma bitmiş ama normalleşme başlamamış; gündelik hayat bir türlü mecrasına oturmamış görünmektedir. Bu duygu da sadece Diyarbakır halkını değil tüm bölge insanını yormaktadır. Sivil alanda en çok öne çıkan gündelik yaşamın normalleşmesi ve yerelliğin sağlanmasıdır. Görüşmeciler, yerellikten kastın kendi kimliklerini en azından yerel ölçekte yeniden üretip gelecek kuşaklara aktarabilecekleri bir yapı sağlarken diğer taraftan kendi kaynaklarını kendi dertlerine derman olmak üzere yönetecekleri bir sosyoekonomik zemin talep ettiklerini belirtmişlerdir. Bu talepler bağlamında halihazırda HDP'yi ve sivil toplum kuruluşlarını dışarıda bırakan mevcut konjonktür kent halkına oldukça dar bir alan bırakmaktadır. Kentte yapılan görüşmelerde çatışma sürecindeki baskının ardından 15 Temmuz Darbe Girişiminden sonra ilan edilen ve iki yıl yürürlükte kalan OHAL ile belediyelere kayyum atanması ve sivil toplum kuruluşlarının kapatılması ve işten çıkarılan insanların toplum üzerinde olumsuz bir etki yarattığı dile getirilmiştir. Diğer kentlerde olduğu gibi Diyarbakır'da da kayyumun atanmasının ardından belediyenin gündelik yaşama dair toplumsal cinsiyet ve çocuk alanlarındaki sosyal

politikaları ve kurumları büyük ölçüde lağvedilmiştir. Özellikle 2000'lerle birlikte tüm bölgede güçlenen ve belediye ile de yakın işbirliği yapan etkin sivil toplum kuruluşlarının kapanması ise normalleşme sürecine geçiş için bir engel olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle bölgedeki STK'ların güçlendirilmesi ve/veya geliştirilmesi yönünde adımların atılması ya da bu alandaki baskıların sonlandırması gerek Diyarbakır gerekse de diğer kentlerde halkın ortak talebi olarak dile getirilmiştir. Bunun da en önemli sebebi yeni bir normalleşme sürecinin en önemli ayağının üçüncü bir yol olarak sivil toplum olduğu düşüncesidir. Görüşmeciler, "yönetişim" olarak formüle edilen bu yeni anlayışın ve en önemli bileşeninin sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu yeni yönetim için; insanların karar alma süreçlerine daha fazla katılımlarının, demokratik standartların gelişmesinin, toplumun yönetimle ilişkilerinin demokratik bir düzlemde olmasının gereğini ifade etmektedirler.

Kentte gerçekleştirilen görüşmelerde diğer kentlerde olduğu gibi kayyum atamaları eleştirilmektedir. Şunun altını çizmek gerekir ki, çatışma sürecinin henüz bittiği bir dönemde yapılan saha araştırması ve mülakatlarda kayyumlar tüm kentlerde demokrasiye bir darbe olarak nitelenmiştir. Seçilmişlerin tutuklanması ve yerine atanmışların gelmesi tüm kentlerde derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Üstelik kayyumlar, diğer kentlerde de göreceğimiz üzere sosyal politikalar başta olmak üzere gündelik yaşama olumlu etki eden pek uygulama ve kurumu kaldırmış, belediye kaynaklarını bir rant mekanizması olarak kullanmış ve bu yönetim şekli aslında kentin dejenerasyonuna sebep olmuştur. Ayrıca tüm kentlerdeki görüşmeciler kendilerinin ve halkın bunu bir cezalandırma süreci olarak değerlendirdiğinin altını çizmiştir.

Diğer yandan proje kapsamına giren Van gibi önemli kentlerde görüldüğü üzere özellikle yarı resmi bir karakter taşıyan ekonomik aktörlerin gerek yerel kalkınmanın gerekse de kapsayıcı insani gelişmenin sağlanması için yatırım ve istihdam alanında yoğun çabalar içine girdikleri gözlenmiştir. Kalkınma ajansları başta olmak üzere kamu kuruluşlarıyla da beraber yürütülen projeler, Diyarbakır'ın normalleşme

sürecine geri dönmesi yönündeki isteklerini hayata geçirdikleri ölçüde önem taşımaktadırlar.

Projemiz kapsamında Diyarbakır'da yürütülen saha araştırmasında görüşmeciler, yatırım ortaklığını iyileştirme, istihdam edilebilirliği artırma, mesleki eğitimi yaygınlaştırma gibi birçok boyutuyla yoksullukla mücadele edilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır. Normalleşme sürecinin yeniden başlamasıyla bölgedeki yatırımların ekonomik alanda canlanma yaratacağı, bunun da çatışmaların önüne geçilmesindeki önemli frenlerden biri olacağı belirtilmiştir. Ekonomik aktörler, çatışma ve yatırım meselesinin yumurta-tavuk ilişkisine döndüğünü ancak bunun mutlaka kırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun için en önemli adımın ise yerelin güçlenmesi kaygısıyla sadece merkezden belirlenen politikalar yerine yerelin öncelik ve ihtiyaçlarını gözeten politikalar belirlenmesinin gerekliliğinin altı çizilmiştir.

Kentin genç ve dinamik bir nüfusa sahip olması; toplumda dayanışma ağlarının devam etmesi; ekonomik gelişme potansiyelinin yüksek oluşu; kentin bölgesel bir merkez olması; halkın örgütlü ve politize olması; belediyelerin sahip olduğu geniş halk desteği ve STK'larla kurduğu iyi ilişkiler; Diyarbakır'ın tarihsel bir kent olması, tarihsel dokunun canlı olması ve kültürel ve dinsel çeşitliliğin fazla olması kentin sahip olduğu temel güçlü yanlar olarak tespit edilmektedir. Ayrıca ulusal ve uluslararası camianın kente olan ilgisi; Türkiye'nin AB üyelik sürecinin mevcut sorunları çözme konusunda sunacağı olanaklar; ulusal ve uluslararası kuruluşlarla kurulan iyi ilişkiler ve geliştirilen işbirlikleri; dünya genelinde yerel yönetimlere olan ilginin artması ve kamu reformu kapsamında belediyelere yeni yetkilerin verilmesi; kentin farklı etnik-kültürel-dinsel cemaatlerle rahat ilişkilenme ve dış dünyaya açılma olanağının olması; kentin bölgesel ve ulusal çapta yoğun demografik ilişkilere sahip olması, kente fırsatlar yaratan dinamikler olarak değerlendirilmektedir.[13]

13. Çiçek, C. 2011. *Küreselleşme ve Yerel Demokrasi Liberal Katılım Söyleminin Sınırları – Diyarbakır Örneği.* İstanbul, Vate Yayınları, s. 17-25.

Diyarbakır İçin Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de bölgenin en önemli merkezi olan Diyarbakır tarihsel geçmişi, kültürel birikimi ve dinamizmi ile sadece ülkemizdeki değil komşu ülkeler için de bölgenin merkezi konumundadır.

Suriye İç Savaşı'nın ardından bölgede değişen dinamikler 2015 yılının Ağustos ayında Çözüm Süreci'ni sonlandırmış, çatışmanın kent merkezine taşınıp Hendek Savaşı biçiminde yaşanmasıyla da derin bir toplumsal ve ekonomik istikrarsızlık Diyarbakır'a hâkim olmuştur. Gündelik hayatın hâlâ tekinsizliğini koruması ve normalleşme sürecine geri dönülmemesi Diyarbakırlıların kendilerini arafta hissetmelerine neden olmaktadır. Bu kapsamda Diyarbakır'da tüm bu sorunların giderilmesi için saptama ve önerilerimiz aşağıdaki gibidir:

> Kentte hüküm süren sorunlar toplumsal ve ekonomik eşitsizlikten beslense de, etnik kimlik ayrımcılığından kaynaklanan uygulamalar şiddet ortamına zemin oluşturmaktadır. Ayrıca yeniden yürürlüğe sokulmuş olan iki yıllık OHAL kapsamında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'ne de kayyum atanması kentin yönetim, ekonomi ve toplumsal süreçlerini olumsuz biçimde etkilemiştir. Bu nedenle hem Diyarbakır hem de tüm bölge için sürdürülebilir çözüm önerileri sunmak ve tartışmak için öncelikle güvenlik perspektifinden çıkılması bölge halkının yaşamının kalıcı bir normalleşme sürecine girmesine yardımcı olacaktır.
>
> Kent içinde hâlâ mevcut olan güvenlik kontrollerinin ve noktalarının azaltılması ve kaldırılması gündelik hayatı normalleştireceği gibi devlet ve birey arasında yeniden güven tesis edilmesine de katkı sağlayacaktır. Halkının normalleşmeye geri dönülmesindeki ısrarlı talebi, silah ve şiddete karşı olan tutumu göz ardı edilmemelidir. Çatışma döneminde ortaya çıkan ağır kayıpların ve mağduriyetlerin bir daha yaşanmaması için politik adımların yanı sıra onlar kadar önemli

olan ve yerelliğe kapı aralayacak kapsayıcı büyüme politikaları en kısa sürede hayata geçirilmelidir.

Kentte ortaya çıkmaya başlayan sınıfsal ayrışmanın önüne geçmek ve sürdürülebilir yerel kalkınmayı güçlendirmek için sivil toplumun yeniden normalleşmesi, sivil toplum kuruluşlarının kapılarını Diyarbakır halkına açması gerekmektedir. OHAL'le sönükleşen sivil toplum alanının yeniden canlandırılması bunun için önemli bir adım sayılmaktadır.

Sur'da yaşanan çatışma nedeniyle bugün hâlâ altı mahalle kapalıdır. Sur'da gerçekleştirilen kentsel dönüşüm çalışmalarında Diyarbakırlıların görüşleri alınmamaktadır. Oysa Sur, kentin tüm hafızasını ve birikimini taşıdığı için Diyarbakır'ın kalbinin attığı yerdir. Sur'da yapılan yenileme çalışmalarında sivil toplum kuruluşları kanalıyla Diyarbakırlılar da söz sahibi olmak istemekte ve bu işin sıradan bir inşaat projesi haline gelmesine itiraz etmektedirler.

Sur'da evleri yıkılan halkın kendilerine önerilen yeni yerleşim alanlarında da kültürel sorunlar yaşadığı görülmektedir. Mahalle kültürüne alışkın insanların binalar içinde kalan daracık alanlarda yaşamaya alışamadıkları gözlenmektedir. Bunun da sınıfsal farkların keskinleştiği Diyarbakır için yeni çatışma alanları doğurma potansiyeli taşıdığının altı çizilmelidir.

Diğer tüm kentlerde olduğu gibi kentsel politikaları etkileyen kayyum sürecinin ardından artık bilhassa kamu politikaları alanında liyakate işlerlik kazandırılması talep edilmektedir.

Diyarbakır'da bundan sonraki yerel yönetim sürecinde kaynakların aslında son derece geniş olan sosyal politika kısmında özellikle kent yoksullarını daha fazla içermesinin bireysel, toplumsal, ekonomik olarak olumlu sonuçları olacağı gibi çatışmanın oluşması ve/veya yaygınlaşmasını engelleyecek önlemlerden biri olacağı düşünülmektedir.

Van

Bu dağda maral gezer
Zülfünü darar gezer
Dağ bizim maral bizim
Avcı burada ne gezer[1]

Van için söylenen en güzel sözlerden birisi "Dünyada Van, ahirette cennet" sözüdür. Bin yılı aşkın bir zamandır farklı kavimlerden insanlar yolların kesişme noktası olan bu göl kenarına yerleşmiş ve toprağına suyuna karışarak yaşamıştır. "Coğrafya insanın kaderidir" sözü, Anadolu'da yüzyıllardır yaşanan zorlu ve çetin çatışma süreçlerinin neticesinde bugün artık olumsuz olarak algılanmaktadır. Oysa Van'a baktığınızda, coğrafya insanın kaderi deniyorsa, bu kader çok güzel olmalı diye düşünürsünüz... Hıristiyanlar, Yahudiler, Müslümanlar ve daha niceleri bu güzel kaderin tahayyülü altında Van Gölü'nün kenarında yaşamışlar. Ancak Van'da bugün hem doğanın hem de insanların kenti ve insanı yeniden şekillendiren süreçlerin, kararların ve hareketlerinin ardından bu kadim geçmişin izlerini sürmek pek zordur; yalnızca gölün mavi sularının içinden yükselen tarihsel Akdamar Kilisesi bize bu geçmişi hatırlatır. Kürtlerin ve Türklerin bu coğrafyada kendilerine güzel bir kader yaratabilmesi için sadece geçmişe bakması yeterlidir.

İnsanlığın geçmişten devralıp geleceğe taşıdığı önemli kültür miraslarından birisi de medeniyetlerin inşa edildiği

1. "Bizim Eller Ne Güzel Eller" türküsü. Saadettin Kutlu, Muzaffer Sarısözen.

kadim kentlerdir. Bu kentler dönemin siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulları etrafında yeniden inşa edilerek gelecek nesillere miras bırakılan önemli sosyo-mekânsal yapılardır. Antikçağda Anadolu'da başkentlik yapmış olan Van da bugün hâlâ bölgesel önemini sürdüren kadim kentlerden birisidir.[2]

MÖ 9. yüzyılda kurulmuş olduğu tahmin edilen Urartu medeniyetine başkentlik yapmış olan Van, tarih boyunca Erivan, Tebriz, Musul ve Bitlis güzergâhlarını elinde tutan çok sayıda yolun kesişme noktasındadır. Kent için bu stratejik konumu kadar kenarında kurulduğu ve Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü'nün de önemi büyüktür. 1.700 metre rakımda yer alıp genişliği 125 km olan Van Gölü, haklı olarak kentin sakinleri tarafından "Van Denizi" olarak adlandırılmaktadır. Özellikle Akdamar Kilisesi ile bütünleşen Van Gölü, kent için söylenen "Dünyada Van, ahirette cennet" sözüne de anlam kazandırmaktadır.

16. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan Van esas olarak son iki yüz yıl içinde yaşadığı siyasi gelişmelerin neticesinde demografik, mekânsal ve toplumsal değişiklikler geçirmiştir. Bu önemli değişiklikler kentin hafızasında canlılığını muhafaza etse de, bizi artık bambaşka bir Van kenti ile karşı karşıya bırakmaktadır. Nitekim bugünkü Van, Cumhuriyet Türkiye'si ile birlikte eski kentin güneydoğusuna inşa edilmiş yeni bir kentsel alandır.[3] Van, 20.921 km^2 yüzölçümü ile Türkiye'nin altıncı büyük ilidir ve idari bakımdan kuzeyden Ağrı ili Doğubayazıt, Diyadin ve Hamur ilçeleri, batıdan Van Gölü ile Ağrı Patnos, Bitlis'in Adilcevaz, güneyden Siirt'in Pervari, Şırnak'ın Beytüşşebap, Hakkâri merkez ve Yüksekova ilçeleriyle çevrilidir. İlin doğusunda İran devlet sınırı uzanmaktadır.[4] Kentin nüfusu ise bölgeye diğer kentlerden göç edenler, çevre köylerin tahliyesiyle Van'a yerleşenler, sınır ülkelerden gelen sığınmacı ve mülteciler ile mesleki sebepler-

2. Bilik, M.B. 2019. "Van'ın değişen yüzleri: Kentte demografik dönüşümler ve Küresünniler". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 107-108.
3. Minassian, A. T. 2016. "20. Yüzyılın başında Van". *Tarihi Kentler ve Ermeniler Van*. Editör: Hovannisian, R. G. İstanbul, Aras Yayıncılık, s. 193-201.
4. Akköprü, E. 2019. "Coğrafi özellikleriyle Van". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 19.

den dolayı geçici süreliğine şehirde yaşayan memurlar olarak sıralanabilecek heterojen bir yapıya sahiptir.[5]

Van'ın uzun geçmişi ve Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemindeki geçişte yaşadığı değişim önemli olmakla beraber bu araştırma esnasında esas olarak 1990'lardan itibaren yaşanan değişime odaklanılmıştır. Bunun sebebi de gerek 1980 sonrasında benimsenen ekonomi politikalarının kentsel ekonomileri derinden etkilemesi ve ülke genelindeki mekânsal işbölümünü değiştirmesi[6] gerekse de Kürt sorunun esas olarak 1984 yılında başlamasıdır. Van ve Diyarbakır, özellikle 1990'larda yaşanan çatışma ortamında bölgenin en çok göç alan iki kenti olmuşlardır. Bu iki kentin çok göç alması büyük ölçüde göç edenlerin sosyal ve kültürel sermayelerinin ve bağlarının, bu iki kent ile uyumlu olması ile ilintilidir[7]. 1990'larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da zorunlu göç nedeniyle kırsal bölgelerden kentlere göç eden nüfusa dair resmi araştırmalar yapılmıştır.[8] TBMM'nin 1998 tarihli ilgili raporuna göre 16 köy ve 87 mezradan toplam 13.573 kişi (1.756 hane) göç etmiştir. Van hem kendi kırsalından hem de Hakkâri'den yoğun ve kontrolsüz bir göç almıştır. Bugün hâlâ bu göçün olumsuz sonuçlarını aşamayan bu insanların tarım ve hayvancılık dışında başka bir ekonomik becerisi olmayıp, sermayesi de kentte tutunmasına olanak sağlamamaktadır. 1990'lara köyden gelen insanları nispeten kentlileştiren veya kentlileştirme formasyonuna tabi tutan kent, artık bu işlevini yitirmeye ve kırsallaşmaya başlamıştır. Barınmadan

5. Biner, Ö. 2016. *Türkiye'de Mültecilik, İltica, Geçicilik ve Yasallık "Van Uydu Şehir Örneği"*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 33.

6. Genç, F., Keyder, Ç., Keyman, F., Köse, A. 2017. *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler: Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiye'sine*. İstanbul, TÜRKONFED, s. 161-175.

7. Açıkgöz, R. 2019. "Van'da zorunlu göç, yoksulluk ve kente uyum". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 127-140.

8. Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu". https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2795?show=full Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması". http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TGYONA-AnaRapor.pdf Son erişim tarihi: 22 Şubat, 2019.

suya, yoldan kanalizasyona kadar belediyenin kapasitesini aşan bu göç akını, gelenleri de kentin sakinlerini de mutlu etmemiştir. Göç sonrası Van'da demografik açıdan kentleşme kısmen gerçekleşse de sosyoekonomik açıdan kentleşme aynı oranda gerçekleşememiş ve "sanayi dışı aşırı bir kentleşme" meydana gelmiştir.[9] Tüm bu dönüşümler nihayetinde kentin toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatını değiştirmiştir. Nitekim 2015'e gelindiğinde Van kamusal alanlarıyla artık kimliği ve belleği ile yeni bir kenttir. 2016 yılında HDP'den seçilen belediye başkanının yerini vali ve vali yardımcılarından oluşan kayyumların atanmasıyla yönetişim anlamında kentte olumsuz bir süreç başlamıştır.[10]

Van'ın Ekonomisinin Anahtarı: İran

Van ekonomisi ise kentin uzun süredir aşamadığı kalkınma sorunu, on yıllardır devam eden çatışma ortamı ve önemli can ve mal kayıplarına neden olan deprem nedeniyle hem zayıf ve kırılgan hem de karmaşık bir yapıya sahiptir. TÜİK'in 2016 yılında revize edilmiş GSYİH hesaplamalarına göre, Van ulusal gelirden sadece %0,5'lik bir pay almaktadır ki bu oran bölgenin diğer bir merkezi olan Diyarbakır'ın payının yarısına denk gelmektedir.[11] Van'a ait işgücü ve istihdam verileri de bu durumu desteklemektedir. Nitekim Van'da genel olarak işgücüne katılım oranı düşük, işsizlik ise yüksektir. Van'ın temel ekonomik faaliyet alanları ise hâlâ esas olarak tarım ve hayvancılıktır. Sanayi ve hizmetler ise bunları takip etmektedir. Ancak 2000'li yıllarda Van'da sanayi sektörünün payı tarımsal üretim temelli imalata dayandığı için ulusal ortalamanın bile üzerinde bir artış göstermiştir.[12]

Son dönemde hazırlanan kalkınma planları bir bölgesel cazibe merkezi olması hedeflenen[13] Van'ın, azgelişmişlik

9. Açıkgöz, R. 2019. "Van'da zorunlu göç, yoksulluk ve kente uyum". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 127-140.
10. Bilik, M.B. 2019. "Van'ın değişen yüzleri: Kentte demografik dönüşümler ve Küresünniler". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 107-124.
11. *A.g.e.*, s. 107-124.
12. *A.g.e.*, s. 107-124.
13. Resmi Gazete. "Cazibe Merkezleri Programı Kapsamında Yatırımların

döngüsünü kıracak olan sermaye birikimini tek başına yaratabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Gerek bölge içerisindeki gerekse de zorunlu göçlerle beslenen eşitsizliklerin ve genel yoksunluk halinin aşılması gibi daha uzun erimli hedefler bir yana, bir bütün olarak Van'ın ekonomik canlılığını kayda değer düzeyde artırdığını söylemek güçtür. Anadolu'nun birçok kentsel yerleşimi için göreli zenginleşme fırsatları yaratan 2000'li yıllar, kentte sanayileşme yönünde bir yol açmış gibi görünse de, sosyoekonomik gelişmişlik anlamında henüz Van için beklenen ölçüde bir sonuç doğurmamıştır. Bu nedenle yerel aktörler yapılan mülakatlarda mutlaka ülkenin batısından kente yatırım gelmesi gerektiğini ısrarla ifade etmişlerdir.

Van'da ekonomik aktörlerle yapılan mülakatlarda son dönemde gerek bölgede yeniden başlayan çatışma sürecinin gerekse de depremin yıkıma yol açan olumsuz etkilerinin büyük ölçüde sınır ticareti sayesinde atlatılabildiği ifade edilmiştir. Bir sınır kenti olarak Van pek çok açıdan kozmopolit ve ulus-ötesi özellikler taşımaktadır. Özellikle mal alışverişi, para tedavülü ve insan dolaşımındaki hız, sınır gerçeğini kente sürekli hatırlatan dinamiklerdir. Nitekim dış ticaret ve turizm sınır kenti özelliğinin ekonomideki en önemli izdüşümleridir. Van'ın, coğrafi konumu gereği İran, Irak, Ermenistan ve Azerbaycan'la yakın iktisadi etkileşim içinde olması beklenirken pek çok nedenden ötürü sınır kenti olmanın avantajından yeterince yararlanamadığı mülakatlarda dile getirilmiştir. İran ile yapılan ticareti geliştirmek için Van Ticaret ve Sanayi Odası son birkaç yıldır yoğun çaba göstermektedir. Bunun neticesinde turizm dahil farklı işkollarında ivme kazanan ekonomik ilişkilerin Kapıköy gümrük kapısının yenilenmesi ve aradaki mesafenin 1,5 saate inmesi ile daha da gelişmesi beklenmektedir. Bu beklentinin ardında ise şu iki önemli nokta vardır: İlki Van'ın İran'a coğrafi olarak yakın olması; ikincisi ise, İran'ın ambargo nedeniyle "Made in Iran"

Desteklenmesi Hakkında Karar". http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/01/20180125-2.pdf Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı. http://www.vancazibemerkezi.org.tr Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019.

etiketiyle ürünlerini ihraç edememesi ve üretim üssü olarak kendisine yakın olan Van'ı tercih etme eğiliminde olmasıdır. Nitekim bu gelişmelerin somut sonuçlarından birisi de Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin kurduğu Teknokent'te alan araştırmasının yapıldığı sırada dört İranlı firmanın çalışıyor olmasıdır.

Van'da yapılan saha araştırması göstermektedir ki, İranlıların Van'dan transit olarak geçip Türkiye'nin başka kentlerinde tatil yapma eğiliminde de ciddi bir değişim gözlenmektedir. İranlılar hem ilişkilerin artması hem de kentteki olumlu gelişmeler nedeniyle eskiye oranla Van'da daha çok zaman geçirmektedirler. Kentte otellerin, alışveriş merkezlerinin, konser salonlarının, eğlence mekânlarının, ürün ve fiyat çeşitliliğine sahip mağazaların ve kafelerin yavaş yavaş da olsa açılması İranlıları burada daha uzun zaman geçirmeye teşvik etmektedir. Gerek İran için Van'ın yarattığı ekonomik ve toplumsal alan gerekse de Van için İran pazarının arz ettiği önem, şu an kentteki ekonomik sıkıntıyı biraz da olsa hafifletmiştir. Ancak bu ekonomik ilişkinin sürdürülebilir olması da yine çatışmasızlık durumunun kalıcılığına ve hatta normalleşme sürecine geçişe bağlıdır. İran'dan gelen turist sayısı çatışma döneminin yeniden başlaması ve bölgesel çatışmaların artması ile hızla azalmışsa da şimdilerde kent merkezinde herhangi bir çatışma yaşanmaması ve ekonomik aktörlerin yoğun çabaları sebebiyle yeniden ivme kazanmıştır. Ancak tüm bu olumlu gelişmelere rağmen İran sınır kapısının Türkiye'nin diğer sınır kapıları gibi açık olmaması bölgenin iş çevreleri tarafından ekonomik ayırımcılık olarak algılanmaktadır. Bu durumun yarattığı en önemli olumsuzluk ise yeterli devlet yatırımı ve sermaye birikimi olmayan kentte kayıt dışı ekonominin yükselişe geçmesidir. Kentteki küçük ve orta ölçekli ekonomik aktörleri de mağdur eden kayıt dışı ekonomi, çatışma ile birlikte kentin ekonomik kalkınmasına engel olmaktadır.

Van'da görüşülen ekonomik aktörler sınır kenti olmanın getirdiği bazı ekonomik olumsuzluklara da değinmişlerdir. Dikkat çekilen en önemli husus, kentte kayıtlı ve kayıt dışı

olmak üzere iki farklı ekonominin oluşmasıdır. Ne yazık ki kayıt dışı ekonomi yadsınmaz bir şekilde kent ekonomisinde baskın bir karaktere sahiptir. Pek çok yerde olduğu gibi özellikle inşaat sektörüne akan bu kayıt dışı ekonomi aynı zamanda merkezin Van'a olan ekonomik yaklaşımını da olumsuz biçimde etkilemektedir. Ayrıca kent özelinde bilhassa küçük ve orta ölçekli ekonomik aktörlere de zarar vermektedir.

Van'da yapılan mülakatlardan çıkan ortak sonuca göre Van'daki bir diğer önemli sorun da ekonomik aktörler arasında bir kentsel koalisyon ve ortak çıkar paydasının oluşturulamamasıdır. Yerel aktörler arasındaki güven eksikliği sorunların çözümünü hem güçleştirmektedir hem de geciktirmektedir. Bu bağlamda Denizli, Konya ve Gaziantep gibi şehirlerde gözlenen kentsel koalisyondan Van için bahsetmek ne yazık ki pek mümkün değildir. Yerel ekonomik aktörler kentsel koalisyonun eksikliğine ek olarak kentteki iş dünyasının ne normalleşme sürecinde ne de iktisadi sorunlarını çözmede inisiyatif alabilecek kapasiteye sahip olmadığının da altını çizmektedirler.

Van'da hem genç nüfusun hem de işsizliğin yüksek olması kentin bir başka ekonomik çıkmazıdır. Ekonomik aktörler istihdam konusunda sorumluluğun devletten ziyade özel sektöre düştüğünün altını çizmektedirler. Van'daki ve bölgedeki çatışma sürecinden en çok etkilenen toplumsal gruplardan birisi de kentin nüfus yoğunluğunun çoğunluğunu oluşturan gençlerdir. Eğitim alanındaki yetersizlikler, öğrenime ara verilmesi ve işsizlik sarmalına takılan genç nüfus çatışma ortamının sürekliliğini sağlayan insan kaynağının ta kendisini oluşturmaktadır.

Van Depremi ve Ekonomik Artçıları

Van'da 2011 yılında meydana gelen büyük depremin izleri hâlâ hissedilmektedir. Bir deprem bölgesi olan kentte Van Gölü'nün tektonik açıdan oldukça hareketli olan aktif fayları nedeniyle Erciş, Çaldıran, Muradiye gibi ilçeleri birinci; Edremit, Gürpınar, Gevaş ve Başkale ise ikinci derece deprem

bölgesidir. Van il sınırları içinde 7 ve üstü büyüklükte iki önemli deprem yaşanmıştır: ilki 1976 yılındaki 7.3 richter büyüklüğündeki deprem; ikincisi ise 23 Ekim 2011 yılında merkez üssü Van-Tabanlı olan 7.2 richter büyüklüğündeki depremdir. Bu depreminin hemen ardından 23 Kasım 2011 tarihinde merkez üssü Van-Edremit olan 5.7 richter büyüklüğünde bir deprem daha yaşanmış ve toplam 604 kişi yaşamını kaybetmiştir.[14]

Van'daki en büyük insani ve ekonomik kayıp olan 2011 depreminin üzerinden yedi sene geçmesine rağmen kentsel dönüşüm ve vergi affı konuları nedeniyle deprem hâlâ kentin gündeminde yer almaktadır. Ekonomik aktörlerden bazıları Marmara depremine atıfta bulunarak kentin afet bölgesi ilan edilmemesini ve vergi affı sağlanmamasını ayırımcılık olarak nitelemekte; kimileri ise, 2018 yılının Ocak ayında başlayan vergi ödemesinin halihazırda beş senedir bundan muaf olan işinsanları için artık bir görev olduğunu dile getirmektedir.

Van depreminin ardından kentsel dönüşümün avantajları kullanılarak daha modern binalar ve daha şık konutlar inşa edilmiştir. Bu dönemde Van Merkez konutları kapsamında beş ayrı noktada 12.384 ve Erciş konutları kapsamında ise 4.880 konut inşa edilmiştir. Ayrıca köy evleri kapsamında 225 konut inşa edilmiştir. Toplam inşa edilen konut sayısı 17.489'dur. Sosyal donatılar kapsamında 30 okul, 28 cami, 22 ticaret merkezi, 225 ahır, üç köy konağı ve bir sağlık ocağı inşa edilmiştir.[15] Ancak bu olumlu tablonun yanı sıra ekonomik olarak halihazırda yeterli sermaye birikimi olmayan kent sakinlerinin bu konutlarda yaşayabilmek için bir iktisadi bağımlılık içine girdiği de yapılan mülakatlarda ifade edilmiştir. Ayrıca kentin eski toplumsal dokusu da pek çok kentte olduğu gibi bu yeni konutlarla birlikte değişime uğramaktadır.

14. Akköprü, E. 2019. "Coğrafi özellikleriyle Van". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 19-38.

15. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. "2011 Van Depremi Raporu". https://www.afad.gov.tr/upload/Node/17944/xfiles/mudahale_-iyilestirme-ve-sosyoekonomik-acidan-2011-van-depremi-raporu_2_.pdf Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019.

Mültecilik: En Uzun Geçici Olma Hali

Van diğer sınır kentleri gibi farklı ülkelerden insanların yollarının kesiştiği bir geçiş noktasıdır. Bu zorunlu geçişler bazen ekonomik sebeplere bazen de sonu mülteciliğe varan siyasi sebeplere bağlıdır. Ağırlıklı olarak İran, Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Irak'tan gelen sığınmacı ve mülteciler için Van hem sınırın dağlık ve dolayısıyla kaçak geçişler için uygun olması hem de kent merkezinde Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne (UNHCR) ait bir ofisin bulunması nedeniyle önemli bir merkez haline gelmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalara göre özellikle 2007-16 yılları arasında Van'a gelen mülteci sayısı dünya genelinde vatanını terk eden sığınmacı ve göçmen sayısının artışına paralel olarak ciddi biçimde artmıştır.[16]

Van, mülteci nüfusun en yoğun olduğu uydu şehirlerden birisidir ve bu nedenle 1994 yılında Uydu Şehir statüsüne getirilmiştir. Uydu Şehir kavramı Türkiye'nin doğu sınır bölgesinde mülteci yoğunluğunu önlemek amacıyla belirli bir süre düzenli şekilde yürütülmüş ancak uzun vadede tam anlamıyla kurumsallaşmamıştır.[17]

Uluslararası boyutu, hukuki aktörlerin çeşitliliği, yasal süreçleri ve kamplardan kentin yoksul mahallelerine dağılan sığınmacıları ile mültecilik kentin uzun zamandır bildiği bir olgudur. Sığınmacı ve mülteciler için Avrupa'ya gitmek üzere bir geçiş noktası olan Van'da bu uzun ve zorlu bürokratik süreci Türkiye ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği yönetmektedir. Ancak gerek bürokratik işlemlerin uzun sürmesi gerekse de maddi koşullar nedeniyle pek çoğu Van'da uzun süre kalmakta ve özellikle kentin sosyoekonomik yetersizliklerinden etkilenmektedirler.[18]

---

16. Işık, M. F. 2019. "Yersiz ve yurtsuzlar: Van'da mülteci olmak". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları. 2007 yıllında Van'a 216 mülteci gelmişken bu sayı 2016 yılında 2.428'dir, s. 143-153.

17. Biner, Ö. 2016. *Türkiye'de Mültecilik, İltica, Geçicilik ve Yasallık "Van Uydu Şehir Örneği"*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 27.

18. Biner, Ö. 2016. *Türkiye'de Mültecilik, İltica, Geçicilik ve Yasallık "Van Uydu Şehir Örneği"*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 46.

Akademik çalışmalar mülteciliği hukuken belirsiz bir geçici olma durumunun sonlanması ihtimali üzerinden, yasaya endeksli bir hayat kurarak ucu açık bekleme hali olarak tanımlamaktadır.[19] Kulağa oldukça karmaşık gelen bu tanım aslında durumun karmaşıklığına da işaret etmektedir. Kısaca insanların yasal olarak uzun bir geçicilik süreci yaşamasına neden olan bu iltica süreci pek çok kentte olduğu gibi Van'da da sığınmacıları kamplardan ziyade kentsel alanın çeperlerine sürüklemektedir. Özellikle kentin merkezinde yer alan üç cadde; İskele Caddesi, Milli Egemenlik Caddesi ve Kâzım Karabekir Caddesi mültecilerin sürekli gidip geldikleri ve kendilerine bir sosyal alan kurdukları mekânlardır.[20]

Mültecilerin ekonomik durumuna baktığımız zaman ise ortaya çıkan tablo oldukça karamsardır. Pek çoğu iş bulmakta sıkıntı yaşamakta ve genellikle de normalin altında bir ücretle çalıştırılmaktadır. Mülteci ailelerin %45'inin aylık geliri 100 ile 200 TL arasında, %26'sının ise 200-300 TL arasında değişmektedir. Çoğunlukla arkadaşlarıyla toplu olarak aynı evde kalmalarına rağmen mülteciler, kişi başına düşen ortalama 100 TL tutarındaki kiradan artakalan gelirlerle yaşamlarını sürdürmek zorundadırlar.[21]

Van'daki en kalabalık mülteci grubunu oluşturan İranlılar kendi içlerinde Bahai Fars, Şii Fars, Sünni Kürt olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. İranlılar arasındaki Kürtler, Van'da yaşayan Kürtler ile aynı dili konuşsa da ekonomik olarak en çok zorluk yaşayan etnik gruptur. Van örneğinde görüldüğü gibi kültürel ve etnik bağların mültecilik konusunda ne kadar birleştirici olduğunun araştırmaya açık bir konu olduğu görülmektedir. Sığınmacıların kentte uzun süren bir geçicilik statüsünde yaşamak zorunda olmaları onları ekonomik ve toplumsal olarak daha da kırılgan hale getirmekle birlikte, Van gibi kayıt dışı ekonominin yoğun olduğu şehirlerde de

19. *A.g.e.*, s. 46.
20. *A.g.e.*, s. 46.
21. Deniz, O. "Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili", Doğu Coğrafya Dergisi. http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunidcd/article/viewFile/1021006946/1021006373 Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019, s. 187-204.

mültecileri kaçınılmaz olarak bu gibi iktisadi faaliyetlerin içine doğru da çekmektedir.

Van'ın Ev Sahipleri, Aktörleri, İktisadi Yaşamı...

Van, Kürt milliyetçiliği ve siyasal hareketin hem entelektüel hem de kitlesel olarak karşılık bulduğu kentlerden birisidir. Van'daki siyasi hareket üç döneme ayrılabilir: 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp Şeyh Sait (1925) İsyanı'na kadar süren ve daha çok etnik, kültürel ve dinsel nitelikteki birinci dönem; hareketin yeniden ivme kazandığı ve çok sayıda sosyalist ve milliyetçi etnik örgütün kentte faaliyete başladığı ikinci dönem olan 1960-80 arası dönem ve son olarak da 1984'ten günümüze dek gelen ve terör örgütü PKK'nın silahlı mücadelesini kapsayan dönemdir. Bu üç dönemin sonucunda Van, Kürt siyasi hareketinin kendisine en güçlü biçimde destek bulduğu başlıca kentlerden birisi olmuştur.[22] Kentin İslami kimliğinden ve güçlü aşiret yapısından dolayı Van, muhafazakâr partilerle etnisiteye vurgu yapan yasal Kürt siyaseti arasında rekabetin yoğun yaşandığı kentlerin başında gelmektedir. Fakat 1980'lerden sonra yükselen milliyetçi kimlik bilinci, Kürt siyasal hareketinin 2000'li yıllardan itibaren Van'da başta muhafazakâr kesim olmak üzere çok daha geniş bir kitle tarafından sempati bulmasını da beraberinde getirmiştir.

Bunda elbette kentteki aşiret yapısının tamamıyla değilse de önemli oranda çözülmesi ile kentleşme ve göçlerin etkisi vardır.[23] Nitekim Van'ın uzun zamandır en önemli ve etkin toplumsal yapısı aşiretler olagelmiştir. Osmanlı-Safevi İmparatorluklarının sınır bölgesinde varlıklarını sürdüren, güç dengelerini iyi okuyan ve buna göre pozisyon alabilme yetenekleri olan, kültürel olarak içedönük, siyaseten ise esnek yapılara sahip olan aşiretler, Cumhuriyet döneminde 1990'lara dek kentin baskın karakteri olmuştur.[24] Bugün ise,

22. Çiftçi, D. 2019. "Kürt milliyetçiliği ve siyasal hareketi". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"* Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 317-354.
23. *A.g.e.*, s. 317-354.
24. Semet, A. A. 2019. "Van'da aşiret ve siyaset: Temsiliyet mi? Tutunma

yukarıda bahsedildiği üzere Van'daki kentleşme, zorunlu göç ve siyasi hareketlilik aşiretlerin ağırlığını gündelik yaşam pratikleri ile birlikte inceltmektedir.

Tüm Türkiye'de olduğu gibi Van'da da imam hatip liseleri yaygınlaşmaktadır. Öğretmenler ile yapılan görüşmede kentte baskın olan Kürt-İslam kimliğinin bile bu okullara çocuklarını göndermekten kaçındıklarını dile getirmektedir. Halihazırda muhafazakâr kimliğin ve gündelik yaşam tarzının baskın olduğu kentte merkezden gelen bir dayatmanın hoş karşılanmadığının altı çizilmiştir. Ayrıca özellikle belediyeye ait sosyal politika kurumlarının *Kuran* kursuna dönüştürülmesine halkın tepki duyduğunu dile getirmektedirler. Van'da her zaman dinsel değerler ile milli değerler birbirine paralel olarak yükselmiştir. Bir katılımcı kentte 350 bin kişinin toplandığı var sayılan Newroz kutlamalarına paralel olarak yine dinsel kutlamalarda da aynı sayıda kişinin toplandığını belirtmektedirler.

Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatını kırk yıla yakın bir süredir etkileyen en önemli sorunu Kürt meselesidir. 2013-15 yılları arasında yaşanan iki yıllık çatışmasızlık süreci bölgede huzur ortamını mümkün kılarken, kalıcı bir normalleşme halinin de uzak olmadığını tüm Türkiye'ye hissettirmiştir. Van'ın ekonomik aktörlerine göre, 2013'te dönemin hükümetinin Diyarbakır'daki "Kürt meselesini barışçıl ve demokratik yöntemlerle çözeceğiz" şeklindeki çıkışı bölge halkında geniş bir heyecan ve umut dalgası yaratmıştır. Kürt açılımı uzun zaman sonra ilk kez iyimserlik duygusunu bölgeye taşımıştır. Van'ın ekonomik aktörleri hızla bu yeni duruma uyum sağlamaya çalışmış ve bu durum da kendi söylemlerine kent politikaları, yerel kalkınma ve azgelişmişlik ile ilgili daha güçlü vurgular olarak yansımıştır. Aynı heyecan dalgası o dönemde Batı iş dünyasında da karşılık bulmuş ve bölge aktörlerinin kendisini daha huzurlu, mutlu ve işbirliği içerisinde konumlandırmasına vesile olmuştur.

Stratejisi mi?". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 335-354.

7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra yaşanan Suruç ve Ceylanpınar olayı ve onu takip eden olumsuz gelişmeler ile çatışmasızlık durumu sona ermiştir. Bu süreçte Van'ın bazı mahallelerinde ufak tefek hendekler açılsa da yapılan mülakatlarda ortak biçimde dile getirildiği üzere kentin genelinde halkın buna izin vermediği ve önemli bir çatışmanın yaşanmadığını söylemek mümkündür. Ortaya çıkan çatışma ortamı ile birlikte 1 Kasım 2015 seçimlerinde HDP'nin oy oranı %74,82'den, %65,5'e gerilemiştir. OHAL döneminde ise Büyükşehir Belediyesi dahil olmak üzere kentin belediye başkanlıklarına 2016 ve 2017'de kayyum atanmıştır.[25]

Van'da da bir normalleşme ortamı yaratan Çözüm Süreci'nin ardından yaşananlar Van'da doğrudan yıkıcı bir etki yaratmasa da tüm kentin siyasi, ekonomik ve toplumsal atmosferini olumsuz yönde etkilemiştir. Van'daki HDP'li aktörler son iki yılda yaşanan şiddetin Cizre, Silopi, Şırnak ve Yüksekova gibi kent ve ilçelerde daha yoğun yaşandığını belirtmekle birlikte Diyarbakır'a toplantı için gidip geldiklerinde bomba sesleri ile ve onların birilerine isabet ettiği gerçeği ile birlikte çalışmak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Onlar bu çatışmanın etkilerinin şimdi değil ancak birkaç yıl sonra gerçek anlamda anlaşılacağını belirtmektedirler.

Siyasi aktörler şunun altını çizmektedirler ki, Kürtler açısından bu şiddet politikasının bir karşılığı yoktur ve bundan en kısa zamanda topyekûn vazgeçilmelidir. Kürt halkının özellikle 1990'lardan beri yaşadığı bu acılar nedeniyle bağışıklık sistemlerinin güçlendiğini belirten aktörler, insanlar ifadeye çağırılır, hapse girerken, eşbaşkanların duruşmaları yapılırken bir yandan da kentte Kürtçe oyun sahnelenen bir tiyatro açtıklarını dile getirmektedirler.

Van'daki siyasi ve toplumsal aktörler 2015'te yeniden başlayan çatışma sürecinin 1990'lardan pek çok açıdan farklı olduğunun altı çizmiştir. 1990'lı yıllarda köyle yakılır ve boşaltılırken 2015 ve 2016 yılında ise çatışmanın kente taşındığı, şehirlerin yakıldığı, bombalandığı, boşaltıldığı bir durum

25. *A.g.e.*, s. 335-354.

yaşanmıştır. Geçmişin faili meçhul cinayetlerinin yerinin bugünün sokağa çıkma yasakları ile ağır kayıplara neden olan kent çatışmalarının aldığı dile getirilmiştir. Geçmişte köy boşaltmaların kent yaşamına ya da genel Türkiye'ye etkisi üzerine pek çok sosyolojik çalışma yapılmışken bugün kentler boşaltıldığında bunun etkisinin ne olacağı sorgulanmakta; kentteki insanlar nereye gidecek diye sorulmaktadır.

Van'daki aktörler tüm bunların değişmeyen bir politika olarak Kürt siyasal hareketini terörize etmeye yaradığını düşünmektedir. Özellikle 2015'ten sonra Kürtlere ve genel olarak muhaliflere dönük çok ciddi bir kampanya başlatıldığını ve itaat etmelerinin istendiğinin algılandığını dile getirmektedirler. Yani bölge halkı Çözüm Süreci'nden cezalandırmaya giden bir süreç yaşandığını, bunun da oldukça travmatik sonuçlar doğurduğunun altını çizmektedir. Son dönemdeki çatışmaların kentlerde yaşanması da çatışmaların toplumsal ve ekonomik etkilerini de artırmıştır.

Van'daki siyasi aktörler sadece Türkiye'yi içeren değil, bölgesel boyutu da olan bu son sürecin aslında sadece Kürtleri değil tüm muhalifleri hedef kapsadığı kanısını taşımaktadırlar. Ancak Kürtlerde iradeleşen ve kurumsallaşan bir toplumsallaşma durumu olması nedeniyle onlara yönelik tepki ve hareketin bu kadar acımasız olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre aslında bir çözüm politikası yok ve karşı taraf biat ettirilmeye çalışıyor. Çünkü onlara göre çözüm iki taraf arasında, karşılıklı ve adil olarak yapılmalıdır. Ancak siyasi aktörler Türkiye'de böyle bir barış sürecinin mümkün olmadığını dile getirmektedirler.

Normalleşmeye geri dönülmesine ilişkin olarak bölge insanın temel sorunu, farklı barış süreçlerinde de olduğu gibi, bu sürecin ne olduğunun, neleri kapsadığının tam olarak bilinmemesi yani ayrıntılı ve planlı bir yol haritasının olmayışıdır.[26] Bu çalışma kapsamında görüşülen yerel aktörler Van'da

26. Fisas, V. 2010. *Dünyada Barış Süreçleri: Kürt Sorunu İçin İpuçları* (1. Basım). İstanbul, Agora Kitaplığı. Vicenç Fisas bu duruma örnek olarak 2003 yılındaki üç barış sürecini örnek göstermiştir. Bunlar Açe, İsrail-Filistin ve Nepal'dir. Fisas'a göre "neler olup bittiğini anlamadan, süreç içerisinde güvenlik ve güven oluşturulmadan, gerçekten ne istendiğini bilmeden ve

iki senelik çatışmasızlık döneminde yaşanan gelişmelerin olumlu etkileri kadar, özellikle ekonomik alanda fırsat eşitliği sağlanmamasına bağlı olarak ortaya çıkan çıkar çatışmalarına da değinmişlerdir. Yeniden bir normalleşme sürecinin tesisi halinde ise bunun ancak çerçevesi iyi çizilmiş bir yol haritası ile mümkün olabileceğinin altını çizmektedirler. Kısacası, Van'da "Çözüm Süreci daha iyi yönetilebilirdi" düşüncesi oldukça yaygındır.

Yerel aktörlerin perspektifine göre, çatışmasızlık döneminde taraflar ortaya konan temel ilkelere bağlı kalmamıştır. Ekonomik aktörler ise bir yandan bölgeler arasındaki gelişmişlik farkından söz edip bunun ortadan kaldırılması yönünde politikalar geliştirirken bir yandan da bu ikili erk arasında sıkışıp kaldıklarını belirtmektedirler. Ekonomik aktörler kendilerinin bölgenin burjuva ve kapitalistleri olarak tanımlandığını; büyük kârlar elde eden ve kaynakların kullanımı konusunda sürekli baskı altında tutulması gereken aktörler olarak görüldüklerini dile getirmişlerdir.

Yerel ekonomik aktörlerin kendileri ile ilgili özeleştiri yaptığı zaman ise ortaya şu manzara çıkmaktadır: Onlar barış kelimesini hiçbir zaman bir argüman haline getirmemiş ve içselleştirmemişlerdir. İş dünyası Çözüm Süreci'nde kendi rolünü asla tanımlayamamış; çatışmanın tarafları da böylesi bir rol tanımlaması için uygun bir zemin hazırlamamış ve onlara böyle bir rol vermemiştir. Diğer taraftan ekonomik aktörler çatışmanın her iki tarafı ile de hiçbir zaman samimi bir diyalog kuramamıştır.

Bölgeye yatırım gelmemesi elbette çatışma ortamının bir sonucudur. Ancak bölge halkı, terörün ve ayrılıkçı yaklaşımların de neyin çıktısı olduğunu tartışmak istemektedir. Van'ın ekonomik aktörlerine göre, onlar yerel ve bölgesel kalkınma adına kent ekonomisine ilişkin birtakım talepler dile getirdikleri vakit, kendilerine önce bölgedeki terörün bitirilmesi gerektiği cevabı verilmektedir. Oysa bu bölge uzun bir zamandır terörden bağımsız olarak yapısal ve tarihsel bir

---

tarafların her biri hakkındaki zaruri elementleri ya da bütün bu kişilerin verdiği zararı anlamadan barış sağlanabilir mi?"

kalkınmışlık ve gelişmişlik sorunu ile mücadele etmektedir. Yerel aktörler "kapitalist ırkçılık" ile karşı karşıya olduklarını ifade etmektedirler. Bu görüşe göre, Kürt kökenli vatandaşların ağırlıklı olarak yaşadığı bölge kamu kaynaklarından yararlanma konusunda ötekileştirilmiş bir bölgedir ve bu durum çatışmayı körükleyici bir etkiye sahiptir.

Van'daki ekonomik aktörlerin çatışma bağlamındaki bir diğer sorunu da kutuplaşma ve toplumsal mutabakatın tam olarak hayata geçirilememesidir. Bu bağlamda ülkenin batısındaki iş dünyası ile kurulan ilişkinin sadece ticari ve ekonomik boyutunun olması, çatışmalı dönemlerde yerel aktörlerin yaşadığı ekonomik kayıplar karşısında hiçbir kolaylık gösterilmemesi, bölgeler arası eşitsizliği giderme ve çatışma çözümünde ortaklaşma konusunda bölge aktörlerini yalnızlık duygusuna itmektedir. Ülkenin batısındaki iş dünyası çatışmanın yaşandığı bölgelerdeki ekonomik aktörlerle iş yaparken kaygı ve güvensizlik hissetmektedir. Ancak bu tarz bir ekonomik ötekileştirme bizzat bölgenin kendisinde de yaşanabilmekte; örneğin Van'daki bir işinsanının çatışmanın daha yoğun olduğu yerdeki işinsanına aynı kaygılar ile yaklaşabildiği gözlenmektedir.

Kentin çatışma nedeniyle yaşadığı önemli sorunlardan birisi de sermaye ve beyin göçüdür. 1970'li yıllardan beri Doğu ve Güneydoğu'da yaşanan bu göçün tersine çevrilmesi pek mümkün gözükmediği için ekonomik aktörlerin bugünkü temel kaygısı bundan sonra yaşanacak göçün önlenmesi yönündedir. Nitekim çatışmaların 2015'te yeniden başlamasıyla birlikte son dönemde Van'daki sermaye göçü hız kazanmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, bölgede on yıllardır süren çatışma süreci kentin gelişimini olumsuz biçimde etkileyen en önemli unsurdur. 1980 öncesinde modern kent kültürünün hâkim olduğu Van'ın mekânsal çehresi, çatışma sürecinin başlaması ve özellikle 1990'larda kırsal bölgelerden akan yoğun göç ile hızla değişmiştir. Köy ve kentin çatışma ortamı içerisindeki huzursuz birleşimi Van'ı doğal gelişim çizgisinden uzaklaştırmanın yanı sıra ekonomiden eğitime dek pek çok alanda geri kalmasına sebep olmuştur. Örnek vermek

gerekirse, kentin bugün hâlâ temel ekonomik faaliyeti olan tarım ve hayvancılık, çatışmanın sebep olduğu göç olgusu ve yaylaların kullanıma kapatılması gibi nedenlerden ötürü arzu edilen seviyeye bir türlü ulaşamamaktadır. Ancak ekonomik aktörlerin altını çizdiği üzere, Kürt sorunu ve çatışma sürecinden bağımsız olarak bölgenin tarihsel ve yapısal bir kalkınma sorunu vardır. Bu olumsuzluğa kimlik siyaseti ve çatışmanın eklenmesi bu yapısal kalkınma sorununu bölgede iyice derinleştirmiştir. Van'ın iş dünyası bölgeyi sosyoekonomik anlamda geri kalmışlığın en dip noktasında görmektedir.

Ekonomik aktörlere göre iki senelik çatışmasızlık dönemi sırasında bölgeye yönelik geniş bir teşvik programı oluşturulmasına rağmen yatırımcıyı ikna edecek kadar huzurlu bir ortam olmadığı için bu teşvik programı da atıl kalmıştır. Yerel aktörler bugün hükümetin bölgedeki altyapı yatırımlarına devam etmesine rağmen, yine de 7 Haziran sonrası dönemde bölgeye yönelik bir ekonomik kısıtlamaların olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar.

Van'daki iş dünyası ise tüm bu olumsuz şartlara rağmen kentin ekonomisini ve geleceğini daha iyiye götürmek için çaba sarf etmektedir. Bu bağlamda işinsanlarının kentte kurdukları ekonomik örgütler üzerinden yoğun bir atılım içine girdikleri gözlenmektedir. Van Ticaret ve Sanayi Odası'nın İran ile ticaretin geliştirilmesi için adımlar atması ya da Van İŞGEM'in (Van İş Geliştirme Merkezi) AB'den aldığı 9,5 milyon Euro'luk projeyi tamamlaması bu örneklerden sadece birkaç tanesidir.

Bölgenin en önemli sorunlarından birisi de Ankara tarafından atılacak adımların çerçevesi çizilirken yereldeki işinsanları ve sivil toplum temsilcileri ile geniş katılımlı bir fikir alışverişine gidilmemesidir. Van'daki ekonomik aktörlere göre yerelde güçlü bir ekonomiden bahsedilebilmesi için öncelikle yatırım ortamını iyileştirecek kamusal desteklere ihtiyaç vardır. Kentin enerjiye erişiminin kolaylaştırılması; bürokratik engellerin en aza indirilmesi; organize sanayi bölgeleri ya da küçük ve orta ölçekli sanayi siteleri gibi yatırım alanlarının hazırlanması; turizm, tarım ve hayvancılığa

ilişkin bir master planın olması ve yayla yasaklarının kalkması gerekmektedir. Bu kapsamda örneğin Van'ın kültür turizmi, kış turizmi, doğa turizmi gibi bir dizi turizm faaliyeti açısından sahip olduğu potansiyel sıkça vurgulanmaktadır. Başta yaşanan deprem felaketi ve bölgedeki güvenlik endişeleri nedeniyle son yıllarda ciddi dalgalanmalar gösterse de Van'a gelen turist sayısında 2000'li yıllardan beri belirgin bir artış yaşanmaktadır. Ziyaretçi sayısındaki bu artış turizm belgesi sahibi işletmelerin sayısında da artışa neden olmuştur. İranlı turistlerin payı elbette ki belirgin bir üstünlük göstermektedir.

Bölgesel gelişmeler yani Suriye İç Savaşı ve ardından Kobani süreci 2015 sonrasında yaşanan gelişmelerin sebeplerini belirleyen en önemli faktörlerdir. Ekonomik aktörlerin Suriye İç Savaşı ve Kürt sorununa dair yaklaşımı ise meselenin artık yerel aktörleri aşan bir uluslararası politik mücadele alanına dönüşmüş olduğu yolundadır. Gerek Türkiye'de gerekse de bölgedeki çatışmalar ana akım siyasi partilere oy verme eğiliminde olan Kürtleri olumsuz etkilemektedir. Nitekim hangi partiye oy verirlerse versinler onlar Kürt oldukları için cezalandırıldıklarını düşünmekte ve toplumda bir içine kapanma hali yaşanmaktadır. Suriye'deki gelişmeler, orada yaşayan Kürtler ile olan yakınlık dereceleri nedeniyle bölge halkını etkilemektedir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda herkes için malum olan Van için de geçerlidir: Kürt sorunu bir Ortadoğu sorunu; Ortadoğu ise bir dünya sorunu haline gelmiştir.

Van'daki siyasi aktörlere göre Van, Rojava için güçlü bir örgütlülüğün kurulduğu kentlerden birisidir. Van'da Rojava'daki Kürtlerin barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak güçlü bir sosyal ağ kurulmuştur. Ancak 2015'te bölgesel çatışmanın Kürt sorunu ile üst üste gelmesinin ardından başta Rojava Derneği olmak üzere tüm yardım kuruluşları dağıtılmış, kayyumların atanmasıyla da belediyelerce yardım gönderilmesi engellenmiştir. Bu durum da yereldeki insanlar tarafından yine bir cezalandırma olarak algılanmıştır. Van'daki pek çok siyasal ve toplumsal aktör "cezalandırma" mevzunu sıklıkla dile getirmiş; bugün yaşa-

nan çatışma sürecinin 1990'lardan farklı olduğunun altını çizmiştir. HDP'li aktörler tehdidin ve şiddetin 1990'larda Kürt siyasal hareketinin öncülerine ve milletvekillerine karşı olduğunu, bugün ise tüm aktivistlere ve dolayısıyla da tüm topluma topyekûn yönelik bir tehdit ve sindirme olduğunu düşünüyorlar.

Van'da HDP'li aktörler DEAŞ'ın "birkaç öfkeli genç" olarak tarif edilmesinin ve buna karşılık hendekteki gençlere bu kadar anlayışlı yaklaşılmadığının bölgede unutulmadığının altını çizmişlerdir. Hendek çatışmaları sırasında askeri silahlarla mahallelere girilmesi ve kentlerin tahrip edilmesinin DEAŞ hakkında söylenenlere denk düşmediği ifade edilmiştir. HDP'li aktivistlere buradaki en önemli konu ideolojidir ve nitekim Arap Baharının ardından "yeni bir Osmanlı" emeli taşıyan yöneticilerin Arabistan ve Katar ile giriştiği dönüşüm süreci Rojava ile bozulmuştur. Rojava hem Kürt siyasi hareketinin hem de Türkiye'nin kırmızı çizgisi olmuş ve siyasi aktörlere göre Çözüm Süreci de biraz bu noktada bozulmuştur. Abdullah Öcalan'ın "Rojava kırmızı çizgimizdir" diyerek Kürtlere orada bir yaşam hakkı tanıması, hükümet tarafından kabul edilmemiştir. Türkiye'nin bir Sünni-Müslüman Ortadoğu yaratma çabasında yolunun en sonunda İran ve Rusya ile kesişmesi Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinin Kürtler için iflas ettiği anlamına gelmektedir. Van'daki siyasi aktörlere göre zaten Türkiye'yi Ortadoğu politikasında çıkmaza sürükleyen de Kürt meselesidir. HDP'li aktörler ideolojik ayırımların önemli olduğunu; 1991'den beri Kürtleri destekleyen Amerika'nın Suriye'nin kuzeyindeki Kürtlerin farklı bir yaşam önermesi olduğu için Iraklı Kürtlerde olduğu gibi yanlarında yer almadığını dile getirmektedir. Rojava'daki ideolojik şekillenmenin Amerika'yı tedirgin ettiğini ancak Kürtlerin başarılı direnişi sayesinde Amerika'nın destek vermek zorunda kaldığını söylemektedirler. Çünkü mevcut konjonktürde Kürtler dışında Amerika'nın da ittifak kurabileceği başka bir yerel güç yoktur. Rusya açısından ise Kürtlerin o bölgedeki en seküler yapı olması önemli bir durumdur.

Van'da Yerel Dinamikler

İki senelik çatışmasızlık sürecinin bitmesi ve ardından 15 Temmuz Darbe Girişiminin yaşanması ile birlikte bölge belediyelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kısa sürede bölgede ve kentte yönetişim alanında yaşanan değişiklikler kentte pek çok tartışmaya sebep olmuştur. Kayyumların atanmasına tepkili olan Van sakinleri kayyumları eleştirmiş; altyapı hizmetleri yerine getirilmiş ancak sosyoekonomik unsurlar ihmal edilmiş ve yapılan çalışmalar HDP'nin gücünü kırmak için kullanılmıştır.

Van merkez ilçesi 12 Kasım 2012'de çıkan 6360 sayılı kanunla Tuşba ve İpekyolu isimleriyle ikiye bölünmüş ve 2014 yerel seçimlerinin ardından Büyükşehir Belediyesi ilan edilerek çalışmalarına başlamıştır.[27] Bu durum şüphesiz ki kentin ekonomik ve toplumsal yapısına olumlu biçimde yansımıştır. Örneğin, kent içi ulaşım hem kapasite hem de erişim açısından ilerleme kaydetmiştir. Bir örnek vermek gerekirse, eskiden sadece sayfiye olup da son dönemde ciddi biçimde büyüyen göl kıyısındaki Edremit ilçesinden otobüse binen bir öğrenci tek bir vasıta ile kentin diğer ucundaki üniversiteye varabilmektedir. Bu gibi gelişmeler kentin genişlemesini ve yayılmasını sağlayan önemli faktörler olmuştur.

Van'ın kentsel kapasitesi açısından önemli bir diğer faktör ise yukarıda değinilen zorunlu göç olgusudur. Çatışma sürecinin yoğun yaşandığı kentlerden biri olan Van, 1987-2003 yılları arasında olağanüstü hal ile yönetilmiş ve bu süreçte yaşanan çatışmalar, köylerin tahliye edilmesi ve bunun sonucunda da binlerce kişinin zorunlu olarak yerinden edilmesi kentin mekânsal, politik ve ekonomik yapısını da derinden etkilemiştir. Resmi kurumlar tarafından yeterli altyapı desteğinin sağlanamaması işsizlik ve yoksulluk oranlarında önemli bir artışa ve bunu takiben de kentte yaşayan farklı kimlik ve sınıflar arasında ciddi kutuplaşmalara yol açmıştır.[28] Van'da proje kapsamında görüşülen yerel aktörlere göre göç

27. Akköprü, E. 2019. "Coğrafi özellikleriyle Van". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"*. Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 19-39.
28. *A.g.e.*, s. 19-39.

ile beslenen gecekondulaşmanın artmasının sebeplerinden birisi de belediyenin kontrolünün merkezden dışarıya doğru gerçekleştirmesi yani kent merkezini kontrol altında tutarken çevreyi kaybetmesidir. 2011 Van depremi yeni bir imar yapılanması konusunda adım atılmasına ön ayak olmuş olsa da kentin kendine has özellikleri nedeniyle bu yapı dağınık olmuş ve örneğin Diyarbakır'daki Diclekent gibi tek bir bölge oluşmasına imkân tanımamıştır.

HDP'li aktivist, belediyeci ve siyasiler, 193 belediyeye kayyum atanmasını demokrasiye vurulan bir darbe olarak nitelemektedirler. Kayyumların aslında eşbaşkanlık sistemine doğrudan bir tepki olduğunu ve yapılan ilk icraatların da kadın daire başkanlıklarının ve kadın politikalarının bitirilmesi olduğunu dile getirmişlerdir. Yani kayyum süreci belediyelerden kadını tasfiye eden bir süreç olmuştur. HDP'lilerin de ifade ettiği üzere belediyelerdeki kadın kurumları kapatılmış, kadın el emeği pazarları son erdirilmiştir. El emeği pazarları kadınların evde yaptıkları ürünleri belediyenin kurduğu bu pazarlarda satarak hem sosyalleşebildikleri hem de ekonomik olarak kazanç sağlayabildikleri bir ortamdır. HDP'nin belediyecilik anlayışının klasik bir belediyecilik anlayışı olmadığı, altyapı kadar belki ondan da fazla üstyapının daha önemli addedildiğinin, sosyal politikaların öncelik taşıdığının ve bunun bir yaşam alanı haline geldiğinin altı çizilmiştir. Van'daki siyasi aktörler zaten HDP'nin özgür kadın özgür toplumdur ve özgür toplum demokratik ulustur, perspektifinden baktığının altını çizmektedirler.

Siyasi aktörlere göre HDP'li belediyelerin çalışma şartları ile kayyumlarınki arasında büyük fark vardır. Bir HDP belediyesi örneğin yol yapacaksa Jandarma, kaymakamlık ya da valilik tarafından pürüz çıkarılabilmektedir. HDP'liler belediyenin çok sıkı bir bir müfettiş denetiminden geçtiğini ve bu süreçte kabul edilen projelerin dahi kayyum döneminde tamamen tasfiye edildiğini belirtmişlerdir. Kayyumların belediyeyi bina ve rant olarak görüp içeride üretilen hizmeti ve onun halk nezdindeki anlamını görmezden gelmiş olması şiddetle eleştirilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, İpek-

yolu Belediyesi Van'ın hem merkez ilçesi hem de en büyük belediyesidir. HDP'li aktörler belediye olarak bütçesi dahil hazırlanmış olan hizmet binası ve kız öğrenci yurdu, kadın merkezleri gibi projelerin yer aldığı 12 çalışmanın durdurulduğunu dile getirmişlerdir. Bu projeler de daha çok sosyal politikaların hayata geçirilmesinin amaçlandığı, insanların sosyalleştiği yaşam alanları üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak kayyumlar halkla bütünleştiğini iddia etseler de aş dağıtma çalışmaları gibi topluma faydalı olan pek çok çalışmaya son vermişlerdir. Toplumsal aktörler de kayyumların kendilerini bu sürecin temsilcisi olarak görmesinden ve etrafında oluşturduğu güvenlik çemberinden dolayı halkın tedirgin ve tekinsiz hissettiğini dile getirmişlerdir. Siyasi ve toplumsal aktörler bu dönemin son yüz yıldır uygulanan politikalardan bağımsız olmadığını dile getirmekle birlikte, tek taraflı çatışmazlık olmayacağını sözlerine eklemişlerdir.

Van'da yerel kalkınma bağlamındaki en önemli dinamiklerden birisi Yüzüncü Yıl Üniversitesi'dir. Üniversitenin öğrencileri genel olarak Orta Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin alt ve orta sınıf çocuklarıdır. Gerek Van'da gerekse de diğer kentlerde yapılan saha araştırmalarında görülmüştür ki, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da doğup büyüyen gençler toplumdaki kutuplaşma nedeniyle artık ülkenin batısındaki üniversiteler yerine bölgedeki üniversiteleri tercih etme eğilimindedirler.

Yüzüncü Yıl Üniversitesi kentin ekonomisi bağlamında kendisine bir misyon edinmiş durumdadır. Üniversitenin kente en büyük katkılarından birisi de 2013 yılında faaliyete başlayan Teknokent'tir. 26 kişilik kapasitesi ile inşaattan tarıma, ilaçtan bilişim teknolojilerine dek farklı alanlarda çalışan firmalara kapılarını açmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere, İranlı dört firma da Teknokent'te çalışmaktadır. Ayrıca bölge ülkelerdeki üniversitelerle işbirliğine gitmeye çalışan üniversitenin kentin tam da eksik olan girişimcilik ruhuna verdiği destek Van'ın çatışma sürecinden çıkamasa da bu sarmaldan sıyrılmasına ekonomik, toplumsal ve psikolojik

olarak destek olmakta ve sonuçta kentte iyi şeylerin de olduğu inancını pekiştirmektedir.

Kürt sorununda kalıcı barışın sağlanması ve bunun için de öncelikle bir toplumsal mutabakata varılması için mutlaka bölgenin sosyolojik yapısına da bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda önemli noktalardan biri, bugün bölgede yönetici konumuna gelmiş insanların pek çoğunun yaklaşık 40 yıldır süren bu çatışma ortamında büyümüş olmasıdır. Olağanüstü hali kanıksamış, bir şiddet ortamı içinde yaşamlarını sürdürmüş olan bu kuşağın barış talebi son derece anlamlıdır. Uzun soluklu çatışma döneminin tek istisnası iki yıllık bir Çözüm Süreci'dir ve bu deneyim hafızalarda normal bir yaşamın nasıl olabileceği tahayyülünü hâlâ canlı tutmaktadır.

Van'daki yerel aktörlere göre, diğer kentlerde olduğu gibi bölgede kutuplaşmanın en keskin biçimde yaşandığı toplumsal katman gençlerdir. Çatışma ve zorunlu göçün tüm olumsuzluklarından etkilenerek büyüyen gençler Van'da kimlik siyasetinde keskinleşmekle birlikte Türkiye'nin batısındaki gençler gibi sakin ve orta sınıflaşmanın imkânlarından yararlandığı güvenli bir çevrede yaşamanın hayalini de kurmaktalardır. Van'da da gençler başta eğitim hakkının kesintiye uğraması gibi farklı hak ihlalleriyle karşılaşarak kentin en kırılgan gruplardan birisini oluşturmaktadır. Van'da eğitim alanında faaliyet gösteren aktörler sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte eğitime ara verilmesinin ve gençlere yönelik baskı politikalarının gençler üzerinde uzun süreli olumsuz sonuçlara ve bölünmelere neden olduğunu ifade etmektedirler.

Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında ise bilindiği üzere, bölgedeki kadınların özgürleşmesinde siyasi hareketliliğin tetikleyici bir rolü olmuştur. Kadınların eğitim ve çalışma hayatından önce politik alana adım atması dünyadaki pratikler açısından da bir istisna teşkil etmektedir. Kamusal alanda pek fazla öne çıkmayan kadınlar bu sayede hayata karışabilmişlerdir. Nitekim siyasete katılımın ardından bölgede kadınların eğitime ve çalışma hayatına katılımın yaygınlaşmaya başladığı hem siyasi hem de toplumsal aktörler tarafından dile getirilmiştir.

Siyasi aktörlere göre eşbaşkanlık sistemi sadece kadın ve erkeğin fiziki olarak bir arada olması değil, bütün toplumu eşit bir temsiliyete kavuşturması yani siyasetten aileye dek tüm toplumsal kurumlara sirayet eden eşit bir toplum cinsiyet tahayyüllüdür. Ancak son dönemdeki kazanımlar KHK'larla yaşanan ihraçlarla birlikte kaybedilmiş ve kadını eve döndürme süreci başlamıştır.

Van'da yaşayan Muşlu bir hukukçu kadının sözleri bu açıdan önemlidir: "Muş Van'a göre daha muhafazakâr bir kenttir. Kadın toplumsal hayatın her alanından koparılmış idi ancak şimdi, yaşamın içine girdiği ilk alan siyaset olmuştur. Bunda HDP'nin, daha önce farklı isimler almış olsa da, mücadelesi, topluma kattıkları ile halkın güvenini kazanmasının büyük payı vardır. Bu sayede yasal Kürt siyasi hareketine katılan kadınların ardından yavaş yavaş kız çocukları okula gönderildi, çalışma hayatına katıldı. Bu durum benim ailem başta olmak üzere toplum içinde büyük bir değişime yol açmaya başladı. Benden bir kuşak öncesi belki şehre bile inmemiştir ama bu kadar hızlı bir ilerleme olduysa bunun sebebi kadınla erkeğin politik alanda beraberce, omuz omuza mücadele edebileceğini görmeleridir." Kısacası, modern dönemde siyaset eğitim ve çalışma hayatının ardından kadının gireceği bir alanken tam tersi olmuş ve kadın politik alan üzerinden özgürleşmiştir.

Van'daki belediyeler içinde dört kadın eşbaşkan 2016 yılında ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) süreci başladıktan iki ay içerisinde önce görevden alınmış ve ardından tutuklanmışlardır. HDP'li kadın siyasetçiler kadınların kendi örgütü olduğunu, kadınların HDP ve DBP'de erkeklerle eşit biçimde yer almalarına rağmen öncelikle kendi kadın örgütlerine bağlı olduklarını belirtmişlerdir. Kadınlar bu örgütlerde kendi politikalarını tartışır, sürecin değerlendirmesini yapar, kadın bakış açısıyla politikalarını üretir ve oradan çıkarak hangi kurumda görev alıyorlarsa, ister HDP ister belediye meclisi ya da STK, kendi politikalarını oradaki erkeklere rağmen ya da erkeklerle birlikte yürütmeye çalışmaktadırlar. Bu sisteme yönelik olarak başlatılan tasfiye hareketi bölgede doğal olarak ideolojik olarak nitelendirilmektedir. Bir STK

temsilcisi kadın aktivist "hükümetin politikası kadınların evde oturması, çocuk yapıp kocalarına ve onların ailelerine bakması üzerine kurulu. Sadece kermes gibi hiyerarşik ve filantrofik bir iş yapalım isteniyor" demektedir. Oysa kadın çalışmaları yapan STK'lar hele de Van gibi daha muhafazakâr bir düşünce iklimine sahip kentlerde çok önemli işlevlere sahiplerdir. Kadınlar STK'lara sadece bir kez değil sürekli gidiyor, pek çok sorunu oradan aldıkları destek ile çözmektedirler. Bu aynı zamanda kentte farkındalığı olan kadınlar için de aynı dili konuşabildikleri, ortak iş yaptıkları bir alandır ki, bunu OHAL sonrası tamamen kaybetmişlerdir. Görüşmeciler kapatılan kadın STK'larında güvenlik güçlerinin kurum arşivinden posterlere dek her şeyi aldıklarını ve kentteki kadın hareketinin hafızasını silmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. 1980'lerde ve 1990'larda aynısının yaşandığını ama o dönemde bunun çok daha açık biçimde yapıldığını; şimdi ise özgür gibi yaşandığını ama aslında özgür olunmadığını dile getirmişlerdir. Farklı kurumlardan ve yaklaşımlardan olan kadınlar Kürt siyasi hareketinin kadını özgürleştirdiği konusunda hemfikirdir. Bu sayede Van'da çatışma dönemi öncesinde kadın otobüs şoförüne ya da kadın zabıta memuruna rastlamak mümkün olabilmiştir. Görüşmecilere göre eşbaşkan olan kadının statüsü aile içinden başlayarak toplum içerisinde değişmektedir ve bu durum köyde yaşayan kadınlar dahil hepsini olumlu biçimde etkilemekte ve örnek teşkil etmektedir. Kısaca Kürt hareketi içerisinde bölgedeki kadın özgürlük hareketi toplumsal iktidar ilişkisini aşağıdan yukarı değil tam tersi yönde çözmeye başlamıştır.

Van'da ve bölgenin diğer tüm kentlerinde kadınlar ve çocuklar yoksulluktan, işsizlikten ve çatışmadan en çok etkilenen toplumsal gruptur. Örneğin görüşmeciler kadınların çatışmaların yoğun olduğu dönemlerde aile içi şiddet karşısında karakola ya da jandarmaya gitmekten çekindiklerini dile getirmişlerdir. Kocasından şiddet görse de asla karakola gitmedikleri, küçük-büyük tehdit dengesini gözettikleri ama sonuçta mağdur olduklarını dile getirilmiştir. Kadın ile ilgili STK'larda çalışan kadınlar AK Partili kadınlar ile HDP'liler

arasında kutuplaşma olduğunu, birbirlerinden uzak durduklarını söyleseler de yaşanılan kötü tecrübelerin birbirinin aynı olduğunu belirtmişlerdir.

Van, bölgedeki pek çok kentte olduğu gibi kadınların ekonomik yaşamda biraz daha geri planda olduğu kentlerden birisidir. İş Kadınları Derneği ya da Van Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde bir kadın girişimciler grubu gibi oluşumlara rağmen kentteki kadın ekonomik aktör sayısı oldukça azdır. Kadınların çalışma hayatında aktif olarak rol alması ise son beş, altı senede mümkün olabilmiştir. Kadının çalışma hayatına girmesinde bir engel olmamasına rağmen iş kurmak için yeterli ve gerekli bir sermaye birikimine sahip olmamaları kadınların en büyük engelidir. Van'da kadın istihdamı daha çok tekstil sektöründe ya da mağazalar gibi hizmetler alanındadır.

Çocuklar, Gençler ve Kutuplaşma...

Çatışma dönemlerinde ilk önce etkilenen haklar arasında eğitim ve sağlık hakkı gelmektedir. Siyasal şiddetin yükseldiği dönemde uygulanan sokağa çıkma yasakları eğitim yasağı, gençleri korkutma, sindirme, ajanlaştırma, kültürsüzleştirme gibi baskı araçlarını da ortaya çıkarmaktadır. Görüşmeciler Van'da siyaset ile ilgili olan gençlerin artık tamamen suskunlaştığı ve bu konuda konuşmaktan çekindiğinin gözlendiği dile getirmişlerdir.

Van'da gençler ve eğitimle ilgili bir diğer konu ise yukarıda değinildiği üzere imam hatip liselerinin giderek yaygınlaşmasıdır ki görüşmeciler bu liselerin dolmadığını ama her mahalleye bir yenisinin eklendiğini dile getirmişlerdir. Görüşmeciler oldukça muhafazakâr olan Van da bile merkezden gelen dinsel eğitime tepki olduğunu ifade etmişlerdir.

Ekonomik aktörler normalleşme süreci bağlamında en önemli engellerden birinin toplumsal zeminden çok siyaset diline egemen olan kutuplaşma söylemi olduğunu düşünmektedir. Oysa görüşmecilerin dile getirdiği üzere ötekileştirme de öğrenilen bir şeydir; ailede, okulda ya da medya kanalıyla ötekileştirmenin dili öğrenilir ve benimsenerek

kullanılır. Bu ötekileştirici söylemin Türkiye'nin doğusu ile batısı arasındaki fikir ayrılığını gittikçe derinleştirdiği ifade edilmektedir. Bu durum bölge halkını tedirgin etmektedir çünkü kendilerinin potansiyel suçlu olarak görüldüklerini belirtmişlerdir. HDP'li aktörler ve akademisyenler bu ötekileştirici dilin aileden, medyadan, okuldan öğrenildiğinin altını çizip bunun bir an önce değişmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Van'da ve diğer kentlerde mülakat yapılan herkes kutuplaşma ve ötekileştirme nedeniyle bölgedeki ailelerin artık çocuklarını Batı'daki üniversiteler yerine buradakilere göndermeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Van'daki HDP'li ve ekonomik aktörlere göre normalleşme sürecinin fiili olarak geri gelebilmesi için kutuplaşmadan ziyade kapsayıcılık söyleminin benimsenmesi gerekmektedir. Bu sayede ilişkilerin ve yatırımların canlanması da sağlanacaktır.

Yerel yönetim ve yönetişim alanında Van'daki yerel aktörlerin vurgu yaptığı konulardan birisi de, doğa ve tarihsel zenginlikleri ile Van'ın turizm faaliyetlerinden yararlanabilecekken bu konuda atıl kaldığıdır. Bir diğer önemli konu ise 3.202 km^2'lik yüzey alanı ile Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü'nün iklim değişikliğini ve çevre kirliliğinin etkilerine açık olması ve hatta bunların olumsuz sonuçlarının görünmeye başlamasıdır. Göl, dışa akışının olmaması ve dolayısıyla kendisini yenileyememesi nedeniyle hızla kirlenmektedir. Özellikle 1990'lardan sonra kırdan kente zorunlu göçler ve altyapı yetersizliği nedeniyle atıklar, büyük oranda göl ve derelere boşalmaktadır. Bu durum bölgede ciddi bir çevre sorununa neden olmaktadır.[29] Son derece önemli coğrafi özellikleri olan Van'da doğal yaşam dengesinin sürdürülebilir olması kentin öncelikleri arasındadır.[30]

Yerel Aktörlerin Çözüm Önerileri ve Eleştirileri

Van'daki siyasi, ekonomik ve toplumsal aktörlerin yeni bir normalleşme sürecine ivedilikle dönülmesi konusunda

29. Akköprü, E. 2019. "Coğrafi özellikleriyle Van". *Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum "Dünyada Van"* Editör: Çağlayan, E. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 19-39.
30. *A.g.e.*, s. 19-39.

hemfikirdirler. Kendilerini arafta hisseden halkın yeniden gündelik yaşamına dönme isteği özellikle iki senelik çatışmasızlık sürecinin ardından oldukça canlıdır.

Normalleşme sürecine geri dönülmesi için Ortadoğu ve özellikle Suriye'de bir çözüme gidilmesi gerektiği yani Kürt sorununun artık bölgeselleştiği ve bu çerçevede çözülmesi gerektiği görüşü hâkimdir. Suriye sorunu ve Van açısından özelikle İran meselesi Türkiye içindeki normalleşme sürecine geri dönülmesi açısından belirleyicidir.

Diğer yandan Abdullah Öcalan'ın infaz rejiminin değişimi de normalleşme sürecine dönüşte en önemli şartlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Bir diğer konu ise sürekli bastırıldığı düşünülen karşılıklı diyalog kanallarının açılmasıdır. HDP'li bir kadın siyasetçi şunları söylemiştir: "Ben terörist değilim, 21 yıllık evli, iki çocuk annesi bir kadınım. 10-15 yıldır bu mücadelenin içinde kadın olarak, hatta önce kadın kimliğimle bir mücadele yürütmeye çalışıyorum ama ne yazık ki terörist olarak lanse ediliyorum. Batı ve doğudaki insanların birbirini anlamaya çalışması lazım." Görüşmeciler tarih boyunca Kürt kenti olan Van'ın aynı zamanda Türk kenti olduğunu, onlara da ev sahipliği yaptığını dile getirmişlerdir. Tüm ötekileştirme politikalarına karşın kentte kültürel benzeşme ve iç içe geçmişlik olduğu konusunda görüşmeciler hemfikirdir. Yine de kesif bir karamsarlık bölge halkının aklına ve yüreğine çökmüştür. Son dönemde bölgede yaşanan çatışma sürecinin ağır olduğunu, özellikle batıda gündelik yaşamdaki ayırımcı politikaların güçlendiğini dile getiren görüşmeciler de vardır. Hatta "ya sev ya terk et" politikasının uygulandığını ve bunun da insanları kırdığı dile getirilmiştir. Oysa HDP'nin siyasetinin birlikte yaşam olduğu ve bununla birlikte çevreden toplumsal cinsiyete bütünlüklü bir sistem önerdiğini eklemektedirler. AK Parti'nin ise bunun tam tersi olan başkanlık sistemini önerdiği ve çatışma noktalarından birinin de bu olduğu iddia edilmektedir. Özellikle HDP'nin oy oranını %13'e çıkarmasının önemli bir kırılma noktası olduğunun altı çizilmiştir. Bölgede yarattığı coşkuya rağmen HDP de eleştiri

oklarına hedef olmaktadır. HDP'li aktörlere göre HDP'nin bu süreçteki en önemli rolü örgütle devlet arasındaki iletişimi sağlayan arabuluculuk idi. Bunun için bir heyet oluşturulmuş ve İmralı-Kandil-Ankara arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak HDP bu arabuluculuk görevine saplanmış, sanki süreç içerisindeki tek görevi ve sorumluluğu buymuş gibi davranılmıştır. Müzakere sürecindeki arabuluculuk rolü önemli ve anlamlı bulunmakla birlikte toplumsal ayağının örülmesi için HDP'nin ayrı bir çalışma yürütmesi gerektirdiği belirtilmektedir. HDP'nin süreci biraz devletin kontrolüne bıraktığı düşünülmektedir.

Diğer yandan Van'daki yerel aktörlere göre Kürt sorunu çatışma ve silahla çözülecek bir sorun değildir. Akil insanlar heyetinin oluşması bile üç beş ay boyunca tartışılırken Türkiye zaman kaybetmiştir. Oysaki bu beklenmeden HDP kendisi inisiyatif alabilirdi. DEAŞ'ın yaptığı saldırı sonucu 100'den fazla kişinin öldüğü Ankara'daki Barış Yürüyüşü aslında Çözüm Süreci döneminde yapılabilirdi görüşü de dile getirilmiştir. Görüşmecilere göre bu sayede Ankara günün birinde "masa da yok, mutabakat da yok" dediğinde bu sürecin bitmesi söz konusu olmazdı. HDP'nin süreci büyük ölçüde Ankara'ya bırakmış olması yerine sadece arabuluculuk değil barış siyasetinde daha güçlü durabilmesinin daha faydalı olacağı dile getirilmiştir.

Ayrıca Van'daki görüşmeciler barış imzacıları için "Binin üzerinde akademisyenin böyle hassas bir konuda imza atacak cesareti gösterebilmeleri aklımıza gelmezdi, biz bunu parti olarak fark edememişiz" demişlerdir. Kısacası Van'daki siyasi aktörler Çözüm Süreci'nin toplumsal ayağının oldukça zayıf olduğu dile getirilmiştir.

Van İçin Öneriler ve Sonuçlar

Bölgenin ikinci büyük merkezi olan Van için ulaşılan öneri ve sonuçlar aşağıdaki gibidir:

> Van gibi yapısal eşitsizlik ve gelişmişlik sorunu yaşayan ve bunun kimlik politikaları ile birleşerek çatışmaya

dönüştüğü bir kentte, öncelikle kapsayıcı büyüme ve insani gelişme politikalarının bir kamu ilkesi olarak benimsenmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Van'daki ekonomik aktörler kapsayıcı büyüme konusunda 2013-15 yılları arasında geçirilen çatışmasızlık sürecinin hafızalardaki tazeliği ile ekonomik anlamda önemli adımlar atmaktadırlar. Ancak işsizliğe ve eşitsizliğe kalıcı çözüm bulacak kapsayıcı büyümenin sağlanabilmesi için kamu desteği gerekmektedir.

Van'daki ekonomik aktörler Türkiye'nin 2000'lerdeki siyasi atmosferine özlem duyduklarını ifade etmektedirler. İki yıllık çatışmasızlık döneminin hafızalardaki canlılığı ile geniş katılımlı bir toplumsal mutabakatın yeniden tesis edilmesinin ancak o dönemdeki politikaların yeniden benimsenmesiyle mümkün olabileceği görüşünü paylaşmaktadırlar.

Saha araştırmaları normalleşme sürecine geri dönülmesinde mutlaka ikna yönteminin kullanılması gerektiğine işaret etmektedir. Van gibi aşiret ağlarının toplumsal yapıda etkili olduğu kentlerde bugün artık insanların kendi kararlarını verme eğiliminin güçlendiği gözlenmektedir. Bu kapsamda yereldeki aktörler tarafından ikna yönteminin etkili olması için bazı önerilerde bulunulmuştur:

a) Kayyumlar yerine seçilmiş olanların en kısa sürede görevlerine geri dönmeleri istenmektedir.
b) Kamu personelinin ve özellikle yöneticilerin halkla daha yakın ilişki kurması gündelik yaşamın normalleşmesi açısından önemlidir. Çatışma süreci kentin mekânsal manzarasını değiştirmiş ve eskiden kent merkezinde yaşamla iç içe olan devlet kurumları bugün güvenlik duvarlarının ardına çekilmiştir. Ayrıca kent merkezindeki güvenlik güçleri ve araçları gündelik hayatı olumsuz etkilemektedir. Tüm bu unsurlar devlet yetkilileri ile kent sakinlerinin diyalog zeminini tamamen ortadan kaldırmaktadır.

c) Yerel aktörler kamuda "özel bölge müdürleri" gibi ara kadroların oluşturulmasının da fayda sağlayabileceği görüşündedirler. Yönetici teşvikleri ya da özel bölge müdürleri gibi ara kadrolar, bölgeyi tanımayan vali ve kaymakamla halk arasına resmi iletişim kanalları açılmasına katkı sağlayacaktır.

Kadim bir sınır kenti olan ve tarihsel olarak Anadolu, Kafkaslar ve İran gibi birden fazla bölgenin toplumsal ve iktisadi etkileşim alanının kesişim noktasında yer alan Van, sürdürülebilir barış inşası ile beraber yürütülmesi gereken sürdürülebilir kalkınma sürecinde ciddi bir potansiyele sahiptir. Kentin neredeyse kendisi gibi kadim olan kalkınma sorunu çatışma sürecinde kimlik siyaseti kadar önemli bir role sahiptir. Kentin ekonomik aktörleri bu sorunları yenme konusunda istekli, hevesli ve sebatkâr olmakla birlikte sürdürülebilir barışın ve kalkınmanın tesisi için onlar kadar Ankara'nın ve Türkiye'nin farklı bölgelerindeki insanların kutuplaşmadan hızla uzaklaşarak buna inanması ve katkı sağlaması gerekmektedir.

Mardin

Bir tel çektim Mardin'den
Bir ah çektim derdinden
Babisor suyu gibi
Yaş gelir gözlerimden[1]

Mardin'in taş evlerinin sarımsı duvarlarının arasından geçip dar sokaklarda yürüdüğünüzde tarihin sesi kulağınıza fısıldar. Burası dünya tarihinin başladığı yerlerden birisidir. Burası Mezopotamya'dır, kenttir, insandır, berekettir, farklı diller ve seslerdir, hilal, haç ve yıldızdır... Bu güçlü ve derin mirası gelecek nesillere bırakmak elbette ki Mardinlilerin elindedir. Bu proje çerçevesinde yapılan araştırmada bu mirasın kıymeti yeniden hissedildiği gibi onu bekleyen tehlikeler ve içinde bulunduğu kırılgan durum da gözlenmiştir. Çözümün anahtarı ise sivil toplumun bir araya gelerek kentin tarım gibi kadim kültürel ve iktisadi geleneklerine sahip çıkarak sürdürülebilir ve yerelin sesini yansıtan çözümler üretebilmesi, toplum ve ekonomiyi harmanlayabilmesidir. Tüm bunlar yaşanan çatışma sürecinin çözümü için yeterli gelmese de mutlaka atılması gereken adımlardır. Üstelik bu adımlar kentteki yaşam kalitesini yükselterek tüm Mardinliler için bir direnme noktası teşkil edecektir.

Mardin'in Sırrı...

Mardin yüzyıllardır farklı kültür ve dinsel inançtan insanın bir arada yaşamayı başarabildiği bir kenttir. Bu kapsamda

1. "Bir Tel Çektim Mardin'den" türküsü, İzzet Altınmeşe.

farklı dinlerin belirleyici olduğu bir kent özelliğine de sahiptir: Müslüman Araplar, Kürtler, Türkler; Ortodoks, Katolik ve Protestan Süryani, Ermeni ve Keldaniler; Ezidi Kürtler; Kafkas göçmeni Çeçenler. Mardin bu kadar farklı kimliğin bir arada yaşamasını coğrafi konumuna ve ekonomik faaliyetlerine borçludur; nitekim Mardin bölgesi, insanlık tarihi boyunca önemini korumuş bir coğrafyada, tarihsel ticaret yollarının ve kültürel ilişki ağlarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Mardin, kuzeyinde uzanan Güneydoğu Toroslar ile güneyindeki Arabistan platformunun kesiştiği alanda yer almaktadır. İl sınırlarının büyük bir bölümünü "Mardin-Midyat Eşiği" denilen alanı kaplamaktadır. Tarımın doğduğu "Bereketli Hilal" bölgesinin içinde bulunan Mardin yöresi, güneyinde uzanan Mezopotamya ile kuzeyindeki Diyarbakır platosu arasındaki tek geçiş noktasıdır. Coğrafi olarak Mardin Eşiği, tarihsel olarak Tur Abdin bölgesi adıyla da anılmaktadır (Sarı, 2010). MÖ 4500'den başlayarak klasik anlamda bir yerleşim alanı olan Mardin, Subari, Sümer, Akad, Babil, Mitaniler, Asur, Pers, Bizans, Araplar, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı dönemine ait birçok yapıya ev sahipliği yapmaktadır. Bir yerleşim birimi olarak kayıtlara ilk kez 4. yüzyılda geçmiş olan Mardin bu tarihten itibaren bölgenin karakteristiğini yansıtan çokkültürlü bir ticaret ve tarım merkezi olarak anılmıştır. Son iki yüzyılda ise bütün dünyayı dönüştüren gelişme ve dinamiklerin neticesinde oluşan yeni kültürel ve politik sınırların etkisiyle kent eski önemini yitirmiştir. Bunda çokkültürlü yapısının geçmişe kıyasla daha sönük bir yapıya dönüşmesi büyük ölçüde etkilidir. 19. yüzyıldan başlayıp günümüze kadar süren göçlerden dolayı Mardin'de gayrimüslim cemaatler olan Süryani, Ermeni ve Keldanilerin sayıları oldukça azalmıştır. Bugün artık merkezde yaklaşık olarak 60 Süryani ve beş ya da altı Ermeni ve/veya Keldani ailenin yaşadığı tahmin edilmektedir.[2]

Mardin'in Müslüman nüfusunu ise ağırlıklı olarak Kürtler, Araplar ve Türkler oluşturmaktadır. Kürtlerin büyük kısmı köylerde yaşarken, 1960'lar ve özellikle 1980'lerin ortaların-

2. Sarı, E. 2010. *Mardin'de Kültürlerarasılık: Kültür, Kimlik, Politika.* İstanbul, İletişim Yayınları, s. 38-43.

dan itibaren il merkezine ve ilçelere göçerek kentin ağırlıklı nüfusunu oluşturmaya başlamışlardır. Merkeze göçenlerin büyük bir bölümü ise kent çeperlerindeki mahallelerde yaşamaya başlamışlardır. Çoğunluğu Şafii mezhebine mensup olup Kırmançi lehçesi konuşan Kürtlerden, kırsal ile olan bağını koparmayanlar aşiret ilişkilerini de korumaktadırlar.[3]

Bugün Mardin, bu değişen demografik yapısı ile birlikte kültürel mirasını koruyabildiği için hâlâ Türkiye'deki kültür turizminin merkezlerinden birisidir. Ancak diğer taraftan bu çokkültürlü ve egzotik kent portesinin yerini bugün kent ekonomisinin canlılığını silikleştiren, kapsayıcı ekonomik kalkınma ve insani gelişmenin yavaşlamasına neden olan kentsel ve bölgesel çatışmalar hâkim olmaktadır.

Ekonominin Siyasallaşması

Mardin'de ekonomik faaliyetler ağırlıklı olarak tarıma, kamu hizmetlerine ve ulaştırma ile haberleşme hizmetlerine dayanmaktadır. Bu üç sektörün kent ekonomisi içindeki ağırlığı %75 iken sanayi ve ticaretin payı ise %17'dir. Mardin sanayisinin büyük kısmını tekstil ve gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmeler oluşturmakta, 70'e yakın sanayi işletmesinin %63'ü bu sektörlerde faaliyet göstermektedir. Mardin bir sınır kenti olduğu ve tarihsel olarak ticaret yolları üzerinde bulunduğu için dış ticaretin kuvvetli olması beklenirken bölgedeki siyasi istikrarsızlık ekonomik faaliyetleri oldukça zayıflatmıştır.[4] Mardin merkezde ve çatışmaların yoğun yaşandığı Nusaybin'de ekonomik aktörlerle gerçekleştirilen görüşmelerde özellikle Suriye'deki savaş nedeniyle Nusaybin sınır kapısının kapalı olmasından dolayı ağır ekonomik kayıpların oluştuğu belirtilmiştir. Nitekim Nusaybin'deki görüşmecilerin temel talepleri arasında sınır kapısının en kısa sürede açılması öne çıkmaktadır. Ekonomik aktörler sadece Suriye değil, Irak'ın da kaybedildiğini ve İran'ın ticarette Türkiye'nin yerini aldığını belirtmişlerdir. Görüşmeciler

3. Sarı, E. 2010. *Mardin'de Kültürlerarasılık: Kültür, Kimlik, Politika.* İstanbul, İletişim Yayınları, s. 127-129.
4. *A.g.e.*, s. 121.

Türkiye'nin bu coğrafyadaki gümrük kapıları kapanırken İran'ın sürekli yenilerini açtığını, Türkiye'nin bir an evvel bu iki ülkede ticari ve ekonomik faaliyetlere yeniden ve ivedilikle başlaması gerektiğinin altını çizmektedirler. Suriye İç Savaşı ile bölgedeki dengelerin değişmesiyle derin bir toplumsal ve ekonomik istikrarsızlık kentte kendini önemli biçimde hissettirmektedir.

Mardin'de sanayileşme 1960'lı yıllarda devlet eliyle kurulan sanayi tesisleri ile başlamıştır. Bu tesislerin en önemlileri Mardin Çimento Fabrikası, Güneydoğu Anadolu Fosfatları Mazıdağı İşletmeleri, Kızıltepe Yem Fabrikası, Mardin Boru Fabrikası ve Mardin Kireç Fabrikası'dır. Bugün Mardin'in ticaret ve sanayi merkezi Organize Sanayi Bölgesi'nin de kurulduğu Kızıltepe ilçesidir. Bu sebeple saha araştırması kapsamında Kızıltepe de ziyaret edilmiş ve gerçekleştirilen görüşmelerde ekonomik istikrarsızlık ve sınır kapısının kapalı oluşundan doğan sorunlar dile getirilmiştir. Un ihracatında Türkiye'de birinci sırada yer alan Mardin bu ihracatın %65'ini Irak'a gerçekleştirirken sınır kapılarının kapatılmasıyla bir sene içerisinde 20 milyar doları bulan ticaretin azaldığı belirtilmiştir. Ayrıca geçtiğimiz kış mevsiminde ülke içerisinde ekmek fiyatlarının artmaması gerekçesiyle de yine tırların kapıda kaldığı ve bundan dolayı da sanayicinin zarar gördüğü ifade edilmiştir. Diğer yandan bölgesel çatışma nedeniyle sınır kapılarının kapanması, GAP projesinin tamamlanmaması, çatışmaların yeniden başlaması ve ekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkması ile olanakların mevcut olmasına rağmen üretim faaliyetlerinin ciddi biçimde zarar gördüğü dile getirilmiştir.

Mardin ekonomik alanındaki sivil toplum kuruluşları ve işinsanlarının altını çizdiği noktalardan birisi de ekonominin siyasallaşmasıdır. Ticaret alanında daha da bariz olarak hissedilen ve kayyum döneminde daha da çok desteklenen tekelleşme dalgasının yerel aktörleri etkisiz bırakması Mardin'in ekonomisine zarar vermektedir. Özellikle büyük marketlerin küçük yerleşim birimlerine kadar girmesi küçük ve yerel üretici ile esnafı devre dışı bırakmaktadır. Bu da halihazırda

GAP'ın açılamamasından dolayı hâlâ tarlalara akmayan suya hasret kalan, elektrik faturasını ödemekte zorlanan köylünün pazara açılma şansını kapatmaktadır. Tüm pazarlık zinciri tüccar üzerinden yürümekte olup çiftçinin pazarlık gücü de kırılmaktadır.

Gerek sanayi gerekse de tarım gibi farklı alanlarda başka başka sebeplerden dolayı ortaya çıkan sorunlar ise ne yazık ki sağlıklı bir biçimde ifade edilememekte ve eleştirilememektedir. Aslında sadece toplumsal ve siyasi aktörler değil ekonomik aktörler de mevcut sisteme eleştiri getirip sorunlarını ifade ettikleri takdirde terör örgütü üyesi olma suçlamalarıyla karşı karşıya kalabilecekleri endişesini taşıdıklarını belirtmişlerdir. Nitekim yapılan görüşmelerde de bu endişenin izleri görülmüştür.

Kent ekonomisinde ilk sırada bulunan tarımda Mardin'in yaklaşık 8.891.000 dekarlık arazisinin sadece 3.854.790 dekarı üretim için kullanılmaktadır. Bu alanların hemen hemen tamamına yakın bir bölümü tarla tarımında kullanılmaktadır. İlin güneyindeki Mezopotamya Ovası geniş fakat susuz bir yapıya sahiptir. Toplam tarım arazisinin %36,1'i sulamaya elverişli olup, bunun da yaklaşık olarak %46,9'u sulanabilmektedir. Tarım arazisi sulamalarının küçük bir kısmı devlet sulaması ile geriye kalanı ise halkın imkânlarıyla gerçekleşmektedir. GAP kapsamındaki sulama projelerinin tamamlanmasından sonra il genelinde sulama yapılan tarım arazisinin yaklaşık olarak 2.040.000 dekara ulaşması beklenmektedir (Mardin Ticaret ve Sanayi Odası, 2019). Kentin kalkınması için kooperatifleşmenin önemini vurgulayan görüşmeciler uzun süredir Birlemiş Milletler fonlarıyla gerçekleştirdikleri üretimin ilk zamanlar İŞKUR, Çalışma Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı tarafından da desteklendiğini belirtmişlerdir. Ancak belediye yönetimine kayyum atanmasıyla birlikte siyasetin ön plana çıktığı ve bu gibi yatırımların aksadığı ifade edilmiştir. Projenin saha araştırmasında ortaya çıktığı üzere Mardin'de de kayyum yönetimlerine yönelik en önemli itirazlar liyakat esasının benimsenmemesi olarak dile getirilmiştir. Ayrıca belediyeler tarafından yöneltilen "Kürtlerle beraber misin?" sorusunun,

ayırımcılık algısının yerleşmesine ve yılgınlığa sebep olduğu dile getirilmektedir. Oysa Mardin gibi Mezopotamya coğrafyasındaki bir kentte normalleşme sürecinin de anahtarı olan kültürel ekonominin güçlendirilerek yerel kalkınmanın sağlanması iki senelik çatışmasızlık sürecinde de görüldüğü üzere kentin ve bölgenin çıkış noktalarından birisidir.

Türkiye'de kırk yılı aşkın süredir devam eden Kürt sorunu ülke ekonomisini de yerel ekonomiyi de derinden etkilemiştir. 2013-15 yılları arasında yaşanan iki yıllık çatışmasızlık süreci ise tüm bölgede ekonominin canlandığı, kentleşme ve orta sınıflaşmanın arttığı bir dönem olmuştur. Kalkınma Bakanlığı'nın 2013 Yatırım Programı çerçevesinde hazırladığı "Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı" listesinde Mardin 1,458 milyar liralık yatırımla üçüncü sırada yer almıştır. Ancak sürecin bozulması "Hendek ya da Şehir Savaşları" olarak adlandırılan ve çatışmanın bu sefer kente taşındığı dönem içinde Mardin yine göç vermiş, işsizlik artmış, ekonomik canlanma sona ermiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) "İşgücü İstatistikleri 2017" verilerine göre ise %26,9 ile Mardin'in içinde yer aldığı TRC3 bölgesi (Mardin-Şırnak-Siirt-Batman) işsizliğin en yüksek olduğu bölge olmuştur. En düşük istihdam oranına sahip olan bölgede, yine %28,2 ile Mardin'in yer aldığı bölgedir. Kentteki işsizlik arasında ise genç işsizliği oldukça yüksektir. Gençler arasında %30'lara varan işsizlik rakamları iyi bir eğitimden de yoksun kalmış bu gençlerin hayatının normalleşmesine ciddi bir biçimde engel olmaktadır. Diğer taraftan özellikle Kalkınma Ajansları üzerinden kentteki yatırımlar da desteklenmektedir. İzmir'deki bir firmanın Mardin'de açacağı tekstil fabrikası ve bir İtalyan şirketin girişimiyle kurulacak olan çağrı merkezi kentte heyecan yaratmıştır. Görüşmeciler çağrı merkezindeki bin kişilik iş için 6 bin kişinin başvurduğunu ifade etmişlerdir. Bu tek bir örnek bile kentin yatırıma ne kadar ihtiyaç duyduğunu en açık biçimde göstermektedir.

TÜİK'in 2018 yılı araştırmasına göre 10 ilçesiyle birlikte Mardin'in toplam nüfusu 829.195 kişidir. Kentin en kalabalık ilçesi ise yukarıda bahsedildiği üzere ekonomik faa-

liyetlerin en yoğun olduğu Kızıltepe'dir ve nüfusu 252.656 kişidir.[5] "Hendek ya da Şehir Savaşları" olarak adlandırılan dönemde Mardin 17.384 kişi ile en çok göç veren üçüncü il olmuştur. Kent içindeki çatışma Mardin içinde daha çok Saraçoğlu mahallesinde yoğunlaşmakla birlikte esas olarak Nusaybin'de yaşanmıştır. Bu dönemde kentin en fazla göç veren ilçe-si Nusaybin'dir. Göç eden aile sayısı 6.858 olarak belirlenmiştir. Buna karşın en çok göç alan ilçeler sırasıyla 2.577 aile ile Artuklu, 2.016 aile ile Kızıltepe ve 1.980 aile ile Midyat'tır. İç göç hareketliliği gösteren toplam aile sayısı 8.839 olup, bunlardan 1.694'ü geri dönmüştür.[6] Bu kapsamda Mardin'deki çatışmaların merkezi olan Nusaybin ziyaret edilerek yerel aktörlerle ekonomik ve toplumsal kayıplar görüşülmüştür. Nusaybin'deki görüşmeciler için en temel sorun yıkılan evlerin yeniden inşasının hâlâ gerçekleşmemiş olmasıdır. Devlet desteği ile kirasını karşılayan ve geçici evlerde barınan vatandaşların mağduriyetleri ilçedeki işsizlik nedeniyle de artmaktadır. Nusaybin'deki yerel aktörlere göre yaşanan göç ve işsizliğin bir diğer kaynağı ise Suriye sınır kapısının kapalı olmasıdır. Görüşmeciler, 2011 yılından beri hem ilçenin hem de kentin can damarı olarak nitelendirdikleri sınır kapısının kapalı olmasının ağır ekonomik kayıplara neden olduğunu ve bunun kısa sürede giderilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Sınır kapısının Türkiye'nin diğer sınır kapıları gibi açık olmaması bölgenin iş çevreleri tarafından ekonomik ayırımcılık olarak algılanmaktadır. Nusaybin için üç yıldır organize sanayi bölgesi taleplerinin olmasına karşın sonuç alamadıklarına dikkat çekmektedirler.

Bir kentin ekonomik faaliyetlerinin olabilmesi için elbette orada sağlık ve eğitim olanaklarının da bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda Nusaybinliler sağlık hizmetleri için

5. https://www.nufusu.com/il/mardin-nufusu

6. Özel Tümer, D. "Hendeğin bilançosu: Nüfusun % 22'si göç etti". Al Jazeera. http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hendegin-bilancosu-nufusun-22si-goc-etti Son erişim tarihi: 26 Şubat 2019.Bu konu ile ilgili olarak ayrıca:
http://www.mardinarena.com/haber-mardin-en-cok-goc-veren-3-uncu-il-oldu-30201.html
http://nusaybintso.org.tr/site/dosyalar/Mardin_istatistik.pdf

Mardin, Batman ve Diyarbakır'a gitmek zorunda kaldıklarına ve yeterli doktor bulunmadığına dikkat çekmektedirler. Nitelikli doktor ve öğretmenin bölgelerinde görev yapmak istemediğini ve dolayısıyla da çoğu zaman yalnızca stajyerlerin göreve geldiğini belirten görüşmeciler, maddi durumu iyi olmayanların diğer ilçe veya kentlere gidemediğini vurgulayarak, bunun ilçede bir ayırımcılık olarak algılandığına dikkat çekmektedirler. Nusaybin'de yaptığımız saha araştırmasında tüm bu olumsuz sonuçların hâlâ giderilmemiş olduğu gözlemlenmiştir.

İlçe girişinde güvenlik noktasının bulunması ve arama yapılmasının güvenlik için önemli olduğunu vurgulayan görüşmeciler, dışarıdan böyle algılanmadığını ve bu nedenle işlerinin olumsuz etkilendiğini ifade etmektedirler. Görüşmeciler, güvenliğin sağlanamamış olduğu izlenimi nedeniyle yatırım yapılmadığını, yıllardır iş yaptıkları kurum ve/veya kişilerle artık çalışamadıklarını ve bankalardan da bu belirsizlik nedeniyle kredi alamadıklarını belirtmektedirler. Nusaybin'deki küçük işletmeler ise 50 TL'lik bir desteğin bile önemli olduğunu belirterek hiçbir maddi yardım almadıklarını ifade etmektedirler. Çatışma sürecinden Nusaybin gibi etkilenen Cizre, Silopi gibi ilçelerde esnafa devlet tarafından destek sağlandığını vurgulayan görüşmeciler benzer bir desteğe kendilerinin de ihtiyaçları olduğunu belirtmektedirler. Diğer yandan, çatışmalı süreçte hasar gören işletmecilerin kamu kurumlarına sundukları dosyaya karşın zararlarının tanzim edilmediği vurgulanmaktadırlar. Nusaybin'e yüzme havuzu ve spor kompleksi inşa edilmesinin gündeme geldiğini belirten görüşmeciler bu projelerin değil hasarlarının karşılanması ve organize sanayi bölgesi oluşturulmasının bir öncelik olduğunu ifade etmektedirler. Altyapı ve eğitim de çatışma süreçlerine girilmesini engelleyecek ve insani gelişmeyi destekleyecek önlemlerdendir. Altyapı alanında Nusaybin'in sınırından geçen doğalgazın ilçeye hâlâ getirilmemiş olması yine ilçe bazında yanlış algılamalara ve yaşam kalitesinin düşmesine sebep olmaktadır. Yukarıda altı çizilen olumsuz gelişmelerden en çok etkilenen kırılgan

gruplardan birisi de gençlerdir. Bu kapsamda Nusaybin'de gerçekleştirilen görüşmelerde eğitimi yarıda kalan ve düzenli bir iş de bulamayan gençlerin tekinsiz hali ilçede endişeye neden olmaktadır.

Mülteciler: İnsani Sorun, Toplumsal Sınav

Mültecilik ne yazık ki tarihin en eski dönemlerinden beri var olan evrensel bir sorundur. Mülteciler kaçtıkları ülkelerde ise daima vicdani ve toplumsal bir sınav haline gelmişlerdir. Suriye İç Savaşı mültecilik sorununu ve dramını sadece Türkiye'de değil tüm dünyada en üst seviyeye çıkarmış ve yükselen popülizmin de etkisiyle sadece Suriyelileri değil tüm göç edenleri hedefine alan bir tartışma haline getirmiştir. Suriye İç Savaşı'nın ardından bir sınır kenti olan Mardin de göç almaya başlamıştır. Mülteciler Derneği'nin Ocak ayı 2019 raporuna göre, kentte bulunan mülteci nüfus oranı 89.881 olarak belirlenmiştir (Mülteciler Derneği, 2019). Kentte mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları ilçe ise kentin ticaret ve sanayi merkezi olan Kızıltepe'dir. Kızıltepe'den sonra ise Nusaybin, Midyat ve diğer ilçeler gelmektedir. Midyat ilçesinde 19 Haziran 2013 tarihinde kurulan çadır kent 6.500 kişilik kamp 3.600 kişiyi ağırlamış ancak 2018 yılının Haziran ayında kapatılmıştır. Kamplarda kalanlar ise Kahramanmaraş ve Kilis'e nakledilmişlerdir. Mardin'de Temmuz 2019 itibariyle yaşayan mültecilerin sayısı 87.411 olup, toplan ilin nüfusunun %10,54'ünü oluşturmaktadırlar.[7] Mültecilerin Mardin'e gelme sebeplerinin başında kentte akrabalarının bulunması yer almaktadır. Görüşmeciler de mülteciler ile kent sakinlerinin ortak dil olan Arapçayı konuşabilmesinin önemli bir ortak özellik olduğunun altını çizmektedir.

Mültecilerin mesleklerine bakıldığında ilk sırada "işçi" (%28) gelmektedir. "İşçi" kategorisini "esnaf" (%18,2) ve "ev hanımı" (%18,2) kategorileri izlemektedir. Mültecilerin çoğunluğunun ise Mardin'de işsiz (%64,4) olduğu ve yarı-

7. Mülteciler Derneği. "Ocak 2019 raporu". https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019.

sından fazlasının ise 500 TL'nin altında gelir ile yaşamlarını sürdürdüğü belirlenmiştir.[8]

Kentsel alana yayılan mülteciler özellikle kayıt dışı ekonomiye entegre olmuş ve ağırlıklı olarak da inşaat sektöründe çalışarak ucuz işgücü pazarını oluşturmuşlardır. Bu durum Mardin'deki yerel halkın halihazırda küçük olan istihdam pazarını daraltmış, ucuz işgücü olarak istihdam piyasasında hâkim olan mültecilere karşı kentte kutuplaşma ve rekabet ortamı oluşmuştur. Bu durum kentte barınmak ve çalışmak zorunda kalan sığınmacı ve mültecileri de toplumsal ve ekonomik olarak kırılgan hale getirmektedir.

Suriyeliler konusunda olumlu bir haber ise tarım alanından gelmektedir. Türkiye'de 1980 sonrası ihracata yönelik politikaların ağırlık kazanması kısa sürede tarımı da içine almış ve bu alanda da ciddi bir dışa açılma ve küreselleşme süreci yaşanmıştır. Buradaki en hayati sorun, Türkiye'deki çiftçinin tohum konusunda seçme şansını kaybetmesi ve özellikle atalık tohumu bırakması ya da bırakmak zorunda kalması olmuştur. Görüşmecilere göre piyasada durum öyle bir noktaya gelmiştir ki, artık hangi tarımsal ürün ne şekilde elde edilmek isteniyorsa ona göre tohum hazırlanmaktadır. Bu da Mardin gibi bereketli hilal topraklarında bulunan bir kentin tarımsal üretimini olumsuz etkilemektedir. Mardin'in ve tüm Türkiye'nin ata tohumuna geri dönmesi gerektiği gerek üretici gerekse de esnaf odaları tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Diğer taraftan hızlı makineleşme ve ticarileşme ile eski tarım tekniklerinin unutulması da sorunlu noktalardan biridir. Mardin'de tarım alanında gerçekleştirilen projeler susuz tarım tekniğini bilen Suriyeli mültecilere bu alanda bir kapı açmış, Birleşmiş Milletler'in desteklediği projelerde Mardinlilerle birlikte eşit sayıda yer alarak çalışmaya başlamışlardır. Bu gibi uygulamalar sadece Mardin için değil, mültecilerin de bulunduğu tüm kentler için örnek bir uygulama ve çıkış noktalarından birisidir.

8. Apak, H. "Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği". Mukaddime.
http://mukaddime.artuklu.edu.tr/download/article-file/184154 Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019.

Mardin'de Yerel Dinamikler

Turizm, Mardin'in tarihsel ve kültürel zenginliği nedeniyle en önemli ekonomik getirilerinden birini oluşturmaktadır. 2015-16 yıllarında yoğun olarak yaşanan ve kentlerde meydana gelen çatışmalı süreç zarfında kentin kaybettiği turist sayısı ancak 2017 senesinde telafi edilmeye başlanmıştır. Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü ile Mardin Turizm Otelciler Derneği'nin verilerine göre, kente gelen turist sayısı 2017 yılında 600 bini bulmuştur. Mardin'de konaklayan turistler inanç turizmi kapsamında en çok Hz. Muhammed'in ayak izinin bulunduğu Sitti Radviye Medresesi, Sakal-ı Şerif'in bulunduğu Ulu Cami, Zinciriye ve Kasımiye'yi gezmektedir. Ayrıca Hıristiyan dinine mensup Süryanilerin kutsal kabul ettiği Turabdin Dağı'ndaki Mor Gabriel Manastırı ile Meryem Ana Kilisesi, Kırklar Kilisesi, Deyrulzafaran Manastırı, Mor Yakup Manastırı, Mor Dimet Manastırı ve Ezidilerin Midyat köylerindeki tapınakları ziyaret edilmektedir.

Turizm alanındaki önemli yatırımlardan birisi de Sabancı Müzesi'nin 2009 yılında "Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi"ni açmasıdır. Dünyaca ünlü sanatçıların ve kente ait tarihsel eserlerin sergilendiği müze açıldığı 2009 yılından itibaren 670 bin ziyaretçisi sayısına ulaşmış, kentin en önemli sanat kurumlarından birisi haline gelmiştir. Müzede, 7-14 yaş aralığındaki çocuklara ücretsiz resim, heykel, fotoğraf, dans, bale ve müzik eğitimleri verilmektedir. Görüşmeciler, kentteki genç öğrencilerin müzeyi sıklıkla ziyaret ettiğini ve bu eğitimlerden yararlandıklarını vurgulamışlardır. Müzenin bulunduğu alan için inşa edilen yol, küçük ve orta ölçekli işletmelerin açılmasına ve kent ekonomisinin bu kültürel faaliyet ortamından faydalanmasını sağlamıştır. Mardin'de yapılan derinlemesine mülakatlar sırasında görüşmeciler kentin kültür alanındaki en önemli ihtiyacının tiyatro olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer sanat dallarının da elbette yaygınlaştırılması gerekmektedir. Eğitimin en temel ihtiyaç olarak öne çıktığı kentte sanatsal ve sosyal aktivitelerin bu alandaki eksiğin tamamlanmasına yardımcı olacağı belirtilmiştir. Kültür sanat alanındaki verimli ve etkin faaliyetlerin

gençlerin boş zamanlarını değerlendirecek alanlar yaratılmasını sağlayıp eğitim ve istihdam alanında sıkıntılar yaşayan gençler için olumlu olacağı belirtilmiştir.

Araştırmamız kapsamında Mardin'de görüştüğümüz yerel aktörler Mardin Kalesi'nin güvenlik politikaları gerekçesiyle 1985 yılından beri kapalı olduğunu, oysa kalenin artık turizme açılması ve kentin "turizm serbest bölgesi" haline gelmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Görüşmecilere göre bunların yapılamamasının en önemli sebebi bölgede yaşanan çatışma sürecidir. Ancak Bosna örneğinde görüldüğü üzere ekonomik ve toplumsal gelişme ve kalkınma çatışmanın önlenmesi aşamasında caydırıcı olabilmekte, bu da diğer siyasi ve kültürel sorunların müzakere yolu ile çözülmesine fırsat tanımaktadır.

Kentte düzenlenen Mardin Bienal'i gibi etkinliklere hem yerel halkın hem de diğer kentlerde yaşayanların ilgisi oldukça büyüktür. Çatışmalı sürecin ardından düzenlenen ilk Mardin Bienali'ne (4 Mayıs-4 Haziran 2018) bir ay içerisinde 20 binin üzerinde ziyaretçi katılmıştır. Bir yıl boyunca sokağa çıkmaya korkan, evlerinden çıkamayan Mardinlilerin kültür ve sanat aktivitelerine olan yoğun katılımı normalleşmeye olan ihtiyacı ve bunun sadece siyaset değil sanat gibi insani gelişmeye imkân tanıyan alanlarla da mümkün olabildiğini ortaya koymaktadır.

Yerel gıdalar ve esas olarak gastronomi gerek yerel ve kapsayıcı kalkınma gerekse de turizm bağlamında önemli bir kaynak olmaktadır. Bu bağlamda yerel ürün kavramı; "belirli bir coğrafi bölgede yer alan, karakteristik özellikleriyle çevreden ayrılan bir yer, sınırlı bölüm" olarak tanımlanmaktadır.[9] İnsanlık tarihinin önemli merkezlerinden biri olan Mardin'e özgü yeme-içme kültürü de bu açıdan önemli bir diğer avantajdır. Bu kültürün önemli öğelerinden birini bağcılık ve şarapçılık oluşturmaktadır. Ayrıca Midyat kavunu, yeşilli kirazı, Derik zeytini ve kente özgü sabun üretimi de Mardin'e özgü ürünler arasındadır (Dönmez ve

9. Dönmez, B., Öz, H. 2018. "Yerel Gıda ve Coğrafi İşaretleme Kapsamında Süryani Şarabının Değerlendirimesi", Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(2), 260-269.

Öz, 2018). Ayrıca yapılan görüşmelerde sabun, bal ve pamuk gibi ürünler kent ekonomisi için öne çıkmaktadır. Ama esas olarak gastronomi alanı Mardin'in turizm alanında daha da güçlendirmesi gereken bir alandır. Mardin topraktan sofraya ve oradan da tüm dünyaya yayılacak bir gastronomi yolculuğunun merkezlerinden birisidir ancak emeğin, bilgi ve birikimin planlı bir biçimde harmanlanması ve işlenmesi gerekmektedir. Mardin'in önemli bir avantajı ise bu konuda lider olabilecek kişilere sahip olmasıdır. Mardin'de son on yıldır yapılan çalışmalarda bu konuda ivme kazanılmış, Harran'da yaşayan genç kızların yaptığı ürünler uluslararası mağazalarda satılmaya başlanmış, gıda konusunda önce eğitim alan kadınlar sonra da projelerde çalışarak sürdürülebilir bir kazanç ve uzmanlık elde etmeye başlamışlardır. Yukarıda sayılan bu alanların çeşitlenmesi ve yaygınlaşması istihdam olanakları yaratan ve Mardin'i dış pazarlara açacak yeni ekonomik faaliyetlerin başlangıcı olabilecektir.

Yerel aktörler tarafından tarım, sanayi, enerji, ulaştırma, eğitim, sağlık, kırsal ve kentsel altyapı yatırımları ile bölgenin ekonomik ve sosyal göstergelerinin ülke ortalamasına getirilmesi, bölge halkının refah düzeyinin yükseltilmesini hedefleyen 1989 yılında ilk adımı atılan insan odaklı Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) tamamlanması kentteki işsizliği ve gelir eşitsizliğini ortadan kaldıracak önemli bir fırsat olarak görülmekte ve hâlâ sabırsızlıkla beklenmektedir. Ancak bölgenin en kadim ekonomik faaliyeti olan tarım alanında varolan sorunlar için bir çözüm olarak görüşen GAP'ın hâlâ tamamlanmamış çatışmalı sürecin yıkımını yaşayan kentte bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsayan alan GAP Bölgesi olarak anılmakta ve 75.193 km^2'lik yüzölçümü ile ülkenin %9,7'sini oluşturmaktadır. 2017 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre GAP Bölgesi'nin nüfusu 8,7 milyon kişidir. Bu rakam toplam ülke nüfusunun %10,7'sine tekabül etmektedir. GAP'ta son durumu belirten 2018 tarihli rapora göre, projenin sulama ayağından sadece %30,4'ü hayata geçirilmiştir (Güneydoğu

Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2019)[10]. Projenin tamamlanmasıyla Mardin'in ve diğer kentlerin geniş tarım arazilerinin sulanarak katma değeri yüksek ürünlerin ekimine başlanması şüphesiz ki kentsel ve bölgesel ekonomiyi süratle canlandıracaktır. Ancak GAP'ın hâlâ tam olarak faaliyete geçmemesi nedeniyle yerel halk altyapı konusunda bile kendine çözüm üretmeye çalışmaktadır. Yapılan mülakatlarda görüşmeciler sivil toplum alanında özellikle susuz tarım yaparak tarımsal üretime devam etme, ata tohumu toplayarak Mezopotamya tarımını canlandırma çalışmaları yapılmakta olduğunu dile getirmişlerdir. Yukarıda değinildiği üzere bu gibi projelerde hâlâ eski tarım tekniklerini hatırlayan ve kullanan Suriyeli mültecilerin bilgi ve birikiminden yararlanılmaktadır. Ayrıca bu gibi tarım projelerinde yerel ve kültürel ekonomi canlandırılarak hem Mardin kırsalındaki kadınlar emek sürecine dahil edilmekte hem de bunun sürdürülebilir bir istihdam yaratmasına çalışılmaktadır. Bu önemli çalışmalar Mardin'in yerel kalkınmasına sadece istihdam yoluyla değil aynı zamanda yerel halk arasında iklim değişikliği, tarımın piyasalaşması gibi başlıklara yer açarak bir farkındalık yaratması bağlamında önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Ekonomiye dair olarak yerel aktörler son olarak tasarlanan yatırımların yerel ihtiyacını gözeten sürdürülebilir projelere dayanması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Yerel aktörlere göre bu tarz planların en önemlisi olan GAP bile hâlâ suyunu Mardin'in tarlalarına taşıyamamış ya da kent hâlâ bir çevre yolundan muaftır. Bölgeye güven duymadan hazırlanan ve istikrarlı olmayan projelerin sadece boşuna para harcamak olacağı tüm aktörlerce belirtilmiştir.

Mardin, tüm bölgede olduğu gibi toplumsal ve ekonomik sorunların ve geri kalmışlığın adeta yapısallaştığı kentlerden birisidir. Yukarıda belirtildiği üzere gençler kentin en önemli endişe kaynaklarından birisidir. Eğitim ve işsizlik kıskacındaki genç nüfus aynı zamanda çatışmanın da insan kayna-

10. http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdfler/icerik/istatiski_veriler/nufus.pdf

ğını oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan görüşmelerde Mardin'de ilkokullaşmanın yüksek olmakla birlikte ortaokul ve lisede bu oranın düştüğü dile getirilmekte, ülkenin doğusu ile batısı arasındaki eğitim makasının iyice açıldığını düşünülmektedir. Yerel aktörler hem akademisyen hem de içerik bağlamında daha bilimsel bir üniversite talep ettikleri kadar teknik eğitim konusunda da acilen adım atılması gerektiğini belirtmektedirler. Aslında bu sadece Mardin'de ya da bölgede değil, yapılan diğer araştırmaların da gösterdiği üzere tüm Türkiye'nin yaşadığı ciddi bir ara eleman, teknisyen ve zanaatkâr eksiği olduğu gözlenmektedir. Mardin gibi gümüşçülük, taş ustalığı gibi eski zanaatların güçlü olduğu bir gelenekten gelen kentte, bunların özellikle genç nüfus için bir yaşam alanı açacak adımlar olacağı düşünülmektedir. Ayrıca farklı kesimlerden görüşmecilerin altını çizdiği üzere kentte yabancı dil eğitimine ağırlık verilmelidir. Sadece İngilizce değil, Arapça, Farsça gibi kentin de hâkim olduğu doğu dillerini daha iyi biçimde kavramanın ve öğrenmenin önemli olduğu dile getirilmektedir.

Çatışma Sürecinde Yerel Yönetimler

2013-15 yılları arasında yaşanan Çözüm Süreci bölgede iki yıllık bir çatışmasızlığı on yıllar sonra ilk kez mümkün kılarken, kalıcı barış ihtimalinin de uzak olmadığını tüm Türkiye'ye ve özellikle bölge halkına hissettirmiştir. Mardin'deki görüşmeciler aynen diğer kentlerde olduğu gibi, bu sürecin yarattığı heyecan ve umut dalgasının hâlâ hafızalarında canlı olduğunu dile getirmişlerdir. Kürt sorunun diyalog yoluyla çözülebileceğine yönelik inancın ilk kez gerçeğe dönüşeceğine duyulan umut bölgede ekonomik, sosyolojik, sosyopsikolojik bir rahatlamaya neden olmuştur. Yapılan görüşmelerde fabrika sahibi sanayiciden küçük esnafa, kadın örgütlerinden turizmcilere dek bu dönemde kentte ekonomik ve toplumsal bir gelişmenin çok açık bir biçimde yaşandığı dile getirilmiştir. Bu nedenle de normalleşme sürecinin yeniden başlaması gerektiğini belirtilirken sürecin yürütülmesindeki hatalar nedeniyle kaygı ve talepleri

de ifade edilmiştir. Bu kapsamda görüşmeciler sürecin halka yansımadığını ve yeni bir normalleşme sürecinin yukarıdan aşağı değil, halkın taleplerinin dikkate alınarak ve hatta süreç başlamadan normalleşme çabalarına ortak olmak istediklerini ifade etmişlerdir. Ancak pek çok yerel aktörün dile getirdiği üzere bu sürecin bazı handikapları vardır: En başta bölge insanı ülkenin geri kalanı tarafından bir tehdit olarak ya da açıkçası "terörist" olarak algılanmamalıdır. Bölge halkının potansiyel suçlu olarak algılanmasının ve ülkenin orta ve batı bölgelerindeki milliyetçiliğin bölgedeki yansımalarının çok olumsuz olduğunun altı çizilmiştir. Her iki tarafın da milliyetçilikten rant sağlama işini bırakması ve esas olarak "vatanseverlik" kavramı etrafında birleşmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yeni bir başlangıç için bunun önemli ve ciddi bir adım olacağı düşünülmektedir. Ancak şunun da altı çizilmelidir ki, bu umutlar da geçmişin ağır yükü nedeniyle oldukça kırılgandır. Bu nedenle yeni bir normalleşme sürecinin, halkın da belirttiği üzere akılcı ve şeffaf biçimde ama acele etmeden kurgulanması gerekmektedir. Bunun için atılacak bölge içindeki önemli adımlardan birey ve devlet arasındaki güven ilişkisinin yeniden tesis edilmesi ve buna da öncelikli olarak kentteki güvenlik noktalarının kaldırılması ile başlanması gerektiğidir. Ancak 31 Mart 2019 yerel seçimlerinden sonra bölgedeki bazı belediyelerin girişlerine konan güvenlik önlemlerinden henüz bu adımlar için ne yazık ki beklenilmesi gerektiği görülmektedir.[11]

Ekonomik aktörler yaşanan iki yıllık çatışmasızlık sürecinde ekonomik büyümeyle birlikte çıkar çatışmalarının da ortaya çıkmasından rahatsızlık duyulduğunu ve bu nedenle sonraki adımlar da çerçevenin iyi çizilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda yeni bir normalleşme sürecinde sivil toplumun yürütülecek sürecin bir paydaşı olması gerektiğini söyleyen kişi ve kurumlar olsa da Mardin'in en önemli sorunlarından birisi kentsel koalisyonun oluşturulamamasıdır.

11. Bozarslan, F. "HDP'li Belediyelerin Kapısına X-Ray Cihazı". Msn Haber. https://www.msn.com/tr-tr/haber/gundem/hdp'li-belediyelerin-kap%C4%B1s%C4%B1na-x-ray-cihaz%C4%B1/ar-AAB5srm Son Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019

Yani kentteki toplumsal ya da ekonomik alanlardaki sivil toplum örgütleri Konya, Gaziantep ve Denizli gibi şehirlerde olduğu gibi ortak çıkarlar ve planlar doğrultusunda bir araya gelememektedir. Oysa yapılan görüşmelerde bundan sonraki sürecin ana iskeletinin aşağıdan yukarıya doğru bir toplumsal model ile oluşturulması gerektiği farklı aktörlerce vurgulanmıştır.

Bölge kentlerindeki yönetişim konusunda en önemli gündem maddesi elbette kayyumlardır. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü hal döneminde bölgedeki diğer kentlerde olduğu gibi Mardin'de de il ve ilçe belediyelerine kayyum atanmıştır. Kentteki kayyum atamaları görüşmeciler tarafından çoğunlukla demokrasiye aykırı bulunarak olumsuz karşılanmış ve ciddi biçimde eleştirilmiştir. Öncelikle kayyumların kenti belediyenin kaynaklarını bir rant olarak görüp rasyonel olmayan harcamalarla adeta böl-yönet biçiminde yönetmesi rahatsızlık yaratmış ancak özgürlük ortamının kısıtlanması nedeniyle eleştirilerini yüksek sesle dile getirmekten çekinmişlerdir. Gerek ekonomik gerekse de toplumsal aktörler, kayyumun belediyede yaptığı atamaların liyakate dayanmadığını, adam kayırma olarak algılandığını, belediyenin kaynaklarının yarattığı rant ile kentin ve toplumsal dokunun dejenere edilmeye çalışıldığını ifade etmişlerdir. Belediyenin kime yardım yapacağına kayyum karar vermekle birlikte yardım alanlar ve almayanlar arasında da söylem açısından bir farklılık oluşmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, belediyeden yardım alan bir kadın sivil toplum kuruluşu Mardin'de her şeyin yolunda gittiğini söylerken, belediye yerine farklı kurumlardan destek alanlar sorunların ne kadar derin olduğunu anlatmaktadır. Bu da sadece kentte sadece yönetişim bağlamında değil, toplumsal dokuda da gedikler açılmaya çalışıldığının göstergesidir.

Mardin'de görüşülen yerel aktörler izlenen politikaların acilen yumuşaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Güvenlik gerekçesiyle memurlarla eskisi gibi iletişime geçemediklerini belirten görüşmecilerden biri durumu şöyle ifade etmiştir: "Karakolun yerini sivil bürokratlar aldı." Kayyumlarla birlikte

belediye gibi yerel kurumlardaki personel değişimi, atanma biçimi, atananların yaklaşımı bölge halkını tedirgin ettiği ve kenti dejenere ettiği gözlenmiştir. Çatışma süreci, kayyumların atanması, kayyumların kendilerinin göreve getirdiği "hemşehrili" memurlar kadar bölgeyi hiç tanımayanların gelmesi ve görevlerinde kısa süre kalmaları da eleştirilmektedir. Devlet kurumlarında bölgeye, kentlere dair bir birikim ve hafıza oluşmadan hem memurlar hem de projeler değişmektedir. Hiçbir şey uzun süreli ve rasyonel biçimde yerel ile uyumlu olarak planlanmamaktadır. Oysa Mardinli yerel aktörlere göre bürokratlar yerelin yapısını, tabiatını ve ihtiyaçlarını bilmelidir. Yerel aktörlerin hepsi bunun olumsuz etkilerini görmektedirler.

Yerel aktörler tarafından belediyenin altyapı hizmetlerinin hem yetersiz hem de plansız olduğu ve bu nedenle de sorunların gereksiz yere daha da büyüdüğü belirtilmiştir. Saha araştırması sırasında görüşmeciler kent planlarının altyapı çalışmaları ile birlikte oluşturulduğunu, uygulama sırasında ise önceliğin altyapıya verilmediğini belirtmektedirler. Mardin'in tarihsel dokusundan farklı bir biçimde inşa edilen Yenişehir mimarisinden altyapısına kadar yerel aktörler tarafından eleştirilmektedir. Ayrıca mülakat yapılan görüşmeciler tarafından Mardin'in kendine has mimari yapısına ekolojik ve estetik olarak zarar verecek olan bir gecekondulaşmanın altı çizilmiş, bu konuda önlem alınması gerektiği dile getirilmiştir. Kısacası Mardin ekolojik, ekonomik, demografik ve sosyolojik açıdan kapsayıcı ve insani gelişime dayalı planlı bir öneri paketine ihtiyaç duymaktadır.

Çatışmalı sürecin ardından kentin oy tercihlerinde ciddi bir kırılmanın yaşandığı gözlemlenmemiştir. Mardin ilinde, 1999 yılında bu yana ana akım Kürt Hareketinin dikkate değer bir yükseliş içerisinde olduğu ve 2007 yılından bu yana hegemonik üstünlüğü ele geçirdiği görülmektedir. Özellikle 2011 ve 2014 seçimleriyle birlikte bu üstünlük konsolide edilmiştir.[12] Ancak bu dönemki belediyeler için de halk eleş-

12. Çiçek, C. "1991-2014: Kürt Hegemonyasının Yükselişi". Vikisosyalizm. https://www.wikisosyalizm.org/Cuma_%C3%87i%C3%A7ek_-1991-2014:_K%C3%BCrt_Hegemonyas%C4%B1n%C4%B1n_Y%C3%BCkseli%C5%9Fi#cite_note-1 Son erişim tarihi: 22 Şubat, 2019.

tirilerde bulunmaktadır. Özellikle liyakat ve kaynakların dağıtılmasına yönelik eleştirilere bu dönem için de geçerlidir. Kayyum tarafından yönetilen belediyelerde temel hizmetler, çevre ışıklandırma çalışmaları, Mardin Gençlik ve Kültür Evi gibi etkinlikler devam etse de bunların halkın geniş kesiminde karşılık bulmadığı ifade edilmiştir. Nitekim her kentte olduğu gibi Mardin'de de kayyumlar demokrasiye vurulan bir darbe olarak nitelendirilmiştir.

Proje kapsamında görüşlerini aktaranlar çatışmalı süreç ve ardından yaşanan kayyum atamalarıyla birlikte kadınların önceki dönemde özellikle belediye eliyle sağladıkları kazanımları yitirdiklerine dikkat çekmektedirler. Mardin Belediyesi'nde Kadın Politikaları Daire Başkanlıkları'nın kaldırılmasıyla hukuksal desteğe ihtiyaç duyan kadınların bu ihtiyaçlarını gideremedikleri ve bu süreçte aile içi şiddet, taciz ve tecavüz gibi ağır saldırı ve suçların arttığı ifade edilmektedir. Kayyum atanmadan önce belediyenin örneğin Kadın Pazarı gibi projelerinin olduğu, kadınların örgü ve/veya bahçe ürünlerini burada satabilmesi için bir pazar yaratılması gibi kadının ekonomik hayata dahlini içeren pek çok projenin önemi vurgulanırken, bugün kadınların eve kapanmış olduğu belirtilmiştir. Kayyum döneminin en önemli farkı hizmetlerin toplumsal alanda siyasi tercihlere göre farklılaşmış olmasıdır. Diğer kentlerde olduğu gibi Mardin'de pek çok kadın istihdam için İŞKUR'a başvurmuşlardır. Mardin'de diğer kentlerde olduğu gibi özellikle OHAL döneminde işini kaybeden erkekler yerlerini İŞKUR'dan iş bulup çalışan kadınlara bırakmışlardır. Ancak yerel aktörlere göre kredi ve/veya fonlarla yaratılan iş alanlarında kadınlara istihdam alanı yaratılmaya çalışılsa da yeterli olmamaktadır. Yapılan görüşmelerde Mardin ve Nusaybin'de belediyede kadınların şoför veya zabıta görevlisi yani kamusal alanda görünür biçimde çalışmaya başladığını ancak bu olumlu tablonun kayyumlar tarafından sonlandırıldığı belirtilmiştir. Çatışmasızlık sürecinde ekonomik refahı, yaşam kalitesi ve moral düzeyi yükselen bölge kentlerinde 2015 sonrasında üst üste yaşanan çatışma ve OHAL süreçlerinden etkilenen kırılgan grupların başında yine kadınlar gelmektedir.

Çatışma söz konusu olduğunda sağlık alanı ve sağlık çalışanları da gündeme geliyor. Tabip Odası başta olmak üzere kentteki hekimlerle yapılan görüşmelerde sadece 7 Haziran sonrası çatışma sürecinin değil 2016 yılında başlayan OHAL'in de diğer kentlerde olduğu gibi Mardin'de olumsuzlukları derinleştirdiği gözlenmiştir. Öncelikle sağlık alanında KHK ile ihraç edilen hekimler başlıbaşına sorun olmuştur. Kentteki doktor sayısının halihazırda az olduğunu söyleyen görüşmeciler çatışma dönemlerinde hasta sayısının arttığını, personelin yetmediğini dile getirmişlerdir. Meslekten ihraçlar doktorlar için işsizliği ya da emek sömürüsünü de beraberinde getirmiş, normalde aldıkları ücretlerden çok daha azına çalışmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Genelde sendika üyesi doktorların ihraç edildiğinin altı çizilirken hastanede kalan personel arasında da böylesi dönemlere özgü bir çekişme ve ahlaki çöküş yaşandığı dile getirilmiştir. Şu anda da hastanelerde gruplaşma, güvensizlik olduğunun altı çizilmiş, liyakate uygun davranılmamasının büyük bir sağlık ve toplumsal soruna neden olduğu vurgulanmıştır.

Sağlık çalışanlarına göre çatışma döneminde sağlık açısından en kırılgan grubu kadın ve çocuklar oluşturmaktadır. Bu süreçten olumsuz etkilenen kadınlar sağlık hizmetlerine erişmekte güçlük çekmektedirler. Görüşmelerin yapıldığı Ekim 2018 tarihinde bile bazı köylerde gece sokağa çıkma yasağı olduğundan bahsedilmiştir. Bu gibi durumlarda hasta ile hekimin buluşması çok zorlaşmaktadır.

Çatışma süreci için önemli bir konu da anadil sorunudur. Hekim-hasta ilişkisi normal zamanda hastanın anadiline öncelik tanırken çatışma döneminde insanların anadili olan Kürtçeyi kullanmaktan çekinmesi sağlık sorunlarının doğru biçimde aktarılmasına da engel olduğunun altı çizilmiştir. Hekimler Mardin merkezden ziyade Nusaybin ve köylerdeki durumu aktarmış, doktorların yolda durdurulup aranması ve çatışmanın yaşandığı yerleşim birimlerine girmelerine izin verilmemesi nedeniyle hasta haklarının ihlal edildiğini belirtmişlerdir.

Mardin'deki hekimler belli bir istatistiki veri veremeseler de erken yaşta evlilik ve rıza dışı evliliklerin arttığını, madde bağımlılığı yaşının düştüğünü gözlediklerini belirtmişlerdir.

Mardin İçin Öneri ve Sonuçlar

Tarihsel geçmişi, mimari dokusu, beşeri ve kültürel zenginliği ile Türkiye'nin kendine has kentlerinden birisi olan Mardin, son iki yüz yılda yaşanan siyasi, demografik ve ekonomik dönüşümlerden etkilenerek bugünkü suretine bürünmüştür. Mardin gerek kültürel ve tarihsel zenginliği gerek Suriye'ye olan coğrafi ve toplumsal yakınlığı gerekse de Bereketli Hilal üzerinde bulunan topraklarının tarım alanındaki avantajlı konumu nedeniyle çatışma süreçlerinden kaynaklanan kırılganlıklarını son erdirmek ve normalleşme dönemine bir an önce geri dönmek istemektedir. Mardin'deki sorunların giderilmesine dair saptama ve önerilerimiz aşağıdaki gibidir:

> Mardin'de hüküm süren sorunlar toplumsal ve ekonomik eşitsizlikten beslense de esas olarak etnik kimliğe dayalı ayrımcılıktan kaynaklanan uygulamalar şiddet ortamına zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle çatışmanın ana sebeplerini yok etmese de kente yönelik ekonomik, kültürel ve eğitim alanına dair kapsayıcı ve sürdürülebilir çözümlerin acilen hayata geçmesi, kamu kurumları ve halk arasında güven tesis edilmesi gerekmektedir.
>
> Mardin halkının normalleşmeye geri dönülmesindeki ısrarlı talebi, silah ve şiddete karşı olan tutumu değerlendirilmeli ve son dönemdeki gelişmelerden kaynaklanan mağduriyetleri çatışma süreçlerine bir daha dönülmemesi için kapsayıcı büyüme bağlamında telafi edilmelidir.
>
> Çatışma sürecinin yoğun yaşandığı Nusaybin sınıra yakın olduğu için kritik bir öneme sahiptir. Nusaybin'de çatışma nedeniyle başta barınma olmak üzere temel ihtiyaçlar gibi mağduriyetler için acil adım atılma-

sı, güvenlik kontrollerinin kaldırılması ve ekonomik teşviklerin hızla hayata geçirilmesi gündelik yaşamın normale dönmesi için önem arz etmektedir.

Mardin ve Nusaybin'de ekonomik canlanmanın yaşanması için Nusaybin sınır kapısının açılması öncelikli taleptir. Ekonomik aktörler tarafından "can damarı" olarak nitelendirilen sınır kapısının açılması ekonomik rahatlamanın ilk adımı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle büyük yıkım yaşanan Nusaybin'de ve genel olarak tüm Mardin'de küçük ve orta ölçekli işletmelere eşit dağıtılacak olan kalıcı teşvik uygulamaları ekonomik zararların telafi edilmesine imkân sağlayacaktır.

Normalleşme sürecine tekrar geri dönülmesi en çok arzu edilen taleptir. Özellikle evleri yıkılıp, aileleri başka il ve/veya ülkeye dağılan görüşmeciler dahi en büyük taleplerinin yeni bir normalleşme süreci olduğunu dile getirmişlerdir.

Kapsayıcı insani gelişme ve sürdürülebilir yerel kalkınma sağlanabilmesi için kamu idaresi bölgede mutlaka liyakat esasına dayanan bir yönetim anlayışını benimsemelidir. Ayrıca bölge kentleri hakkında bilgi ve birikimi olan memurların atanmasına özen gösterilip sık sık görev değişimi yerine, yerel yönetim ile işbirliği içinde çalışmalar yapan bir idare biçimi uygulamaya konmalıdır.

Bu kapsamda Mardin'de kadın emeği başta olmak üzere tarımsal üretime yönelik sürdürülebilir eğitim veren ve üretimi teşvik eden sivil toplum etkinliklerinin başlatılması ve mevcut olanların desteklenmesi gerekmektedir.

Kadınların toplumsal ve ekonomik hayata dahil edilmesi için gerekli olan kamu desteğinin sağlanması gerekmektedir. İŞKUR üzerinden sağlanan destekler yeterli gelmemekte olup özellikle belediye kanalıyla kurulan kreşler ya da kadınlara yönelik iş ve hukuki destek bürolarının yine sağlıklı ve aralıksız biçimde çalışması sağlanmalıdır.

Normalleşme sürecine geçilmesi için yerel aktörler aşağıdan yukarıya, yani yerel halktan yerel idareye ve ardından merkezi idareye giden sürdürülebilir ve kapsayıcı bir süreç önermektedirler. PKK sorunu ile Kürt sorununun ayrışması da sorunların çözülerek kalıcı bir normalleşme yaşanmasına yardımcı olacaktır. Siyasetçilerin ve medyanın kullandığı milliyetçi, ırkçı ve ayrımcı dilin toplumda kutuplaşmayı azaltması bağlamında mutlaka sona ermesi gerekmektedir.

Mardinlilerin çatışma süreci ve ardından gelen OHAL sürecinde derinleşen mağduriyetlerinin giderilerek yalnız bırakılmamaları sağlanmalıdır. Bunun için KHK nedeniyle ihraç edilenlerin görevlerine iadesi atılabilecek öncelikli adımlardan birisidir.

GAP projesinin hızlandırılması ve bir an önce suyun toprak ile buluşmasının sağlanması gerçekleştirilmelidir. Bu gelişme halihazırda ekonomik sorunlarla boğuşan küçük üreticilere önemli bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca tarım alanında başta buğday olmak üzere atalık tohum kullanımı gibi uygulamaların daha geniş kapsamlı biçimde desteklenmesi sadece Mardin için değil, tüm Türkiye için ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Tunceli

Dünyanın üzerinde kurulu direk
Emek sayılmadan, sızlar bu yürek
Bu düzeni kim kurmuş bizler de bilek
Söyle canım söyle dinlesin canlar[1]

Resmi adı Tunceli. Ama aslında herkes onun gerçek ismini fısıldar, Dersim... İlk çatışma ânı aslında bu ilk tanışma ânında gizlidir, yani isminde. Tunceli, tuncun eli, neyi temsil ediyor? Hangi el günün erken saatlerinde parlayan dağlara, derin vadi içinde akan nehrin soğuk ve sert sularına söz geçirebilir? Bu kentte unutmak değil unutmamak ve unutturmamak hayatın bir parçasıdır. Gücünü hafızasından ve omuz başlarına dikilmiş kalekolların gölgesinden alan kent diyasporasına rağmen farklı kimlik ve düşüncelere ev sahipliği yapması, seküler yapısı, entelektüel birikimi, vahşi ve bir o kadar naif doğası ile bölge kentlerinden ayrışmaktadır. İnsan hayatta bir kez Ovacık-Tunceli yolundan geçmeli ve hatırlamalı, unutmadan... ancak geleceğe yönelik kalıcı ve kapsayıcı çözümler de düşünerek.

Tunceli gerek coğrafyası gerekse de kimliği ile Osmanlı'dan beri her zaman kendine has özellikleri ile farklılığını ortaya koymuş bir kent olmuştur. Yüzyıllardır bilinen ismi Dersim olup şimdikinden çok daha geniş bir coğrafyayı içeren kent yüksek dağların arasına oturmuş, Munzur'un soğuk suyu ile etrafındaki tüm yerleşimlere nüfuz etmiştir. Diğer taraftan kimliği ve kültürü ile diğer kentlerden ayrışmış ve Alevi ve

1. "Dünyanın Üstünde Kurulu Direk" türküsünden.

Kürt kimliklerini harmanlamış, sol siyaseti özümseyerek Kürt siyasi hareketinin entelektüel merkezi oluşmuştur. Bugün de Tunceli, daha kente girer girmez geçmeniz gereken birden çok güvenlik kontrolü ya da her başınızı kaldırdığınızda göz göze geldiğiniz kalekolları ile size farklı bir yere geldiğinizi hissettiriyor. Ancak bu kadim kent aynı zamanda doğası, insanları, duruşu, dayanışma ve direnişi ile gelecek için insanı umutlandıran ve gülümseten bir kent.

"Dersim" ismiyle anılan bölge tarihine ilişkin bilgiler Urartuların bir kolu olan Hurrilere dek gitmektedir. Kentin en eski sakinleri olan Hurriler, MÖ 2000 yıllarından başlayarak Akdeniz kıyısındaki Antakya'dan Kerkük'ün doğusuna kadar Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da egemenlik kurmuşlardır. Urartuların son döneminde (MÖ 7. yüzyıl sonları) Doğu Anadolu birçok yabancı kavmin göçüne sahne olmuştur. Medler İran İmparatorluğu'nu kurduktan sonra bölgenin yönetimi Perslere geçmiştir. İslami dönemde ise bugünkü Kürt coğrafyasına denk düşen bölgelerde 10 ve 13. yüzyıllar arasında başta Eyyübiler olmak üzere Kürt hanedanların kurduğu bir dizi devlet ortaya çıkmıştır. 13. yüzyılın başlarında bölge önce Harzemlerin, ardından Moğolların saldırılarına hedef olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise bölge Osmanlı-İran arasındaki çekişmeye sahne olmuş ve bu durum da bir Sünni-Şii çatışmasına dönüşmüştür. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine tekabül eden bu çatışma Tunceli, Malatya ve Sivas yörelerinde on binlerle ifade edilen Alevinin öldürülmesine sebep olmuştur. Tunceli'nin doğal yapısı aynı zamanda onu yüzyıllar içinde dışarıdan gelen bu gibi pek çok saldırıya karşı koruyan bir kale olmuştur.

Tunceli ilinin sınırları, yukarıda değinildiği üzere tarihsel "Dersim"in tamamını kapsamamaktır; çünkü 1938 Tertelesi'nin ardından kentin ismiyle birlikte sınırları da değiştirilmiştir. Bu kapsamda eskiden il sınırları içinde bulunan Kiğı, Arapkir, Eğin (Kemaliye) ve Kemah artık komşu illere bağlanmıştır.[2] Bugün kente üç noktadan (Mazgirt, Pertek

2. Burkay, K. 2018. "Dersim-Tarih, Doğa, İnsan..." *Herkesin Bildiği Sır: Der-*

ve Mutu) giriş yapılabilmekte ancak bu her üç noktada da ziyaretçiler ya da kent sakinleri yukarıda değinildiği üzere güvenlik kontrolleri ve kalekollarla karşılaşmaktadır. Bu durum kentteki mevcut durumu önüne sermekle birlikte onun siyaset, kimlik ve gündelik yaşam arasındaki sıkışmışlığını da özetlemektedir.

Tunceli'nin Sakinleri...

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Tunceli'nin nüfusu 2018 yılında 88.198'dir. Tunceli uzun zamandır Türkiye içinde en çok göç veren kentlerden birisidir. Fırat Kalkınma Ajansı'nın 2013 verilerine göre Tunceli'den 5.612 kişi göç etmiştir.[3] Ülkenin başka yörelerinde nüfus genellikle istikrarlı biçimde artarken Tunceli'de azalmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin başında çatışma ortamı gelmektedir. 1990'lardaki çatışma süreci içinde meydana gelen köy boşaltmaları sırasında Tunceli'nin kırsalındaki ve merkezindeki nüfus başka şehirlere ve ülkelere göç etmiştir. Bugün kent hâlâ göç vermeye devam etmekte, çatışma ortamı yükseldikçe bu eğilim artmaktadır. On yıllardır devam eden çatışmanın yanı sıra tarıma elverişli toprakların azlığı, mevcut tarım arazilerinin bir bölümünün de baraj sularının altında kalması kent nüfusunun ekonomik faaliyetini kısıtlaması göçe neden olan unsurlardandır.

Tunceli nüfusunun %95'i Alevi ve Kürt'tür. Pertek ve Peri merkezinin yanı sıra, Çemişgezek merkezi ile bazı köylerinde Türk ve Sünni nüfus da yaşamaktadır. Tunceli Alevi Kürtlerinin %25-30 kadarı Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmaktadır. Diğer kesimi ise Kürtçenin bu yörede "Dımılı" olarak adlandırılan Zazaca denen lehçesini konuşmaktalardır[4].

---

sim Tarih, Toplum, Ekonomi, Dil ve Kültür. Editör: Aslan, Ş. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 17-36.

3. Fırat Kalkınma Ajansı. "Tunceli Yatırım Destek ve Tanıtım Stratejisi". http://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/YATIRIM_VE_TANITIM_DOKUMANLARI/TUNCEL%C4%B0%20YATIRIM%20DESTEK%20VE%20TANITIM%20STRATEJ%C4%B0S%C4%B0%20-%202017.pdf Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019b.

4. Burkay, K. 2018. "Dersim-Tarih, Doğa, İnsan..." *Herkesin Bildiği Sır: Dersim Tarih, Toplum, Ekonomi, Dil ve Kültür*. Editör: Aslan, Ş. İstanbul, İletişim Yayınları, s. 17-36.

Şu anda Tunceli merkezdeki nüfusun önemli bir bölümünü asker ve polis ağırlıklı olmak üzere kamu görevlileri oluşturmaktadır. Ancak Tunceli'de görüşülen pek çok aktör Tunceli'de görevli memurların bazılarının başka şehirlerde yaşamayı ya da Elazığ gibi başka kentlerden alışveriş yapmayı tercih etmekte olduklarını, bunun da kentin halihazırda kırılgan olan ekonomik yapısını olumsuz etkilediğini ifade etmektedirler.

Tunceli'de yapılan görüşmelerde, yukarıda da belirtildiği üzere 1987 yılında ilan edilen olağanüstü halin ve özel güvenlik bölgeleri uygulamalarının göç olgusunun temel nedeni olarak gösterilmiştir. Nitekim bu uygulamalar hâlâ devam etmekte olup Haziran 2019'da yeniden 1207 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile "Geçici Özel Güvenlik Bölgesi" statüsünün 1 Temmuz 2020 tarihine kadar devam ettirilmesine karar verilmiştir.[5] Tunceli'de görüşülen siyasi ve ekonomik aktörler, özel güvenlik bölgesi uygulamasının kaldırıldığı 2013-15 yılları arasındaki Çözüm Süreci döneminde göç olgusunda iki yönlü bir akış yaşadığını belirtmişlerdir. Görüşmecilere göre bu dönemdeki göçün en önemli ayağını daha önce Tunceli'den göç edenlerin geri dönüşü ve kente yaptıkları yatırımdır. Ekonomik canlanmayı beraberinde getiren bu gelişmeye Tuncelili olmayanların da kente ziyareti eklenmiştir. Özellikle Munzur Festivali'nin kentte yarattığı olumlu ve neşeli atmosferin turizmi canlandırdığı ifade edilmiştir. Çözüm Süreci'nin sonlanmasıyla birlikte kentte bir içe kapanma yaşandığı, korku atmosferinin halk üzerinde etkin olduğu ve dışarıya göç olgusunun yeniden gündeme geldiği belirtilmiştir. Oysa şimdi yeniden Tunceli ve ilçelerinin özel güvenlik bölgesine alınması ve bu sürenin de sürekli uzatılması görüşmecilere göre kent sakinlerini her geçen gün göçe zorlamaktadır. Aslında bu durum diğer kentlerde görüşmecilerin dile getirdiği gibi bir cezalandırma olarak algılanmakta, Tunceli özelinde kentin insansızlaştırılmasının amaçlandığının altı çizilmektedir.

5. Tunceli Valiliği. "Geçici Özel Güvenlik Bölgesi İlanı". http://www.tunceli.gov.tr/gecici-ozel-guvenlik-bolgesi-ilani-14 Son Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019.

Tunceli'den Yükselen Sesler...

Anadolu'nun havası, toprağı ve suyundan beslenmiş olan ve salt bir inanç olmanın ötesinde insanı doğayla buluşturan Alevilik "Dersim" bölgesinin canı ve nefesidir. Kökleri Osmanlı dönemine geri giden Alevi sorununda şimdiye kadar "normalleşme" olarak ifade edebileceğimiz önemli ve ciddi bir adım atılmamıştır. Görüşmecilere göre AK Parti hükümetinin "Alevi Açılımı" olarak başlattığı girişim, başlangıçta tüm ülkede ve Tunceli'de büyük umutların doğmasına neden olmuştur. Alevilik açılımı bağlamında yapılan çalıştaylar, Alevilik sorununu konuşulmasını, bu sorun hakkında farklı düşüncelerin dinlenmesini sağlamış ve Alevilik konusunda şimdiye kadar sahip olunan kısır döngülerden çıkmak için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Çalıştaylara da katılmış olan kimi görüşmeciler çalışmalar ve tartışmalar neticesinde Alevi sorunundaki temel problem alanlarının netleştiğini düşünmektedir. Çalıştaylar sonucunda yayınlanan Nihai Rapor sonucunda ise yapılan çalışmalar Alevilik konusunda geleneksel resmi paradigmanın devamını meşrulaştırmakla eleştirilmiş, çoğulculuk ve özgürlük yerine devletçiliğin raporda esas alındığı vurgulanmıştır.[6] Bu çalıştayların ardından Yargıtay, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kararına benzer karar vererek cemevlerinin statüsünün tanınmasına, fatura giderlerinin devlet tarafından karşılanmasına hükmetmiştir.[7] Yargıtay kararıyla birlikte Türkiye'nin uzun yıllardır kemikleşmiş sorunlarından olan Alevi sorununa ilişkin en temel taleplerden biri kâğıt üzerinde karşılanmış olmakla birlikte Alevilerin korku ve talepleri hâlâ tam olarak giderilmemiştir. Zorunlu din derslerinin kaldırılması ve/veya Alevi öğrencilerin kendi inançlarına ilişkin öğrenim görmelerinin olanaklarının yaratılmasının elzem olduğu görüşmeciler tarafından belirtilmektedir. Yargıtay'ın cemev-

6. Sambur, B. 2014. "Çözülemeyen Sorun: Alevilik Meselesi". *Barışı Konuşmak*. Editör: Akyeşilmen, N. Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı, s. 422-434.
7. Gazete Duvar. "Yargıtay: Cemevleri ibadethanedir, faturalarını devlet karşılamalı". https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/11/27/yargitay-cemevleri-ibadethanedir-faturalarini-devlet-karsilamali/ Son erişim tarihi: 26 Şubat 2019.

lerinin ibadethane olduğuna ilişkin kararına karşın zorunlu din dersi bu alandaki fay hattını canlı tutmaktadır.

Türkiye'de iki yıllık çatışmasızlık sürecinin sonlanmasıyla yeniden yaşanmaya başlanan çatışma süreci Tunceli'yi de etkilemiştir. Hem Alevi hem Kürt hem de sosyalist kimliğinin kesiştiği Tunceli başından beri Kürt siyasi hareketinin ideolojik açıdan esin kaynaklarının yetiştiği bir kenttir. Bu üç alan da Türkiye'nin uzun yıllardır hep en çatışmalı alanları olmuşlardır. Bunun tek istisnası ise, iki yıllık çatışmasızlık süreci olan Çözüm Süreci'dir. Ancak 7 Haziran 2015 genel seçimlerinin ardından başlayan ve pek çok kentte hendek savaşları şeklinde yaşanan bu süreç iki yılda elde edilmiş olan kazanımları da silerek bölgeyi yeniden geriye götürmüştür. 15 Temmuz Darbe Girişiminin ardından gelen süreç olağanüstü hali etkileri itibariyle derinleştirmiştir. Çatışma sürecinin yeniden başlamasının ardından Tunceli kent merkezinde ve kırsalında çatışmalar meydana gelmiştir. Tunceli'de yapılan görüşmelerde diğer kentlerde olduğu gibi Tunceli merkezde uzun süreli bir çatışma ya da hendek savaşı meydana gelmese de kırsaldaki güvenlik politikalarının kent merkezine yansıdığı görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir.

OHAL sürecinde Tunceli Belediyesi şüphesiz ki kayyum atanan kentlerden birisi olmuştur. Kayyum sürecine ilişkin yerel aktörler seçilmişin yerine bir başka kişinin atanmasını eleştirmektedirler. Kentte kayyum döneminde altyapı hizmetlerinde genelde bir aksama olmadığı ama tüm kenti donatan "lale motifli ışıklandırmalar" gibi kentin kültürüne uymayan ya da hiçbir ihtiyacı karşılamadığı ve ekolojik dengeyi tahrip ettiği söylenen yol yapımları gibi çalışmaların gereksiz harcamalardan ibaret olduğu ifade edilmiştir. Saha araştırması çerçevesinde siyasi, toplumsal ve ekonomik aktörler kayyumun demokrasiye indirilen bir darbe olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Görüşmeciler ayrıca kayyum tarafından HDP'li belediyenin özellikle toplumsal cinsiyet ve kadın konusundaki tüm çalışma ve faaliyetlerinin kaldırılması ya da azaltılmasına ciddi olarak tepki duyduklarını dile getirmişlerdir. Çatışmaların yeniden başlamasının ardından

güvenlik politikalarının devreye girmesi ile daralan gündelik yaşam 15 Temmuz Darbe Girişiminin ardından yürürlüğe konan OHAL'in ile daha da zorlaşmıştır. Tunceli gibi küçük Anadolu kentlerinde kadınların bu alanda faaliyet gösteren derneklere gitmekten çekindiği belirtilmiştir. Kadın derneklerinde çalışan görüşmeciler çatışma dönemlerinde siyasal şiddet, ekonomik şiddet ile birlikte aile içi şiddet ve baskının da arttığını ifade etmekle birlikte kadınların gidebileceği bir kurum kalmaması ya da mevcut olanlara da gitmekten korkması nedeniyle uzmanlardan destek alamadıkları belirtilmiştir. Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı tüm bölge kentleri aslında insanların birbirini tanıdığı nispeten küçük Anadolu kentleridir. Böylesi olağanüstü hal dönemlerinde görüşmecilerin de aktardığı üzere örneğin eşi işten çıkarılmış kadınların çocuğu iş ararken herhangi bir derneğe giderek fişlenmekten çekindiklerinin altı çizilmiştir. Böyle bir ortamda herkesin ve her kurumun aslında kriminalize edilmiş olup bunun gündelik yaşamın farklı veçhelerini olumsuz etkilediği gözlenmiştir.

Tunceli'de 2015'den sonra çatışmasızlık halinin sona ermesinden en çok etkilenen kurumlardan birisi üniversite olmuştur. Tunceli'deki siyasi ve toplumsal aktörler gerek KHK'lar ile üniversitedeki işine son verilen hocalar gerekse de protestolar nedeniyle gözaltına alınan ya da tutuklanan öğrenciler kentteki rahatsızlıkların başında gelmektedir. Nitekim görüşülen hukukçular da 2015'ten beri yaşanan çatışma sürecinde esas olarak öğrencilerin davalarının ağırlık kazandığının altını çizmektedir. Büyük umutlarla kurulan ve kentte heyecan dalgası yaratan Munzur Üniversitesi'nde 100'e yakın öğrencinin tutuklandığı dile getirilmiştir. Ayrıca sivil polisin de üniversite içinde yoğun biçimde varlığını hissettirmesi üniversitedeki akademisyenlerin rahatsızlıklarından birisidir. Üniversitenin bilimsel ortamından uzaklaşmış olup içeriğinin boşaltılması Tunceli'de hayal kırıklığı yaratan konulardan birisi olmuştur.

Görüşmecilerin ortak biçimde dile getirdiği kent sakinlerini etkileyen bir diğer konu ise çatışma sürecinin yeniden

başlamasının ardından kentteki ezan sesinin yükseltilmesidir. Bunu bir nevi cezalandırma politikası olarak görüldüğünü söyleyen Tuncelililer kentte bir cemevine karşılık, on caminin olmasının yine aynı politikanın sonucu olarak değerlendiriyorlar. Alevi açılımı tartışmalarının ardından ezan sesinin bu kadar yükseltilmesi kültürel değerlere saygısızlık olarak addedilirken gündelik yaşamda da bireyler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Çatışmalar sadece askeri değil aynı zamanda farklı biçimlerde de karşımıza çıkar ki bunlardan ekonomik olanı son dönemde bölge kentlerinin silahlı şiddet dışında olumsuz biçimde etkilendiği şiddet biçimlerinden birisi haline gelmiştir. Görüşmecilere göre KHK'lar nedeniyle işlerine son verilen memur ve akademisyenler hem kendi yaşamları açısından hem de halihazırda kırılgan olan kent ekonomisi için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Özellikle küçük bir kentte iş bulamayan akademisyenlerin gündelik yaşamının oldukça bunaltıcı bir hale geldiği sıkça belirtilmiştir. Ayrıca görüşmeciler yine sözü kadınlara getirerek kendilerine iş kapısı açan parti ya da gruplara yaklaştığını, "Kaç yıllık eşimi işsiz bıraktılar, sonra bana gıda nafakası bağladılar" diyen pek çok kadın olduğunu dile getirmişlerdir.

Tunceli'de 2015'te başlayan ve olağanüstü hal ile derinleşen çatışma ortamı, farklı boyutlarıyla yaşamın pek çok alanını olumsuz biçimde etkilemiştir. Halihazırda kırılgan olan siyasi, ekonomik ve toplumsal atmosfer iki yıllık çatışmasızlık, normalleşme ve umut ortamının ardından yeniden güvenlik politikalarına teslim olmuştur. Tunceli çıkarılan kararlar neticesinde bu güvenlik kıskacından kurtulamadığı gibi, kentte KHK ile işinden çıkarılan memurların durumu ve kültürel değerlere yapılan dolaylı baskılar ile yeniden bir çatışma ortamının içine girmiştir. Ancak görüşmecilerin hepsi, yeniden bir normalleşme sürecine dönülmesi halinde bundan çok memnun olacaklarını dile getirmişlerdir.

Tunceli'nin Ekonomik Açmazı...

Doğal güzellikleri, bitki örtüsü ve hayvan varlığı açısından oldukça zengin olmasına karşılık, Tunceli'nin toprak,

yeraltı kaynakları ve beşeri sermaye açısından zengin olmaması, etrafının dağlarla çevirili olup ulaşım altyapısındaki yetersizlikleri, bölgede geçmişte ve bugün hâlâ hüküm süren çatışmalar nedeniyle oluşan güvenlik ve imaj sorunları Tunceli'nin ekonomik gelişimini kısıtlamaktadır (İzmen, 2014). Tunceli'de ekonomik faaliyetler temel olarak tarım, küçük ölçekli hayvancılık, inşaat sektörü, küçük ölçekli imalat sanayi, hizmet sektörü, su ürünleri ve doğa ve kültür turizmi alanlarına yoğunlaşmış bulunmaktadır (Fırat Kalkınma Ajansı, 2019b). Ancak kentte 1990'lı yıllardan itibaren ihaleler sayesinde güçlenen ve üretim ilişkilerinde belirleyici olan bir ticaret sermayesi de vardır.[8]

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2015-17 yıllarına ilişkin "İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla" verilerine göre; 2,787 milyar lira ile Tunceli sondan üçüncü sırada yer almıştır.[9] Tunceli'de sermaye birikimi gelişmediği gibi bu durum kentin tarihsel ve toplumsal karakteri ile de birleşmiştir. Kentin Alevi-Kürt kimliği ve çatışma (1937-38 ve 1990'lı yıllar) ortamına çok uzun bir zamandır maruz kalması kentteki sol düşüncenin ideolojik formasyonunu, devlet ve sermaye karşısındaki konumlanışını da farklılaştırmıştır. Bu sebeple Tunceli'de devletin yatırım yapmaması, daha önce yaşanmış olan çatışma ve şiddet ortamının devamı olarak da yorumlanabilmektedir.[10] Ekonomik gelişme çatışma ortamından çıkabilmenin yeterli değilse de gerekli koşullarından birisidir. Nitekim bölgesel eşitsizlikler de çatışmaların doğmasına neden olmaktadır. Ancak bölgesel eşitsizlik dendiğinde genelde yatırımlara odaklanılıp ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel olanla ve hatta insan hakları ile ilişkili olan diğer kısımlar göz ardı edilmektedir. Buna ek olarak, bölge içi

8. Gürçağ-Tuna, Ş., Güneş, B. 2012. "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri", Praksis, 28, 99-119.

9. Akça, T. "Milli gelirden payını en çok yükselten iller Yalova, Osmaniye ve Mardin". Bloomberg HT. https://www.bloomberght.com/milli-gelirden-payini-en-cok-yukselten-iller-yalova-osmaniye-ve-mardin-2229894 Son Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019.

10. Gürçağ-Tuna, Ş., Güneş, B. 2012. "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri", Praksis, 28, 99-119.

eşitsizlikler perdelenmekte ve daha çok kapitalist ilişkilerin derinleştiği çözüm önerileri getirmektedir. Oysa tam da Tunceli'ye uygun düşecek biçimde kooperatif örgütlenmesi gibi modelleri de çözüm önerilerine katarak alternatif modeller üzerinde düşünmek gerekmektedir.[11] Aslında son dönemde kentin ideolojik arka planına da uygun olarak bu alanda iki örnek öne çıkmıştır. Bunlardan ilki Munzur Su, ikincisi ise son dönemde Ovacık'ta hayata geçirilen kooperatifleşme çalışmalarıdır.

1999 yılında 240 ortak tarafından bir denge gözetilerek kurulan ve 2004 yılında fiilen üretime geçen Munzur A.Ş. Tunceli'nin yerel sermaye ile kurulan ilk büyük yatırımıdır. Nitekim kentte bu ölçekte bir yatırımı yapacak yerel sermaye sahibi bulunmaması gerçeğinden hareketle bu kadar çok ortakla kurulmuş olan şirket Tunceli için bir model oluşturmuştur. Munzur A.Ş.'nin kuruluşu kent ekonomisine ivme kazandırmış ve 2008 yılında Tunceli Sanayici ve İşadamları Derneği, 2012'de ise Tunceli Sanayici ve Girişimcileri Derneği kurulmuştur. Munzur A.Ş.'nin kuruluş süreci kitlesel tabana sahip örgütlerden ikisi tarafından desteklenmiştir. Munzur A.Ş. kuruluş sürecinde hem para ve meta formları kültürel öğeleri içermiş hem de devletin yapmadığı yatırımı yapan kurum algısını yaratmıştır. Ancak işçilerin sendikalaşmasındaki sorunlar, İstanbul'daki Dersimli üniversite öğrencilerinin başta suyun özelleştirilmesine karşı "Munzur'un Delileri" isimli bir grup kurması şirkete yönelik eleştirileri su yüzüne çıkarmaktadır. Tunceli'deki saha araştırmasında kentin yegâne sembolik ekonomik kuruluşu olan Munzur A.Ş.'nin farklı sol gruplar tarafından yaşadığı baskının kent ekonomisini olumsuz yönde etkilediğine işaret edenler olmuştur. Kısacası yerel sermaye tarafından ilk kez kurulan böylesi bir şirket üzerinden Tunceli'de tartışmalar devam etmekte ve aslında tam olarak kentin kültürel formlarıyla uyumlu bir bölgesel kalkınma ve eşitsiz gelişim modeli gibi konularda teorik bir uzlaşıya varılmamış olduğu gözlenmiştir. Ancak

11. Gürçağ-Tuna, Ş., Güneş, B. 2012. "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri", Praksis, 28, 99-119.

yine de son dönemde olumlu gelişmeler yaşanmış ve kentin Alevi, Kürt ve sol kimliği ile biraz daha uyumlu olabilecek kooperatifçilik modeli ivme kazanmıştır. Projenin saha araştırması gerçekleştirildiği sırada Ovacık'a yapılan ziyarette dönemin belediye başkanı Fatih Maçoğlu ziyaret edilmiştir. 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde kendisi Tunceli Belediye Başkanı olarak seçilmiş ve görevine başlamıştır. Fatih Maçoğlu Ovacık Belediye Başkanı seçildikten sonra ilçedeki ekolojik ve kolektif üretim, ücretsiz ulaşım ve belediye gelir-giderlerini binaya asmak gibi uygulamaları ile halkın dikkatini çekmiş, sempatisini kazanmıştır. Tunceli'de doğayı tahrip edecek herhangi bir üretim alanı halk tarafından tepkisiyle karşılanmaktadır. Yerel yönetimler de halkın bu inancına, geleneksel yapısına uygun bir üretim modeli belirleyerek hareket etmeye çalışmıştır. Bu nedenle de kooperatifçiliğe ağırlık veren, ata tohumlarını tercih eden, üretimi artıran, Türkiye'nin büyük kentlerinde satış ofisleri açan, elde edilen gelirlerle de öğrenci bursları olmak üzere halka doğrudan katkı sağlayan bu model kısa sürede benimsenmiştir. Nitekim bu kooperatifçilik modeli Tunceli'nin Hozat, Mazgirt, Nazımiye gibi ilçelerine de yayılmıştır. Görüşmeciler, Ovacık'ta hayata geçen bu kolektif üretim modelinin daha da genişletilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bunun Tunceli'nin ekonomisine büyük katkısı olduğu, işsizlik sorunun azalmasına neden olduğu ifade edilmiştir.

Tunceli'de ve araştırma yapılan diğer kentlerde çatışma dönemlerinde kayyumların ve diğer kamu kuruluşlarının rolü ve pozisyonu oldukça tartışmalı olmuştur. Bu kurumların kentin toplumsal ve fiziki yapısını dejenere eden uygulamaları oldukça eleştirilmiştir. Yukarıdaki örnekten yola çıkarsak, mevcut kooperatiflerin kurulmasında İŞKUR ve kaymakamlık desteğinin sağlandığını belirtmişlerdir. Görüşmeciler, finans gücünün daha yüksek olması nedeniyle İŞKUR ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi'nin (KOSGEB) kentte çok etkin olduğunu kabul etmekle birlikte iş süreçlerinde liyakate önem vermediklerinin de altını çizmişlerdir.

Ekonomik aktörlerin dile getirdiği bir diğer sorun ise ihalelerin şehir dışından müteahhitlere verilmesidir. Ayrıca Türkiye'nin diğer kentlerinde ve hatta mahallelerinde olduğu gibi, Tunceli'de büyük kuruluşların pazara girmesi yerel üretici ve satıcıları tehdit etmektedir. Bu durum özellikle marketlerle ilişkili olup aslında sadece Tunceli'yi değil tüm Anadolu kentlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu kapsamda büyük marketin küçük kentlerde mağaza açması toplumsal ilişkiler açısından da önemli olan bakkalların, küçük üreticilerin ve dağıtıcıların pazardan çıkması anlamına gelmektedir.

Görüşmecilerin Tunceli'nin ekonomik hayatına dair dile getirdiği bir diğer unsur ise kentteki işverenlerin esas olarak yatırım planı, fizibilite çalışması gibi bilgi ve birikime dayalı uzmanlıktan yoksun olduğu ve bu nedenle sermayesini yatırıma aktaran pek çok kişinin en sonunda işletmesini kapatmak zorunda olduğu ifade edilmiştir. Tunceli'deki ekonomik aktörler buradaki en önemli görev Kalkınma Ajanslarına düştüğünü söylemektedirler.

Tunceli'deki görüşmelerde kısaca değerlendirilen tespit ve sorunlara karşılık son dönemde hazırlanan kalkınma planlarında kentin bir bölgesel cazibe merkezi olması hedeflenmiştir. Tunceli'nin azgelişmişlik döngüsünü kıracak olan sermaye birikimini tek başına yaratabilmesi mümkün görünmemektedir. Türkiye'de 2000'lerin ikinci yarısından itibaren ekonomi politikalarını şekillendiren yeni bölgelendirme pratikleri ortaya çıkmış ve yukarıda da adı geçen Bölgesel Kalkınma Ajanslarının (BKA) 2012 yılında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) sermaye odaklı yeni bölgelendirme anlayışına göre kurulmasına karar verilmiştir. Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine (NUTS) uygun olarak Türkiye, 12 "Düzey 1 Bölgesine" ve 26 "Düzey 2 Bölgesine" ayrılmıştır. Bu yeni sistem idari bir sınıflama olmayıp tamamen istatistiki bir sınıflamaya dayanmaktadır. Yeni yerelleşme ve kalkınma politikasının inşasında ilk adım olarak böylesi "bilimsel" bir sınıflandırmaya gidilmesi, süreci küresel sermaye ilişkileri üzerinden okumanın gerekliliğini bir kez daha göstermektedir.

Bu yeni sınıflandırma şekliyle şehirleri kategorize ederek hem ulusal hem de uluslararası sermayeye daha rasyonel yatırım kararları almaları yönünde yol gösterici olmaktadır.[12] Teşvik sistemi ise 2012 yılına gelindiğinde bir hayli değişmiş olup ülke 6 teşvik bölgesine ayrılmış (2009-12 arası dönemde 4 bölgeydi) ve her bir bölge için yatırımcıya sunulan teşvikler listelenmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre Tunceli'nin de bulunduğu 5. bölge teşvikten en fazla faydalanan bölgedir. Bu bölgede yatırım yapacak firmalar yatırımın %50'sine, Organize Sanayi Bölgesi için ise %55'ine kadar vergi ödeme yükümlülüğünden muaftır; faiz desteği tavanları da yükseltilmiştir. Ancak yatırımcıya yapılan en önemli teşvik, istihdama ilişkindir. Sermaye uzun zamandır Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki yoğun işsizlik nedeniyle bu bölgelerde yaşayan, düşük ücretlerle çalıştırılan insan varlığını bir fırsat gibi sunma eğilimindedir: "Ortadoğu pazarına yakınlık, ucuz işçilik ve hammadde bolluğu bölgeyi cazip kılmıştır. Tüm yatırımcıların bu pastadan pay alabilmesi için geç kalmadan bölgemize gelip yatırımını gerçekleştirmesi lazımdır yani, bölgeye erken yatırım yapan çok kazanır. Yeni sistemle birlikte 5. bölgede sermayenin isteği doğrultusunda emek maliyetleri işverenin sorumluluğundan büyük oranda çıkarılmıştır, işverenin yüklerini devlet üstlenmiştir. İşverene sadece net asgari ücreti ödemek kalmıştır. Bu çerçevede bu bölgede işgücü maliyetinin son derece düştüğü ve bölgenin "Türkiye'nin Çin'i" olarak kurgulandığı ilan edilmektedir: "Türkiye'nin doğusu, güneydoğusu Türkiye'nin Çin'i oluyor" (Taner, 2019).

Bugün, her açıdan bir koloni talebi olan "bölgesel asgari ücret" çok daha fazla dillendirilirken fiilen bölgesel bir ücretlendirmenin zaten mevcut olduğu söylenebilmektedir. AK Parti'nin 2009'da başlattığı demokratik açılımın (Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi) ve 2013'te başlayan iki yıllık çatışmasızlık süreci Türk ve Kürt sermaye kesimleri tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Elbette bu durum

12. Orhan, G. 2013. "Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim'e Yansımaları: 2000'lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan 'Yatırım Fırsatı' Yaratmak". *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi Politik Yazılar*. Editörler: Tuna, G. Ş., Orhan, G. İstanbul, Patika Kitap, s. 203-247.

sermayenin kendi birikim krizlerini aşma ve daha fazla büyüme çabasıyla giriştiği yeniden ölçekleme arayışından bağımsız düşünülemez. Bu durum uzun yıllardır devam eden çatışma koşullarında sermayeye yeterince açılamamış olması doğal kaynakların metalaştırılması motivasyonuyla da ilişkilidir. Diğer bir deyişle, hem emek gücünün hem de doğal kaynakların gittikçe artan biçimde metalaşması söz konusudur. Bu metalaştırma hamlesinin Çözüm Süreci öncesinde başladığını, BKA'lar tarafından desteklendiğini; ancak toplumsal hareketler nedeniyle bir parça sekteye uğradığını belirtmek gerekir.[13]

Tunceli; İBBS'ye göre Bingöl, Bitlis, Elazığ, Hakkâri, Malatya, Muş ve Van ile birlikte Ortadoğu Anadolu olarak anılan bölge içinde yer almaktadır. Daha alt bir bölgelendirmede ise Tunceli; Malatya, Elazığ, Bingöl illeriyle birlikte TRB1 olarak adlandırılan bölgededir. Bu durum ekonomik, sosyal ve coğrafi benzerliklerine göre yapılan bir sınıflandırma olarak sunulsa da çeşitli endekslere göre bu 4 şehir arasında önemli gelişmişlik farkları söz konusudur. Tunceli ve Bingöl; Malatya ve Elazığ'ın gerisinde kalmaktadır. Bu grup içerisinde düzeyi en düşük olan il Bingöl'dür; ancak bu, büyük oranda, Tunceli ile ilgili verilerin oluşturulmasında kentteki asker-polis nüfusa yönelik harcamaların "kamu harcaması" olarak kaydedilmesinden kaynaklıdır. Kürt hareketinin yükseldiği 1990'larda tüm bölge savaşa yönelik harcamaların önemli ölçüde arttığı, 2012 gibi çatışma ortamının görece dindiği bir senede bile Tunceli'nin merkezi bütçe harcamalarında "kamu düzeni ve güvenlik" payı %38, "askeri harcamalar"ın payı %23 civarındadır ki ikisi birlikte bütçenin %61'ine ulaşmaktadır. 2012 için kişi başına polis-asker harcamasının en yüksek olduğu şehir 4.203 TL ile Tunceli'dir. İkinci sırada ise 2.227 ile Hakkâri gelmektedir ki bu oran neredeyse Tunceli'nin yarısı, Türkiye ortalamasının ise 6 katını aşmaktadır.[14]

Yeni teşvik sistemine de dayanak teşkil eden 2011 tarihli İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

13. *A.g.e.*, s. 203, 247.
14. *A.g.e.*, s. 203, 247.

Araştırması'na (SEGE) göre Tunceli, 81 il içinde 58. sıradadır. Kentten tahsil edilen toplam vergi tutarı çok düşük olsa da 2009 yılı vergi tahsilat oranlarına göre Tunceli %91,1 oranıyla İstanbul ve Kocaeli'nden sonra üçüncü olmuştur. 2011 verileriyle yapılan hesaplamada tahsilat oranının yine oldukça yüksek olduğu (%87,3) ve iller sıralamasında şehrin ilk sıralarında yer aldığı anlaşılmaktadır. Ücretlilerin ödediği gelir vergisinin toplam gelir vergisi hâsılatına oranının 2012 itibarıyla %66,2 gibi nüfusun sayısal üstünlüğüyle ilişkilendirilebilmektedir. Özetle, vergi tahsilat oranından yola çıkarak kentte büyük bir memur kesim olduğu sonucuna varmak mümkündür. Tunceli kişi başına düşen ihracat miktarına göre en son sıralardadır; ticaret hacminin zayıf olduğu, geçimlik bir ekonominin kayıt dışının yüksek olduğu izlenimi vermektedir.[15]

Tunceli'nin tahakkuk eden vergisinin büyük bölümü tahsil edilse de nüfusu çok düşük olduğundan kentten toplanan toplam verginin Türkiye içindeki payı hayli düşüktür. "Kişi başına düşen bütçe gelirleri" göstergesi, memur nüfusun etkisiyle görece yüksektir. 2012 yılında kişi başına tahsil edilen vergi miktarı 558 TL'dir ve kent Türkiye genelinde 57. sıradadır. Aynı raporda kişi başına düşen kamu yatırımı miktarı Tunceli için 622 TL görünmektedir ve bu rakamla il 8. sırada yer almaktadır. Kentteki işsizliğin, yoksulluğun ve sosyal hizmetlerin yetersizliğinin görünenden daha büyük olduğunu iddia etmek mümkündür. İstihdam oranı ya da sosyal güvenlik kapsamındaki aktif çalışanların toplam nüfusa oranı memur kesimin varlığı sayesinde istatistiklerde olduğundan daha şişkin göründüğü tahmin edilmektedir (İzmen, 2014). Nitekim Tuncelili görüşmecilerin tamamı kent içinde özellikle genç işsizlerin yoğunluğuna dikkat çekmektedirler. %60 oranında eğitimli genç işsizlerin bulunduğu, bu kitlelerin eskisi gibi İstanbul, İzmir gibi kentlere giderek iş imkânı bulma düşüncelerinin de bulunmadığı belirtilmektedir. Kent

15. https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_8_diger/tckb_sege_2013.pdf, s, 67-68. İzmen, Ümit. 2014. *Bölgesel Kalkınmada Yerel Dinamikler, Tunceli Modeli ve 2023 Senaryoları.* İzmen, Ü. İstanbul, TÜRKONFED Yayınları.

halkının, çocuklarını lise ve üniversite öğrenimi için başka illere gönderdiği ve kentte öğrenim gören öğrencilerin ise okumaktan mutlu olmadıkları görüşmeciler tarafından aktarılmış, üniversitelerde yaşanan ihraçlar, alımlarda liyakat olmaması ve teknik eğitimin yetersizliği başlıca nedenler olarak sıralanmıştır.

Öte yandan Tunceli SEGE-2011 sosyal göstergeleri -ekonomik göstergelerine kıyasla- daha olumludur. Bunlar içinde kente ilişkin eğitim göstergelerin yüksekliği dikkat çekicidir. Okuryazar nüfus oranı, okuryazar kadın nüfusunun toplam kadın nüfusuna oranı gibi kalemlerin yüksek oluşu, kentin kültürel, etnik ve tarihsel özellikleriyle yakından ilişkili olduğunu da belirtmek gerekmektedir.[16]

SEGE-2011 raporunda; Tunceli'de rekabetçilik göstergeleri oldukça düşük değerlere sahiptir. Kişi başına ihracat miktarı olan 0,5 dolar ile genelde sonuncu sırada yer alan Tunceli'nin sanayi ve hizmetler altyapısı da yetersizdir. Örneğin, bin kişiye düşen internet bankacılığında aktif bireysel müşteri sayısı Tunceli'de 102, ülke ortalaması ise 87,5'dir. Okullaşma oranı Tunceli için %62,5 iken Türkiye ortalaması %35,6'dır. Doğurganlık oranında diğer illere göre daha avantajlı olduğu görülmektedir. Ayrıca ilin genel ortaöğretim net okullaşma oranı Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde bir değere sahiptir. Çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş) toplam nüfus içerisindeki oranı ve kadınların ortalama günlük kazancı göstergelerinde hem bölge hem de Türkiye ortalamasından yüksek değerlere sahiptir.[17]

Tuncelili görüşmeciler, eğitime olan ilgilinin Çözüm Süreci'yle birlikte kentte entelektüel alanda çok canlı bir ortam yaşandığına dikkat çekmişlerdir. İki yıllık çatışmasızlık döneminde kentleşme ve orta sınıflaşma eğilimlerinin tüm bölgede yükselmesi ile birlikte kent dışında eğitimini

16. İzmen, Ümit. 2014. *Bölgesel Kalkınmada Yerel Dinamikler, Tunceli Modeli ve 2023 Senaryoları.* İzmen, Ü. İstanbul, TÜRKONFED Yayınları, http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/turkonfed-rapor-2014-yd-tunceli.pdf

17. https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_8_diger/tckb_sege_2013.pdf, s. 67-68.

tamamlamış insanların Tunceli'ye geri döndüğü, nasıl bir kentleşme yürütülmesi gerektiği, peyzaj ve mimariyi yeniden inşa etmek için tartışmaların yapıldığını ve ortaya çıkan önerilerin bazı yerlerde de hayata geçirildiği ifade edilmiştir. Bu sürecin devamı halinde daha yüksek bir seviyede gelişim yaşanabileceği ancak durumun terse dönmesiyle yeniden başka kentlere göçlerin başladığına dikkat çekilmiştir.

Doğa ve Turizm...

Tunceli'de turizm başlığında Munzur Doğa ve Kültür Festivali öne çıkmaktadır. Bu etkinlik kentin hayat damarı olarak nitelendirilmektedir. 1990'lı yılların ağır çatışmalı ortamının hemen ardından 2000'li yılların bölgedeki ilk festivalidir. Görüşmeciler festival ile ilgili 1994'ten sonra özellikle zorunlu göç ile Tunceli'nin bir nevi insansızlaştırıldığını ancak bu festivalin "insansızlaşmış" Tunceli için adeta bir cansuyu olduğunu ifade etmişlerdir. Yerel aktörler dünyaya ve Türkiye'ye dağılan Tuncelilerin buluşma noktası haline gelen festivalin duygusal olarak ayrı bir anlamı olduğunu da belirtmişlerdir. Özellikle yurtdışına göç eden Tuncelilerin yeniden kente dönüşlerinin simgesi haline gelmiştir. Ancak her kesimden görüşmecilerin de altını çizdiği üzere çatışma sürecine dönülmesiyle birlikte gerçekleşmesine izin verilmeyen festival gerek kentte gerekse de Tunceli'ne festival için gelen herkeste hayal kırıklığı yaratmıştır. Öncelikle festivalin yarattığı ekonomik kazançtan mahrum kalan Tunceliler bu durumun kent için bir kayıp olduğunu dile getirmektedirler.

Tunceli'nin 1990'larda çatışma ve zorunlu göç nedeniyle bugün artık kronik hale gelen sermaye birikimi ve işsizlik sorunsalı yoksulluğu da artırmıştır. Gerçekleştirilen görüşmelerde sanayisinin düşük olduğu; sadece un ve su fabrikalarının bulunduğu, köy sayılarının az olduğu, hayvancılığın ve tarımın küçük ölçekte yapıldığı Tunceli'de çıkış yolunun doğa olduğu ve arıcılık, tabiatı tahrip etmeyen turizm alanları gibi faaliyetlere ağırlık verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Tunceli'nin yeni bölgelendirme ve teşvik sistemleri çerçevesinde sermayeye açılması sürecinde Fırat Kalkınma Ajansı (FKA) bir tür aracı olarak konumlanmıştır. TRB1 bölgesindeki yatırım olanaklarını tanıtan ve bunlar için destek sunan FKA, Tunceli broşürünü "Doğunun Saklı Cenneti" başlığıyla yayımlamıştır. Bu tanıtım keşfedilmemiş doğal kaynaklarının bereketini ilan etmektedir. Ancak bu sefer Tunceli'nin "saklı" ve "el değmemiş" hali bir tür egzotizm çerçevesinde pazarlanmaktadır. Munzur Vadisi'nde rastlanabilen ve nesli tükenme tehlikesinde olan çengel boynuzlu dağkeçisine de kapakta yer verilmiştir. Tunceli'de Cumhuriyet'ten bu yana ne sanayi sektörü ne tarım sektörü önemli bir gelişme gösterememiştir. FEDAŞ, DSİ ve KÖYDES yatırımlarının öne çıktığı, proje bedeli en yüksek yatırımların enerji sektöründe kümelendiği görülmektedir. Uzunçayır Barajı ve HES 300 milyon TL'lik proje bedeliyle ilk sırada yer almaktadır. Tunceli Organize Sanayi Bölgesi, kentin düşük sanayi kapasitesini geliştirmek yönünde bir adım olmuşsa da büyük oranda gıda sanayinde yoğunlaşan TOSB'nin Tunceli'yi bir "sanayi kenti" haline getireceği düşünülememektedir.[18] Ancak Tuncelilerin tepkisine neden olan HES ve baraj projelerinin tümü Ankara 3. İdare Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.[19] Bu durum kent sakinleri tarafından olumlu karşılanan bir adım olarak değerlendirmiştir. Bu açıdan görüşmecilerin özellikle altını çizdiği husus, doğaya atıf edilen kutsal değerdir.

Orman yangınlarının sık sık yaşandığı bölgelerle ilgili görüşmeciler inanç noktalarının tahrip edildiği ve bunun tepkiye neden olduğunu ifade etmektedirler. Tuncelili için doğa, kendilerini ifade etmekte ve inançlarından bağımsız değerlendirilmemektedir. Doğa alanlarının birer inanç noktası ve tarihsel alan olduğuna dikkat çekmektedirler. Tüm canlılara "komşu" gözüyle bakıldığı, kendileriyle aynı

18. Orhan, G. 2013. "Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim'e Yansımaları: 2000'lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan 'Yatırım Fırsatı' Yaratmak". *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi Politik Yazılar.* Editörler: Tuna, G.Ş., Orhan, G. İstanbul, Patika Kitap, s. 203-247.

19. Bianet. "Munzur'daki Tüm Baraj ve HES Projeleri İptal Edildi". https://bianet.org/bianet/ekoloji/203618-munzur-daki-tum-baraj-ve-hes-projeleri-iptal-edildi. Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019.

hakka sahip oldukları inancının kentte hâkim olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle çıkan orman yangınları da HES ve baraj gibi projeler de kültürlerine doğrudan bir saldırı olarak algılandığı belirtilmektedir.

Görüşmeciler ayrıca, ekonominin Pertek, Çemişgezek ilçelerinde birtakım ailelerin daha çok yaylacılık, peynir ve diğer süt ürünleri ile uğraştığı, tarımın az yapıldığı, eğitime önem verildiği için çocukları okutup devlet memuru yapmayı önceledikleri ve yurtdışında bulunan Tuncelilerin (diyaspora) yardımlarıyla oluşan bir ekonominin mevcut olduğunu da ifade etmişlerdir.

Fırat Kalkınma Ajansı, Tunceli'de tarım alanında yatırım yapacaklara şarapçılık, sebze-meyve yetiştiriciliği ve yem bitkileri üretimi gibi alanları önermektedir. FKA'ya göre "yerüstü ve yeraltı sularının bol olması ve güneyde sulanabilir düz tarım alanlarının bulunması sulu tarım için bir avantaj teşkil etmektedir" Tunceli'de hayvancılık FKA tarafından, "halkın temel geçim kaynağı" olarak sunulmuştur; fakat kentte organize bir besi hayvancılığı gelişmemiştir. Alabalık ve arıcılık yeni yeni gelişmeye başlamıştır. FKA'nın yatırım broşüründen hareketle çıkarmaya çalıştığımız tablo, Tunceli'nin TRB1 bölgesindeki diğer üç ilin önüne geçecek spesifik bir tarım ürününün, bu ürüne dayalı bir sanayi potansiyelinin ya da öne çıkan başka bir sektörünün olmadığını göstermektedir. Tunceli'nin nüfus verileri buranın bir tür "Çin" olarak kurgulanmasını imkânsız kılmaktadır: Kentin net göç hızı yüksek, nüfusu oldukça düşüktür. Malatya ve Elazığ FKA tarafından "nitelikli işgücü"ne sahip kabul edilmiş; Bingöl diğer tüm 5. bölge kentleri gibi niteliksiz ve ucuz emek isteyen sektörlere uygun bulunmuştur. Ancak 5. bölgedeki Tunceli'deki emek gücünü tanımlayan herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu durum, Tunceli'de emek gücünün kendine has kimi özelliklerini düşündürmektedir. Özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren tırmanan çatışma ortamı ve bunun sebep olduğu zorunlu göç, Doğu ve Güneydoğu illerinin büyük bölümünde olduğu gibi Tunceli'de de ekonomik ilişkilerin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir.

Göç, hızlı bir mülksüzleşmeyi ve yoksulluğu, ani bir "kentleşmeyi" beraberinde getirmiştir. Çatışma koşulları nedeniyle girişimcilik faaliyetlerinin belli bir ölçeğin üzerine çıkması çok mümkün olmamıştır. Güçlü dayanışma ağlarının varlığı, yoğun işsizliğe rağmen kentteki yoksulluğun katlanılır bir düzeyde kalmasını ve işsizlerin iş arama süreçlerinde daha seçici olabilmelerini sağlamıştır. Buna ek olarak Fırat AKSA Elektrik Dağıtım Şirket'inde (FEDAŞ) çalışan DİSK'e bağlı Enerji-Sen üyesi taşeron işçilerin başlattığı grev kentteki dayanışmanın son dönemdeki en önemli örneklerinden birisidir. Nitekim bu topyekûn dayanışma sonucunda işveren de geri adım atmak zorunda kalmıştır. FKA'nın Tunceli için uygun gördüğü kalkınma modeli turizm merkezli görünmektedir. Munzur Vadisi'nin doğal güzellikleri, Pertek'teki kaplıcalar, Munzur ve Peri Suları, dağlar, yaylalar ve mesire yerleri değerlendirilerek kurulabilecek turizm tesisleri hakkında bilgiler verilmiştir. Hedef kitle öncelikle Tunceli'de yaşamayan Tuncelilerdir. FKA'ya göre Tunceli'de dağlar turizm açısından akarsulardan sonra en önemli potansiyeli oluşturmaktadır. Nehirlerde yaşayan balıkların da "sportif balıkçılık" için potansiyel teşkil ettiği belirtilmiştir. Dağlarında kayak sporları tesisleri kurulan Tunceli'de zaman zaman yaşanan çatışmalı süreçler, kaya tırmanışı ve rafting tesisleri için kente gelmek isteyen yatırımcı ve turistler için engel oluşturabilmektedir.

Tunceli'den son bir gelişme bu kitabın hazırlandığı günlerde geldi. Yeraltı kaynakları bakımından en fazla çeşitliliğe ve zenginliğe sahip olan Yukarı Fırat havzasında bulunan Tunceli'de her geçen gün yeni maden sahaları açılıyor. 145 maden projesinin bulunduğu Tunceli'de, 60 km uzunluğundaki Munzur Dağları'nın tamamının altın araması için maden sahası ilan edildi. Değerli temiz su kaynakları olan bölgenin maden sahası ilan edilmesi doğayı kutsal kabul eden insanların bölgeden ayrılma ve dolayısıyla insansızlaştırmanın devam edip bu madenlerin ve yaratacağı kazancın da belli bir güç-iktidar bloğunun elinde toplanması şeklinde yorumlanmaktadır.

Tunceli için Öneriler ve Sonuçlar

İnsani gelişme ve kalkınma ancak yerelden başlandığında sürdürülebilir ve kalıcı olabilmektedir. Bu kapsamda Tunceli için ulaşılan sonuçlar ve öneriler aşağıdaki gibidir:

Tunceli'nin en önemli sorunlarından birisi kentteki diğer şehirlerden de yoğun hissedilen güvenlik ortamının yumuşatılmasıdır. Tunceli'deki özel güvenlik bölgelerinin kaldırılması gündelik yaşamın normalleşmesi için elzemdir. Yerel yöneticiler bunun ekonomiye de doğrudan bir etkisinin olduğunun altını çizmektedir. Kentteki güvenlik duvarları inmediği, güvenlik bölgeleri kalkmadığı sürece kente yatırım yapılamayacağı, mevcut adımların yetersiz kalacağı vurgulanmaktadır.

Çatışma sürecinin yeniden başlaması ve ardından OHAL'in ilanı ile Alevi kültürüne karşı gündelik yaşamdaki olumsuz ve dayatmacı uygulamalar kentte ciddi bir rahatsızlık ve tekinsizlik yaratmıştır.

Yerel bölge halkının inanışında yaygın olan "Doğa demek, biz demektir" anlayışına uygun yatırımlar yapılması kentteki huzur ortamı için çok hassas bir konudur. Bu bağlamda Munzur Dağları'nın tamamının maden sahası ilan edilmesi, orman yangınları, baraj ve HES projeleri hakkında halkın değerlerini dikkate alan uzun vadeli yatırımların yapması gerekmesi normalleşme sürecinin tesisi için de elzemdir.

OHAL sürecinde KHK'larla görevden alınan akademisyenlerin durumu üniversitelerin önem taşıdığı Tunceli gibi kentlerde önemli bir sorundur. Başka bir yerde çalışması mümkün olmayan bu kişilerin durumu hem kentin ruh sağlığını hem de ekonomisini olumsuz biçimde etkilemektedir.

Projenin saha araştırması yapılırken gözlendiği üzere tarım ve kooperatifleşme gibi alanlara öncelik verilmesi ve hatta bu konuda İzmir gibi tecrübeli kentlerle

işbirliğine gidilmesi kentin ekonomik gelişimine ivme kazandıracaktır.

Tuncelili yerel aktörler başta kentin ismi olmak üzere Kürt sorunu ve Alevilik konusunda demokratikleşme ve katılımcılık esaslarını temel alan çözümlerin bir an evvel hayata geçirilmesini istemektedirler.

Tunceli'de sıklıkla dile getirilen bir diğer konu da kentin başka şehir ve ülkelerdeki geniş diyasporasının geri dönebilmesi için kolaylaştırıcı uygulama ve önlemlerin hayata geçirilmesi gerektiğidir.

Bingöl

Kaybolmuşum, yolların yabancısıyım
Tüm göllerin, nehirlerin, taşların
Ben göçmenim, bu yerlerin yabancısıyım
Bacım, söyle, nerede Bingöl'ün yolları?[1]

Tarihi milattan öncesine giden Bingöl'ün toprağı, yolları, taşları pek çok ayak izine, sese, söze ve değişime ev sahipliği yapmıştır. Bu sesler ve izler birbirinden farklı kültürlerin, dinlerin, geleneklerin insanlarına aittir. Acaba bu farklılık Bingöl'de nasıl biz iz bırakmıştır? Bingöl türküsünde "Bingöl'ün yollarını" soran yolcu gibi, biz de Bingöl'ün izlerini ve seslerini nerede bulabileceğimizi sorduk. Zira tarihin bu güçlü merkezi bugün tek tipleşen ve kamusal alânının sadece tüketim mekânlarından ibaret olduğu tipik bir Anadolu kentine dönüşmeye başlamıştır. Oysa Bingöl'de hâlâ hafızalarda özenle korunması gereken o çok kültürlülüğün ve binlerce yıllık tarihin izleri neredeydi... "Bacım, söyle, nerede Bingöl'ün kendisi?"

Bingöl, MÖ 1300'lerden başlayarak çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış, kavimlerin göçlerine ve burada yerleşmelerine sahne olmuş, tarih boyunca sırası ile Hitit, Urartu, Pers, Makedonya, Seleukos, Roma, Sasani ve Bizans egemenlikleri altına girmiştir. Hititler, MÖ 2000 yıllarında Fırat kenarında Urfa Mardin dolaylarında "Vasukani" şehrini kurmuşlardır. MÖ 1360 yılında ise Harput, Bingöl ve Muş, Hitit egemenliği altına girmiştir. Çeşitli karışıklıklar sonucunda Roma

1. "Bingöl" türküsü. Anonim.

İmparatorluğuna bağlanan kent 7. yüzyılda başlayan Arap akınlarına kadar Bizanslılar tarafından yönetilmiştir. 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Selçuklu yönetimine giren Bingöl yöresi 1080-1121 Artukoğulları'nın eline geçmiş, 1515'te tamamen Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Eski adı Çapakçur olan yerleşim 1848'de Diyarbekir sancağına bağlanmıştır. 1924'te Genç'in il merkezi yapılmasıyla, Çapakçur buraya bağlı bir ilçe durumuna getirilmiştir. 1925'te geniş bir bölgeyi içerisine alan Şeyh Sait Ayaklanması'nın önemli merkezleri Çapakçur, Kiğı, Genç ve Solhan olmuştur. Çapakçur, 1927-29 yılları arasında Genç'in ilçe yapılıp Elazığ'a bağlanmasıyla Elazığ'a, 1919'da ise yeni oluşturulan Muş vilayetine bağlanan kent, 1936'da Bingöl adı ile il merkezi olmuştur.

Bingöl'de de tıpkı çevresinde bulanan diğer kadim kentlerde olduğu gibi tarih boyunca etnik ve dinsel bakımdan farklı kimlikler bir arada yaşamıştır. Bunun yanı sıra yörede dinsel gruplar olarak Müslüman, Hıristiyan, Ezidi ve Kıptilerin yaşadığı da tarih kayıtlarınca sabittir. Bu tarihsel birikim şehrin demografik, sosyolojik ve ekonomik bakımdan zenginliğini sağlamakla birlikte aynı zamanda bu tarihsel süreçte çeşitli yıkımların da adresi olduğundan ekonomik gelişimi olumsuz yönde etkilenmiştir.

Ekonomik Gelişmenin Anahtarı Normalleşmede...

Bingöl'ün ekonomisi hayvancılığa, tarıma ve ormancılığa dayanmaktadır. Bu sektörlerde çalışanlar nüfus içinde çoğunluğu oluşturmaktadır. İmalat ve inşaat sanayinde çalışanlar ise faal nüfusun %3'nü oluşturmaktadır. Şehir ekonomisinde önemli bir yer kaplayan hayvancılık en önemli geçim kaynağı olarak öne çıkmakta olup köylülerin büyük çoğunluğu geçimini bu sektörden karşılamaktadır. Arıcılık ve kümes hayvanı yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Canlı hayvan ve süt ürünleri satışından da önemli bir gelir elde edilmektedir.

Kentin sanayisi bakımından ise yakın bir zaman önce açılan Organize Sanayi Bölgesi (OSB) bir ekonomik canlılık yaratmıştır. OSB içine fabrikaların kurulması tarım ve hay-

vancılık dışında bir başka istihdam alanı yaratmaya başlamıştır. Bu ekonomik canlanmanın bir diğer ana unsurunu ise Tekstilkent oluşturmaktadır. Proje kapsamında kentte görüşülen yerel aktörler, Fırat Kalkınma Ajansı'nın desteğiyle 2015 yılında açılan Tekstilkent'in binden fazla insanı istihdam etmesini beklediklerini dile getirmektedirler.

TÜİK'in 2018 yılı verilerine göre Bingöl'ün nüfusu 281.205 olarak belirlenmiştir.[2] İŞKUR'un verilerine göre 2015 yılında bu kurum tarafından işe yerleştirilenlerin yaklaşık %30'unu kadınlar, %70'ini ise erkekler oluşturmaktadır (Türkiye İş Kurumu, 2019). Bingöl ilinde çalışanların mesleklere göre dağılımında ilk beş meslek: İnşaat işçisi, temizlik görevlisi, müşteri hizmetleri görevlisi/asistanı ve güvenlik görevlisi meslekleridir. Yerel aktörlerin de mülakatlarda desteklediği üzere bu veriler bize kentte nitelikli işgücünün oldukça düşük olduğunu bir kez daha gözler önüne göstermektedir.

Bingöl'de işsizlik son dönemde tüm diğer kentlerde olduğu gibi yükselmiştir. TÜİK verilerine göre, kentin de içinde bulunduğu TRB1 bölgesinde 2016'da %8,9 olan işsizlik oranı 2017'de %7 olarak belirlenmiştir. İŞKUR'un 2015 verilerine göre kayıtlı işsiz sayısı 17.512'dir. Bu sayının %56,5'i kadınlardan, %43,4'ü de erkeklerden oluşmaktadır (Türkiye İş Kurumu, 2019). İstihdam oranı ise 2016'da %44,7, 2017'de %47,9 olmuştur.[3] Kentte gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılar KOSGEB'den destek alarak iş hayatına katılan kadınların erkeklere göre daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeciler kent genelinde temel istihdam alanının beden gücüne dayanması nedeniyle kadınların çalışma hayatına katılımının düşük olduğuna dikkat çekmiş ancak teşvikler sayesinde kadınların dikimevi ve/veya modaevi açarak bu durumu değiştirmeye başladıklarını belirtilmiştir. Ayrıca, yerel aktörler KOSGEB'in arsa teşviki, makine desteği, personel desteği veriyor olmasının önemini vurgularken bölgenin en önemli gereksiniminin güvenlik olduğunu ifade etmektedirler. Yatırımcılar bölgedeki güvenlik sorunlarının kenti

2. https://www.nufusu.com/il/bingol-nufusu.
3. Türkiye İş Kurumu. "İşgücü Piyasası Araştırma Raporu 2016". https://media.iskur.gov.tr/15010/bingol.pdf Son erişim tarihi: 22 Şubat 2019.

de etkilemesi nedeniyle yeterince yatırım yapılmadığına dikkat çekmektedir.

Diğer yandan il topraklarının %52'sinin mera ve çayırdan oluşması nedeniyle, kentin hayvancılık sektörünün gelişimi ve bu alanda yapılacak yatırımlar için uygun olduğu belirtilmektedir. Bingöl'ün yatırım teşvik bölgeleri kapsamında 6. bölge içinde yer almasının da bu yöndeki yatırımlar için kolaylık sağlayacağı belirtilmiştir. Ancak yatırımlara dair en önemli koşulun daima güvenliğin sağlanması olduğunun altı çizilmiştir.

Kentin yukarıda değinilen süt ve hayvancılık alanındaki yatırım avantajına bağlı olarak Türkiye'nin bu alandaki en büyük şirketlerinden biri kentte bir üretim tesisi kurma kararı almıştır. Bu yatırım "Süper Teşvik" olarak da bilinen "Proje Bazlı Yatırım Teşvik Sistemi" kapsamında devlet tarafından desteklenmektedir. Bingöl'deki ekonomik yapı bu yatırım tamamlandığında tesisin bin kişiden fazla kişiye istihdam sağlayacağını ve bunun da ötesinde yaklaşık 5 bin üreticinin aileleriyle birlikte çalışacağını; sonuçta, bölge çiftçilerine ve diğer tedarikçilere her ay düzenli gelir sağlamasının hedeflendiğini ve beklendiğini ifade etmektedir. Görüşmeciler, henüz inşaatı devam eden tesisin faaliyete geçmesi ile birlikte bölgede üretilen süt ve yem bitkilerinin önemli bir pazar bulacağını ve yaklaşık 10 bin ailenin de bu tesisin pozitif dışsallığından etkileneceğini ifade etmişlerdir. Güvenlik sorunlarının giderilmesi halinde kente yapılacak bu tip özel sektör yatırımlarının artmasıyla kentin yerel kalkınmada önemli bir ivme yakalanacağını, en önemli sorunlarından biri olan işsizliğe çözüm olacağını belirtmekte ve bu yönde beklentilerin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Yerel aktörler Bingöl'de yapılabilecek kırsal turizmin de ekonomik canlanma sağlayacağını belirtmektedirler. Bingöl'de alternatif turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için de ekolojik ve sosyolojik verileri temel alan bir planın hazırlanması ve işletilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kentin doğal özelliklerinin çeşitliliği ile kültürel peyzaj özellikleri birlikte değerlendirildiğinde Bingöl için önem taşıyan turizm

çeşitleri şöyle sıralanabilir: Yayla/köy/çiftlik turizmi (Merkez, Kiğı, Yedisu, Adaklı), akarsu ve göllerde rafting ve balıkçılık (Genç, Kiğı, Adaklı, Yayladere), bölgeye özgü bitki türlerinin bulunduğu dağlarda ve yaylalarda doğa yürüyüşü ve botanik gezileri (Merkez, Karlıova, Genç, Solhan, Yedisu), doğal güzellikleri yanında kışın karla kaplı gün sayısının fazla olması nedeniyle dağlık arazilerde kayak, kaya tırmanışı ve diğer dağcılık etkinlikleri (Merkez, Karlıova, Kiğı).

Bingöl'de Yerel Dinamikler...

2013-15 yılları arasında yaşanan Çözüm Süreci bölgede iki yıllık bir çatışmasızlığı on yıllar sonra ilk kez mümkün kılarken, normalleşme ihtimalinin de uzak olmadığını tüm Türkiye'ye hissettirmiştir. Bingöl özelinde de benzer bir ruh halini duyumsamak mümkündür. Görüşmeciler özellikle 2002 seçimlerinin ardından iktidara gelen AK Parti ile ivme kazanan Avrupa Birliği (AB) sürecinin ve beraberinde yaşanan çatışmasızlık dönemiyle birlikte kentte hem ekonomik hem de kültürel canlanmanın yaşandığını belirtmişlerdir. Bölgenin yeniden bir güvenlik sorunun içine düşmesi, AB reformlarının durmasıyla ve Suriye İç Savaşı ile ilişkilendirilmektedir. Kentte yeniden ortaya çıkan güvenlik sorunları nedeniyle umutlar kırılmış olsa da yeniden geliştirilecek bir çözüme ilişkin umut oldukça yüksektir. Toplumun normalleşmeye hazır olduğuna ve buna ilişkin ciddi bir itirazın olmadığına dikkat çeken yerel aktörler 2015 yılı itibariyle yaşanan müdahalelerin toplumda ciddi kırılmalar yarattığını ve korkunun egemen kılındığını belirtmektedirler. Bunun ana unsurunun ise kapatılan STK'lar ve açılan davalar olduğu ifade edilmektedir.

Görüşmeciler, hem kentte hem de bölgede kalkınmanın artırılması için ekonomik gelişimin yetmeyeceğini, yeniden oluşturulacak bir çatışmasızlık süreci ile bölgede ekonomik, sosyolojik ve psikolojik olarak rahatlamanın sağlanacağını ifade etmektedirler. Bu kapsamda sivil toplum alanının geliştirilmesinin gerektiği, sivil siyasetin öne çıkmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Güvenlik sorunu nedeniyle

Genç ilçesinde bulunan demir madenlerinin ve ormanlarının kullanılamadığı, sorun çözüldüğü takdirde bu alanlarda da gelişmenin yaşanabileceği ve yerel kalkınmanın sağlanabileceği ifade edilmiştir. Bingöl'de yapılan saha araştırmasında yerel aktörlerin insani gelişme ve yerel kalkınmanın ana hattını yukarıdaki gibi çizmiş oldukları ve bunların sağlanabilmesinin ana unsurunun ise güvenlik sorunun çözülmesi olduğu gözlenmiştir.

Gerilimler, çatışmalar ve sosyo-mekânsal güç ilişkileri ile yoğurulan ekonomik örgütlenme ağlarının yeniden ölçeklendirme süreci, şüphesiz bu ağlara paralel bir siyasal ve kurumsal örgütlenmeyle ilişkilidir. Swyngedouw, bu gerilimlerin-çatışmaların çözümünde ve billurlaşmasında ulusal devletin hâlâ temel yörünge olduğunu vurgulamaktadır: "Ulus devlet, toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamın müzakere edilmesi ve düzenlenmesi için ve yersiz yurtsuzlaşma (de-territorialisation)/yeniden yurtlaşma (re-territorialisation) süreçlerinin eklemlenmesi için hâlâ önemli bir ölçektir Sermayenin dolaşım ve birikim ağlarının kesintisiz olarak yeniden işlemesiyle mekânın üretimi, mevcut mekânsal biçimleri ve yönetişim ölçeklerini ıskartaya çıkarırken yenilerini üretir".[4] Dolayısıyla küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni mekânsal ölçekler klasik ölçekten kopuş olarak okunabilse de yeniden ölçeklendirme süreci devletin kontrolü dışında değildir.

Yeni yerelleşme ve bölgesel kalkınma eğilimi devletin, sermayenin aşırı birikim krizlerini aşma ve bu krizler sonucunda ortaya çıkan sermaye ve emek gücü artışını tekrardan birikim sağlayacak biçimde bir araya getirmek amacıyla yeniden ölçeklendirme sürecine bir örnek olarak gösterilebilir. "Yerelleşme" olarak tarif edilen söz konusu eğilimin, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, gibi uluslararası kurumların öne çıkardığı yönetişim yöntemlerini de kapsamına alan daha geniş bir pa-

4. Swyngedouw, E. 1992. "The Mammon Quest: 'Glocalization', Interspatial Competition and the Monetary Order: *The Construction of New Scales*" *Cities and Regions in the New Europe.* Editörler: Dunford, M., Kafalas, G. London: Belhaven, s. 25-48.

radigmanın parçası olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Türkiye'de de belirgin olarak gözlemlenen bu yeni yerelleşme ve bölgesel kalkınma hamlesi dünyadaki gelişmelere paralel olarak 1970 sonrası seyrine son derece uygun olmakla birlikte devletin de doğrudan müdahil olduğu bir süreçtir. 2000'lerde Doğu ve Güneydoğu illerine doğru yoğunlaşan yerelleşme deneyiminin de devletin denetiminde olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Devlet, AB Süreci ile uygulamaya konan NUTS sisteminin içinde yer almaktadır ve bugün tüm bu kentlerde önemli bir aktör olan ve "yerelin potansiyelini açığa çıkarma" misyonunu edinmiş olan Bölgesel Kalkınma Ajansları içerisinde temsil edilmekte ve yönlendirici olmaktadır. Bingöl, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'na (İBBS) göre Bitlis, Tunceli, Elazığ, Hakkâri, Malatya, Muş ve Van ile birlikte Ortadoğu Anadolu olarak anılan TRB1 olarak adlandırılan bölge içinde yer almaktadır. Ekonomik, sosyal ve coğrafi benzerliklere göre yapılan bir sınıflandırmaya göre bu şehirler arasında önemli gelişmişlik farkları söz konusudur. Bingöl ve Tunceli; Malatya ve Elazığ'ın oldukça gerisinde bulunmaktadır. Düzeyi en geri olarak belirlenen il ise Bingöl'dür. Özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren tırmanan çatışma ortamı ve bunun sebep olduğu göç, Doğu ve Güneydoğu illerinin büyük bölümünde olduğu gibi Bingöl'de de ekonomik ilişkilerin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Sonuçta kentteki girişimcilik faaliyetlerinin belli bir ölçeğin üzerine çıkması çok mümkün olamamıştır.[5]

Çatışmasızlık sürecinde ekonomik refahı, yaşam kalitesi ve moral düzeyi yükselen bölge kentlerinde 2015 sonrasında üst üste yaşanan çatışma ve OHAL süreçlerinden etkilenen kırılgan grupların başında yine gençler ve kadınlar gelmektedir. Yerel aktörler tarafından belirtilen güvenlik sorunları kentin kalkınmasının önüne geçtiği, kentte özellikle genç işsizliğin yatırım olmadığından fazla olduğunu belirterek gençlerin öğrenimlerini de bu nedenle tamamlamadıklarına

5. Orhan, G. 2013. "Sermayenin Mekânsal Hareketinin Dersim'e Yansımaları: 2000'lerin Politik Atmosferinde Dört Dağdan 'Yatırım Fırsatı' Yaratmak". *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi Politik Yazılar*. Editörler: Tuna, G. Ş., Orhan, G. İstanbul, Patika Kitap, s. 203-247.

dikkat çekmektedirler. Üniversitede öğrenim gören ancak iş bulamayan gençlerin tüm güvenlik ve ekonomik sorunlardan doğrudan etkilendikleri belirtilmektedir. Kadınların ise ancak özel teşviklerle iş yaşamına katılabildiğini ve bunun oranının da ancak %20 kadar olduğunu ifade eden görüşmeciler AB süreciyle birlikte gelişen özel fonlarla yaşanan bireysel ve kurumsal yatırımların kadınların iş yaşamına katılımını sağladığını belirtmiş ancak sürecin durmasıyla kadınların da iş yaşamına katılım oranlarının düşmesi sonucunu doğurduğu saptanmıştır.

Bingöl'deki toplumsal aktörlere göre kadınların kırılganlığını artıran önemli unsurlardan birisi de toplumsal cinsiyet ve kadın konusunda çalışan STK'ların özellikle OHAL sürecinde kapanması ve genel bir baskı ortamının neticesinde kadınların mevcut olanlara da gitmekten kaçınmasıdır.

Bu da çalışma hayatına eşit biçimde giremeyen kadınların özel alanda da sıkışmasına ve travmaların artmasına sebep olmaktadır. Özellikle Bingöl gibi muhafazakâr toplum yapısına sahip bir kentte kadınların aile içi travması hâlâ kuma sisteminin yaygın olması nedeniyle oldukça fazla olduğu; kent dışındaki konutlarda erkeklerin kendilerine ikinci bir aile için ev tutukları; ilk eşin boşanmasının mümkün olmadığı gibi ikinci eşin resmi nikâhı olmadığı için de hiçbir hakka sahip olmadığı dile getirilmiştir. STK temsilcileri kadınların çatışma sürecinde herhangi bir kuruma gidip gelmekten çekindiği ve içlerine kapandığı ifade edilmiştir. Ayrıca özellikle ekonomik şiddetin kendini hissettirdiği bu son süreçte diğer kentlerde olduğu gibi kadınlar özellikle aile fertlerinin işe girme ihtimali varsa herhangi bir sorun yaratmamak için herhangi bir STK'ya dahil başvurmamakta ve sessizliklerini korumaktadırlar.

Bingöl İçin Öneri ve Sonuçlar

Bingöl, son iki yüz yıldaki önemli siyasi, demografik ve ekonomik dönüşümlerden etkilenerek bugünkü suretine bürünmüştür. Suriye İç Savaşı ile bölgedeki dengelerin değişmesi sonucu yeniden başlayan çatışma süreci derin

bir toplumsal ve ekonomik istikrarsızlığa sebep olmuş ve bu durum Bingöl'de de kendini hissettirmiştir. Bingöl için gerçekleştirilen saha araştırması sonucunda ulaşılan sonuç ve öneriler aşağıdaki gibidir:

> Bingöl'de yeniden bir çatışmasızlık sürecinin oluşturulması ve en kısa sürede normalleşme sürecine dönülmesi istenmektedir. Bu sürecin önemli araçlarından birisi olan eğitim konusu Bingöl'de özellikle ön plana çıkarılmıştır.
>
> Türkiye'nin önemli şirketlerinden birisinin kentte başlattığı yatırım heyecan uyandırmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi özel ve kamu sektörlerinin ortaklaşa başlattığı yatırımların sayılarının artırılması için öncelikle güvenlik sorunun ortadan kaldırılması talep edilmektedir. Kentin ana geçim kaynağı olan inşaat sektörünün de son dönemde daralma yaşadığı ve işsizliğin artış gösterdiği kent için diğer kentlerde olduğu gibi güvenlik politikalarının yumuşatılması gerekmektedir.
>
> Son dönemde kapanan STK'ların açılması ve/veya STK'ların güçlendirilmesi sivil alanı rahatlatabilecek adımlardan biridir. Özellikle muhafazakâr iklimin hüküm sürdüğü küçük bir Anadolu kenti olan Bingöl'de kadın konusunda faaliyet gösteren STK'lar Bingöllü kadınlar için önem taşımaktadır.
>
> Kentte turizmin canlandırması bir ihtiyaç olarak nitelendirilmiştir. Bu kapsamda yayla/köy/çiftlik turizmi, akarsu ve göllerde rafting ve balıkçılık, bölgeye özgü bitki türlerinin bulunduğu dağlarda ve yaylalarda doğa yürüyüşü ve botanik gezileri, doğal güzellikleri yanında kışın karla kaplı gün sayısının fazla olması nedeniyle dağlık arazilerde kayak, kaya tırmanışı ve diğer dağcılık etkinliklerinin yapılabileceği; kentin insani gelişimine ve sürdürülebilir yerel kalkınmasına katkı sunabileceği belirtilmektedir.

Sonuç

Son dönemde beğeniyle okuduğumuz bir kitabın, *Başka Bir Hikâye*, önsözünde tarihçilik ve tarih yazımıyla ilgili çok önemli bir saptama var: " 'tarihsel gerçekliğin alanı'nın evimiz, yurdumuz değil, geçici olarak mesken tuttuğumuz bir 'bekleme odası' olduğunu bilmek..."[1] Kürt sorunu çalışırken, sorunun tarihselliği içindeki dinamik ve dönüşen yapısı ile söylemsel, siyasal ve kurumsal olarak yeniden kurulmaya açık yapısı, "bekleme odası" metaforunun aydınlatıcı niteliğini de tam anlamıyla ortaya koymaktadır. Kürt sorunun içinde taşıdığı dinamizm tarihsel gerçeklik olarak dün için de geçerlidir, bugün için de... Kürt sorunu bu yapısıyla, farklı dönemlerde farklı söylemlerle ve farklı siyasal-ideolojik yaklaşımlarla eklemlenebilen çokboyutlu, çok katmanlı ve çok aktörlü bir sorundur. Özünde hep Kürt sorunu olarak yaşandı ama tartışılma, dillendirilme ve ortaya konma biçimleri farklılıklar gösterdi. Dinamizmi ve tarihselliği içinde, Kürt sorununun da içerdiği boyutlar, katmanlar ve aktörler değişiyor. Her zaman, tam sözün bittiği yerdeyiz derken, Kürt sorunu dinamizmi ve içinde taşıdığı yeni tarihsel gerçekliklerle tekrar tekrar karşımıza çıktı ve bugün de yine çıkmaya devam ediyor. Bu kitap boyunca anlattığımız kentlerin öyküleri de Kürt sorununun bu niteliğini ortaya koymaktadır.

Bugün Kürt sorunu gerek sosyolojik gerekse de siyasal parametrelerinin yeniden değişmesi sonucu bir kere daha çözüm bekleyen bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Kürt

1. E. Aykut, N. İleri, F. Artvinli, "Önsöz", *Başka Bir Hikâye*, Can Yayınları, İstanbul, 2019, s. 9.

sorunun değişen parametrelerini, (a) bölgeselleşme; (b) kentleşme; (c) kentlerde *orta sınıflaşma* ve *Kürt seçmeninin kilit aktör* konumuna gelmesi; (d) *HDP*'nin siyasi konumu; (e) *PKK*'nin geleceğiyle ilgili kavşak noktasında olması ve bir karar alması gerekliliği ve (f) "kayyumlar" ile bölge insanının ve kentlerin tanışması, başlıkları altında kitabımızın başında çözümledik; bu çözümlemeyi de Diyarbakır, Mardin, Van, Tunceli ve Bingöl kentlerinin dilinden zenginleştirmeye çalıştık.

Tüm bu çözümleme ve anlatı ışığında aşağıdaki noktaların bugün yaptığımız Kürt sorunu ve olası çözüm tartışmaları için yaralı olacağını düşünüyoruz:

Birincisi, en genel insani boyutuyla, bölgede farklı siyasi, sınıfsal, kimliksel görüşlere ve konumlara sahip olan Kürtler arasında en önemli ortak payda, şiddetten, terörden, çatışmadan, güvenlikçi uygulamalardan, günlük yaşamdan Türkiye geneline kadar uzanan ötekileştirme pratiklerinden duyulan *yorgunluktur*. Kürt vatandaşların 2013-15 yılları arasında yaşanan Çözüm Süreci'nde yükselen umutları yerini endişeye, değişim istekleri ise yerini yorgunluğa bırakmış durumda. Kürt vatandaşlar, şiddet ve terör temelinde "PKK yorgunu"; günlük yaşamlarının güvenlik ekseninde dönüşümü nedeniyle ise "olağanüstü durum yorgunu"; Türkiye'nin diğer insanları ve bölgeleriyle ilişkilerinde yaşadıkları süreç nedeniyle "ötekileştirilme yorgunu"; ve seçtikleri belediye başkanlarının yerine atanan ve kentlerini müşteri odaklı bir kayırmacılık usulüyle yöneten "kayyum yorgunu".

İkincisi, bölgedeki tüm aktörler ve vatandaşlar yorgunluklarını ifade etmekle birlikte günlük yaşamlarında ve devlet, hükümet ve Türkiye ile ilişkilerinde "normalleşme" ve "normale dönüş" talep ediyorlar. Normalleşme, barışın inşasının önkoşulu anlamına geliyor; demokrasi-ekonomi-insani güvenlik alanlarında eşit vatandaş olma talebini ifade ediyor; ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi "normal bir günlük yaşam"a sahip olmak isteği anlamına geliyor. Bölge, normalleşmenin ve normal bir günlük yaşamın mümkün

olabildiğini Çözüm Süreci döneminde görmüştü. Şimdi de aynısını yeniden yaşamak istiyor. *Kürtler, kimlik ve vatandaşlık haklarının birleşiminde, Türkiye içinde eşit Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak yaşamak istiyorlar. Kürtler, sadece kimlik hakları temelinde değil, ekonomik refah, iş, yarına güvenle bakma ve normal bir günlük yaşam temelinde de taleplerini dile getiriyorlar. Kimlik-ekonomi-güvenlik ekseninde taleplerini ifade ediyor ve bu bağlamda da eşit vatandaş olmak istiyorlar.* Bu, çok önemli ve üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir gelişmedir. Kent yaşamının normalleşmesi ve eşit vatandaşlık, bugün Kürt sorunu tartışılırken başlangıç noktası olarak alınmalıdır.

Bununla birlikte, Kürt sorunu hem kapsamı hem de çözümü bağlamında giderek Türkiye'nin dışına çıkmış ve Suriye odaklı olarak "bölgeselleşmiş"tir. Diğer bir deyişle, bu çalışmada da defalarca farklı aktörler tarafından da vurgulandığı gibi, Kürt sorununu sadece Türkiye içine göndermede bulunarak tartışmak artık mümkün değildir. Bölgeselleşme, Kürt sorununun tarihselliği içinde hiçbir zaman bu kadar belirleyici ve şekillendirici olmamıştır. Bu bağlamda da, üçüncü önemli unsur, Kürt sorunun "bölgeselleşmesi"dir.

Arap Baharıyla başlayan ama Suriye meselesi odağında belirginleşen Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasının siyasi ve kurumsal boyutta yeniden şekillenmesi, sınırların yeniden çizilmesi, bazı devletler ortadan kalkarken yeni devletlerin kurulma olasılığının artması süreci, Kürt sorununun siyasal düzeyde yeni tarihsel bağlamını oluşturmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan gelişmelerin kristalleştiği alan, *aynı zamanda iç savaş, terör, vekâlet savaşı ve büyük bir insan trajedisinin ve bu trajedinin simgeselleştiği mülteci krizini de içinde barındıran Suriye meselesi olmuştur.* Suriye meselesi Irak'tan sonra, Suriye'de de *devletin çökmesi*, kendi içişlerini ve sınırlarını kontrol edememesi ve bildiğimiz anlamda Suriye'nin yok edilişi anlamına gelmektedir. *Eski Suriye'nin öldüğü ama yeni Suriye'nin doğamadığı bu geçiş döneminde, "Suriye'nin geleceği ve bu bağlamda Kürtlerin yeri ve konumu" sorusu kritik bir önem kazanmaktadır.* Tam da böyle bir tarihsel ve

siyasal bağlam içinde, Türkiye dışında başlayan bir süreç, Suriye meselesi, Türkiye için, Derrida'nın terminolojisini kullanırsak, "kurucu-dışarısı" konumuna gelmiştir. Irak'tan sonra Suriye'de de bir "çökmüş devlet" sorunu yaşanması, bir tür Kürt devleti kurulma olasılığını artırmış; bu durum da böyle bir algının en azından Türkiye'deki devlet aklı içinde güçlenmesine sebep olmuştur. Çözüm Süreci, kurucu-dışarısı bağlamında ele alındığında esas olarak Suriye meselesi nedeniyle sona ermiştir. Diğer taraftan, Suriye'de DEAŞ'a karşı mücadelede Kobani'de Kürtlerin başarılı olması ve bu örgüte ilk yenilgisini yaşatması; PKK'nın uzantısı olan PYD ve YPG'ye karşı hem Amerika'nın hem de Rusya'nın ilgisini artırmış, ABD-PKK ve Rusya-PKK ilişkisini güçlendirmiştir. Amerika, DEAŞ'a karşı yürüttüğü mücadelesinde, Türkiye yerine PYD ve YPG'yi ittifak ortağı olarak seçerken, Suriye meselesine de Kürtler ile işbirliği perspektifiyle yaklaşmıştır. Aynı şekilde, Rusya bu örgütlerle ilişkisini güçlendiriyor, bu örgütlerin Moskova'da büro açmalarına izin veriyordu.

PKK-PYD-YPG de bu süreçte, Batı ve Rusya ile ilişkilerine önem veriyor, kendisini sadece "etnik kimlik temelli bir örgüt" değil, aynı derecede, "seküler bir örgüt" olarak sunuyordu. Kürt aktörlerin seküler-etnik kimlik birleşiminde DEAŞ'a karşı verdikleri mücadele Amerika, Rusya ve genel olarak Batı kamuoyunda çok olumlu bir biçimde algılanmaktaydı. Tüm bu gelişmeler, *Kürtleri, sadece Ortadoğu denkleminde "yeni ve etkili aktör" konumuna getirmekle kalmıyor, aynı zamanda, Irak'tan sonra, Suriye'de de güçlü bir siyasi aktör, devlet kurma kapasitesini geliştiren bir siyasi oluşum haline getiriyordu. İşte bu olasılık, Türkiye içinde, hem devlet hem PKK için Kürt sorununun tarihsel bağlamının değişmesi, kurucu boyutunun "bölgeselleşme" olması anlamına geliyordu.*

Gerek 2013'te Çözüm Süreci'nin başlamasının 2015'te bitmesine, gerekse de 2015'ten bugüne Türkiye içinde yaşanan gelişmelerin büyük ölçüde Suriye meselesiyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz.

Şu saptamayı yapabiliriz: 2015'te başlayan hendek çatışmalarından bugüne Kürt sorununda "paradigmatik bir

değişim" ya da başka bir deyişle bir "kayış" yaşanmaktadır. Gerek aktörler ve söylemler gerekse de siyasi amaç ve siyasi strateji düzeylerinde, 2015'ten bugüne Kürt sorunu giderek bölgesel ve küresel dinamikler ve gelişmeler tarafından şekillenmektedir: *Tarihsel olarak bölgesel ve küresel boyutları ve yansımaları olan ama özünde "ulusal ve yerel bir sorun" olarak yaşanan ve tartışılan Kürt sorunu, bugün, ulusal ve yerel yansımaları ve sonuçları olan ama esas olarak "bölgesel ve küresel nitelikte bir sorun"a dönüşmüştür.* Suriye meselesi Türkiye bağlamındaki Kürt sorununu ve bu sorunun geleceğini belirleme ve şekillendirme kapasitesine sahiptir. Kürt sorunu, bu anlamda, hem mekânsal hem de siyasal olarak "bölgeselleşmekte"dir. Suriye meselesi, sadece Ortadoğu'da değil, Türkiye içinde de belirleyici olmaktadır. Çatışma sonrası dönemin ve çatışmadan müzakereye geçiş sürecinin odağı da *Suriye meselesi*, daha somut olarak ise *Suriye'nin geleceğinin şekillenmesinde Kürt aktörlerin yeri ve rolü* tartışması olacaktır. Bölgeselleşme süreci bugün Kürt sorunu ve çözümü tartışmasının odak noktasıdır.

Dördüncüsü, Kürt sorunu ve çözümünün "kentleşmesi"dir. Kürt sorunu tüm boyutları ve katmanları içinde artık kentte yaşanmaktadır. Bölge, Türkiye'de yaşanan sürece paralel olarak kentleşmekte; kent Kürt sorununun yeni "mekânsal bağlamı"nı oluşturmaktadır. Çatışmalar da kentte yaşanmakta, Kürt sorunun geleceği ve çözümü de kentte yatmaktadır. Kürt sorununda yaşanan bu önemli değişim, kent mekânının değişiminde; ciddi olarak yaşanan yoksulluk ve işsizliğin yanında orta sınıflaşmanın yükselmesinde ve Kürt vatandaşların seçimlerde verdikleri oylar ve mesajlarla "kilit aktör" konumuna gelmelerinde kendini göstermektedirler.

Kürt sorunu, tüm bu noktaların vurguladığı gibi, "bölgeselleşme-kentleşme ekseni"nde çözümlenmeli ve tartışılmalıdır. Kürt sorunuyla ilgili tüm aktörler, kendi konumlarını bu eksende yeniden tanımlamak ve şekillendirmek zorundadırlar. Bir taraftan bölgeselleşme, Amerika, Rusya, İran gibi aktörleri etkili ve belirleyici bir konuma getirirken, Kürt vatandaşlarımız da karar vericilere önemli mesajlar

iletmektedir. Bu ikili çözümleme ve anlatı kitap boyunca kentlerin öykülerinde yer almaktadır. Önemli olan, bölgeselleşme-kentleşme ekseninde Kürt sorununda çözüme yönelik önerileri ortaya koymaktır.

Kitap boyunca, Kürt sorunu bağlamındaki değişimi ve değişim sürecini içeriden gelen talepleri, yorumları, çözümlemeleri beş kentten gelen seslerle okura aktarmaya çalıştık. Diyarbakır, Mardin, Van, Tunceli ve Bingöl'de siyasi, ekonomik ve toplumsal aktörler öncelikle Çözüm Süreci dönemindeki o iki yıllık çatışmasızlık durumunun ne kadar önemli olduğunun, bölgede yaşamın normalleştiğinin ve yine o sürece dönmek istediklerinin altını çizmişlerdir. Bugün bölgede 40 yaşını geçmiş ve artık yönetici konumuna gelmiş olan kuşak doğdukları günden beri bir çatışma ve OHAL süreci ile yaşamışlardır. Bu bağlamda iki senelik çatışmasızlık süreci bölge insanı için umut ve normalleşme adına büyük bir anlam taşımaktadır. Bölgedeki siyasi ve toplumsal aktörler, diğer bir deyişle HDP, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ise çatışma süreci ve arından gelen OHAL'den doğrudan ve ciddi biçimde etkilenmişlerdir. Belediye başkanlarının yerini kayyumların almasıyla birlikte kentin kaynaklarını siyasi amaçlarla kullanılması ve bunun sonucunda da ekonomik, toplumsal ve yönetim alanlarında bozulma ve yozlaşma yaşanması söz konusu olmuştur. Bu süreçte yerel ekonomi siyasallaşmış ve belediyelerden güç alarak özellikle kadın, çocuk ve üretim alanlarında etkinleşen sivil toplum alanı çoraklaşmış; insanlar kamusal alanda var olma ve beraber üretme deneyiminden koparılarak yalnızlaştırılmaya başlanmıştır. Bölgede şu anda en aktif konumda olan ekonomik aktörler ise sebatkâr ve kararlı biçimde yeniden her an normalleşmeye dönülecekmiş gibi çalışmalarına devam etme gayreti içindedirler. Kısacası, bölgenin kendi dinamikleri doğrultusunda yeşeren sivil toplum 2015'te yeniden başlayan çatışma sürecinden ciddi boyutlarda olumsuz biçimde etkilenmiştir.

Diğer taraftan yukarıda değinildiği üzere gerek Türkiye'nin genelindeki kentleşme sürecine paralel olarak gerekse de

1990'lardan itibaren yaşanan zorunlu göçlerin neticesinde kırsal nüfusun merkezlere akmasıyla bölgede hızlı bir kentleşmeye sahne olunurken Kürt sorunun mekânı ve dinamikleri de değişmiştir. Bu sürece ek olarak 2000'lerden sonra yaşanan hızlı orta sınıflaşma sorunun sınıfsal dinamikleri açısından da belirleyici olmuştur. Nitekim "Hendek-Kent Savaşları"nın kent yoksullarının ağırlıklı olarak yaşadığı mahallelerde ortaya çıktığı gözlenmiştir. Bu durumun farkında olan yerel aktörler ise gerek yönetişim gerekse de sivil toplum alanının daralması sebebiyle çözüm olanaklarından uzak kalmaktadırlar. Diğer yandan araştırma yapılan beş kentte de gözlendiği üzere farklı alanlardaki çeşitli aktörler arasında tam bir kentsel koalisyon ve uzlaşının sağlanamaması yerel dinamikler açısından önemli bir noktadır. Bu kadar farklı unsurun iç içe geçtiği bir Kürt sorunun yeni dinamikleri onu ulusal ve yerel olmaktan çıkarmış; kentli, bölgesel ve küresel bir sorun haline getirmiş; son süreçte yaşanan gelişmeler ise bize yepyeni bir "bekleme odası"na girdiğimizin işaretlerini vermiştir.

Türkiye siyasetinde ve kamusal tartışma alanında dış politikadan iç siyasete, ekonomiden çevre sorunlarına, kutuplaşmadan ötekileştirme süreçlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede yaşanan; tüm gelişmeleri yatay olarak kesen ya da bu gelişmelerin ortak paydalarından biri olan "Kürt sorunu"na karşı ilginin hem yurt içinde hem de yurt dışında yeniden canlandığını gözlemliyoruz. Aynı zamanda, çatışma çözümü alanında son dönemde yapılan çalışmalara baktığımız zaman, bu çalışmalar içinde kentleşme, kent mekânının yönetimi ve yerel dinamiklere artan biçimde ilgi gösterildiğini görüyoruz. Buna karşın, Türkiye'de, çatışma çözümü alanında yapılan çalışmalarda bu tür bir ilginin hâlâ yeterince gelişmediği gerçeğiyle de karşı karşıyayız. Bu nedenle Türkiye örneğinde Kürt sorununu yerel dinamikler-çatışma çözümü ilişkisi içinde değerlendirmenin gerekli olduğu düşüncesinden hareketle elinizdeki kitap çalışmamızı gerçekleştirdik. Bu kapsamda Diyarbakır, Van, Mardin, Tunceli ve Bingöl'de kentleşme ve çatışma çözümü süreçlerine bakarak Kürt sorununun çözümlenmesine ve çözümüne küçük bir katkı yapmak istiyoruz. Bu kentler, kendi özgünlükleri içinde Kürt sorunu tartışmasının kilit kentleridir. Birbirlerinden farklılık göstermekte ve kendi özgünlüklerini dile getirmekteler, ama aynı zamanda aralarında ortak payda oluşturacak benzer yorumları ve [illegible]e ortaya koymaktadırlar. Kentlerin öykülerini dinlemek bize öne[illegible] verecektir.

Kürt sorununun "kentleşmesi" k[illegible]kle son sekiz yıldır yaşanan Suriye meselesiyle "bölgeselleşme[illegible]i de yaşamaktayız. Bu nedenle Kürt sorununu bölgeselleşme-kentleşme ekseninde yeniden düşünmek ve tartışmak gerektiğine inanıyoruz. Bu tartışmanın şüphesiz ki akademik, kuramsal ve kamusal alanlarda gerçekleştirilmesi lazımdır ancak bununla birlikte, alan ve kamuoyu araştırmaları aracılığıyla yerel aktörlerin ve vatandaşlarımızın sesini duyurmak da eşit derecede önemli ve değerlidir. Bu kitap çalışmamızı, ikisinin harmanlanmasına dayalı bir yöntem izleyerek yaptık.